

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία και Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση «Οθωμανικός κόσμος»

«Η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Σαντζάκι
του Δεδεαγάτς, 1903-1907»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Αγγελής Δημόπουλος

Τριμελής Επιτροπή

Επόπτης:	Παρασκευάς Κονόρτας	Αναπληρωτής Καθηγητής
Μέλη:	Βαγγέλης Καραμανωλάκης	Αναπληρωτής Καθηγητής
	Σπυρίδων Πλουμίδης	Αναπληρωτής Καθηγητής

Αθήνα 2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	2
Το ιστορικό πλαίσιο.....	7
Ο βουλγαρικός εθνικισμός.....	9
Το Σαντζάκι του Δεδεαγάτς ως διοικητική υποδιαίρεση του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως.....	13
1) Η εκπαίδευση στην ύστερη περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.....	19
2) Το πλαίσιο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας.....	24
α) Τα σχολεία.....	24
β) Οι μαθητές.....	34
γ) Το διδακτικό προσωπικό.....	37
δ) Τα σχολικά προγράμματα.....	44
ε) Οι επιχορηγήσεις.....	50
στ) Οι επιθεωρήσεις.....	57
3) Τα όργανα επικεφαλής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας.....	60
4) Η αποτίμηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας.....	68
Συμπεράσματα.....	80
Παράρτημα.....	85
I) Στατιστική πληθυσμού Σαντζακίου Δεδεαγάτς, 1906.....	85
II) Αυτοσχέδιος χάρτης του Σαντζακίου Δεδεαγάτς.....	95
Βιβλιογραφία.....	96

Εισαγωγή

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την αποτελεσματικότητα της διάδοσης του εθνικισμού. Κατά τη διάρκεια της ιστορικής διαδικασίας που τα προνεωτερικά πολιτικά μορφώματα άρχισαν να αντικαθίστανται, ή να τίθενται οι βάσεις για το μετασχηματισμό τους, από τα σύγχρονα έθνη-κράτη η εκπαίδευση αποτέλεσε ένα πολύτιμο εργαλείο διάχυσης της εθνικής ιδεολογίας. Κατά την ύστερη περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η γεωγραφική περιοχή της Θράκης, δηλαδή το Βιλαέτι της Αδριανούπολης, αποτέλεσε πεδίο ανταγωνισμού του ελληνικού και του βουλγαρικού εθνικισμού οι οποίοι χρησιμοποίησαν την εκπαιδευτική διαδικασία ως μέσο μεταστροφής της συνείδησης των ορθόδοξων υπηκόων ώστε αυτοί να αποκτήσουν εθνική ταυτότητα και με αυτό τον τρόπο να αποτελέσουν ερείσματα για τη μελλοντική διεκδίκηση των πληθυσμών και κατ' επέκταση της περιοχής.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της διάρθρωσης της ελληνικής εκπαίδευσης στο Σαντζάκι του Δεδεαγάτς του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως, μέσα από προξενικά έγγραφα της περιόδου 1903-1907. Η επιλογή της συγκεκριμένης περιοχής έγινε με γνώμονα την στρατηγική θέση του Σαντζακίου και ειδικά του αστικού κέντρου του Δεδεαγάτς (σημ. Αλεξανδρούπολη), μιας πόλης-λιμάνι με σημαντική συνεισφορά τόσο στο εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και στο περιφερειακό εμπόριο ως διαμετακομιστικό κέντρο του Αιγαίου Πελάγους. Στην ύπαιθρο γύρω από την πόλη του Δεδεαγάτς υπήρχαν χωριά στα οποία ο ελληνικός και ο βουλγαρικός εθνικισμός δραστηριοποιήθηκαν για τον προσηλυτισμό των χριστιανών ορθόδοξων κατοίκων αρχικά στην εκκλησιαστική υπαγωγή του Πατριαρχείου και της Βουλγαρικής Εξαρχίας αντίστοιχα και έπειτα στην αντίστοιχη εθνική ιδεολογία. Η μελέτη επικεντρώνεται στην ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα όπως αποτυπώνεται μέσα από τα προξενικά έγγραφα της περιόδου κατά το χρονικό διάστημα 1903-1907, κατά προσέγγιση από την εξέγερση του Ίλιντεν έως και πριν την Επανάσταση των Νεότουρκων.

Κύρια πηγή της εργασίας είναι έγγραφα του Προξενείου Αδριανούπολης και του Υποπροξενείου Δεδεαγάτς της περιόδου που εξετάζεται όπως δημοσιεύτηκαν στο πολύτομο έργο *Προξενικά Αρχεία Θράκης* του Πέτρου Γεωργαντζή. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί πως έγινε αξιοποίηση αποκλειστικά ελληνικών πηγών, οι οποίες

αντικατοπτρίζουν τις βλέψεις και απόψεις των εκπροσώπων του ελληνικού κράτους στην οθωμανική επικράτεια και όχι βουλγαρικών, οθωμανικών και πηγών που προέρχονται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Κατά συνέπεια, απαιτείται η απαραίτητη προσοχή όσον αφορά τη μονομέρεια των ιστορικών τεκμηρίων που παρατίθενται και η δέουσα κριτική θεώρηση της εκδήλωσης τους ή αποσιώπησης άλλων από σιωπηρές προθέσεις των συντακτών αυτών.

Για την υποστήριξη της μελέτης αξιοποιήθηκε επιλεγμένη ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία με την οποία γίνεται προσπάθεια ενδελεχούς ανάλυσης των ιστορικών τεκμηρίων που παρέχουν τα προξενικά έγγραφα. Συγκεκριμένα, για το ιστορικό πλαίσιο της ύστερης περιόδου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο οποίο τοποθετείται η παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκε η μελέτη του Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, για την περίοδο των μεταρρυθμίσεων από το Τανζιμάτ έως την ανακήρυξη του οθωμανικού συντάγματος το 1876, των Halil İnalcık και Donald Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914* για τις οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους και του Erik Jan Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, για την συνολική ιστορική έποψη. Οι μελέτες του Χάρη Εξερτζόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912* και *Εκ Δυσμών το Φως: Εξελληνισμός και οριενταλισμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα 19ου - αρχές 20ού αιώνα*, τα άρθρα του Κώστα Κωστή «Κοινότητες εκκλησία και μιλλέτ στις “ελληνικές” περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων» και του Δημήτρη Καμούζη «Elites and the formation of national identity. The case of the Greek Orthodox millet (mid-nineteenth century to 1922)» συνέβαλλαν στην καλύτερη προσέγγιση των εξελίξεων στο εσωτερικό της ελληνορθόδοξης κοινότητας από το β' μισό του 19^{ου} αι. και ύστερα.

Τα έργα των Benedict Anderson *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Ernest Gellner, *Εθνη και εθνικισμός και Εθνικισμός. Πολιτισμός, πίστη και εξουσία*, Παντελή Λέκκα, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία* και *Το παιχνίδι με τον χρόνο. Εθνικισμός και νεοτερικότητα* και το άρθρο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Imagined communities and the origins of the national question in the Balkans», συνεισέφεραν στην κατανόηση του φαινομένου του εθνικισμού και των συλλογικών ταυτοτήτων. Το ζήτημα της ανάπτυξης του βουλγαρικού εθνικισμού αναλύθηκε με την αξιοποίηση της

μελέτης της Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, της Nadia Danova, *Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της Βουλγαρικής κοινωνίας του 19^{ου} αι*, για την συσχέτιση του ελληνικού πνεύματος και της βουλγαρικής εθνικής κίνησης και της Βασιλικής Παπούλια, *Από την αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος. Ιδεολογικές και κοινωνικές προϋποθέσεις της πολιτικής οργάνωσης των χωρών της χερσονήσου του Αίμου*, για τη διαδικασία της μετάβασης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα βαλκανικά εθνικά κράτη.

Για την εξέταση του ιστορικού χώρου της Θράκης υπό οθωμανική διοίκηση αξιοποιήθηκε η μελέτη του Κωνσταντίνου Βακαλόπουλου, *Ο πολιτισμικός χάρτης των βαλκανικών ορίων του ελληνισμού. Ο ιστορικός χρόνος έναντι της ιστορικής συνύπαρξης*, και του Σπυρίδωνα Πλουμίδη, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*. Για τη διαδικασία της μεταστροφής της συνείδησης των πληθυσμών από θρησκευτική σε εθνική στον θρακικό χώρο αξιοποιήθηκαν τα άρθρα του Παρασκευά Κονόρτα, «Από τα μιλλέτ στα έθνη. Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη 19ος-αρχές 20ου αιώνα» και «Nationalist infiltration in Ottoman Thrace (ca. 1870-1912). The case of the Kaza of Gumuljina», για την ανάπτυξη του αστικού κέντρου του Δεδεαγάτς και συνολικά του Σαντζακίου του Δεδεαγάτς στα τέλη του 19^{ου} με τις αρχές του 20^{ου} αι. η μελέτη του Ιωάννη Μπακιρτζή, *Ο νότιος Έβρος σε μετασχηματισμό (τέλη 19ου - αρχές 20ού αι.)*. Η αγροτική Μάκρη και ο κόμβος του Ντεντέαγατς στην ύστερη οθωμανική περίοδο παράλληλα με τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει ο Kemal Karpat, «Ottoman population records and the census of 1881/2-1893».

Όσον αφορά το πεδίο της εκπαίδευσης, για το οθωμανικό εκπαιδευτικό πλαίσιο αξιοποιήθηκε η μελέτη του Benjamin Fortna, *Imperial Classroom* και το άρθρο του Βασίλη Κεχαγιά, «Επιστήμες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», για την εκπαίδευση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων το άρθρο της Ξανθίππης Κοτζαγεώργη, «Χαρακτήρας και είδος της εκπαίδευσης του περιφερειακού ελληνισμού. Τα ελληνικά σχολεία στην Ανατολική Ρωμυλία (Νότια Βουλγαρία) αρχές 19ου αι.-1885», για την περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας, η μελέτη της Σοφίας Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, η οποία εστιάζει στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, η μελέτη του Χρίστου Σολδάτου, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922)*, για τον χώρο της Μικράς Ασίας και του Νίκου Τσουρή, *Η ελληνορθόδοξη*

εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης για το Βιλαέτι της Αδριανούπολης. Επιπλέον, η μελέτη της Έφης Κάννερ, Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας Ελληνίδας χριστιανής δασκάλας, για τις έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις, του Κυριάκου Μπονίδη, Οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία 1869-1914, για τη δράση των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων στη Μακεδονία ως φορείς εθνικών ιδεών και του Γιάννη Μπέτσα, Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας. Από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, για τη γενικότερη εκπαιδευτική λειτουργία της ελληνορθόδοξης κοινότητας συνεισφέρουν στην σφαιρικότερη προσέγγιση του ζητήματος. Για την ελληνική και βουλγαρική εκπαίδευση στον χώρο του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως αξιοποιήθηκε η διδακτορική διατριβή της Ευαγγελίας Χολέβα, Εθνικές αντιπαραθέσεις στη Νότια Θράκη: κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές παράμετροι. Η περίπτωση της Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως, 1870-1912.

Στην εισαγωγή της μελέτης καθορίζεται το ιστορικό πλαίσιο της χρονικής περιόδου, δηλαδή η ύστερη περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως το κίνημα των Νεότουρκων. Στην συνέχεια αναλύεται η εξέλιξη του βουλγαρικού εθνικού κινήματος και οι εξελίξεις στο εσωτερικό του ορθόδοξου μιλλέτ, εστιάζοντας στο σχίσμα μεταξύ Πατριαρχείου και Εξαρχίας και στη δημιουργία ενός ξεχωριστού βουλγαρικού μιλλέτ με τη διεκδίκηση της εκκλησιαστικής υπαγωγής των ορθόδοξων πληθυσμών για λογαριασμό της Βουλγαρικής Εξαρχίας και την εθνικοποίηση τους. Έπειτα δίνεται μια γεωγραφική, κοινωνικοοικονομική και διοικητική περιγραφή του Σαντζακίου του Δεδεαγάτς στο πλαίσιο της οθωμανικής διοικητικής διαίρεσης της Θράκης και δίνονται τα γεωγραφικά όρια, οι διοικητικές υποδιαιρέσεις και τα πληθυσμιακά στοιχεία της περιοχής.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εικόνα της εκπαίδευσης στην ύστερη περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα, περιγράφεται η εκπαιδευτική πολιτική του οθωμανικού κράτους και τα είδη των σχολείων που λειτουργούσαν στην οθωμανική επικράτεια. Στην συνέχεια παρουσιάζεται η εξέλιξη της εκπαίδευσης στο ελληνορθόδοξο μιλλέτ από το 1870 και οι παράγοντες που συνέβαλλαν στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού δικτύου του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται το πλαίσιο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στο Σαντζάκι του

Δεδεαγάτς κατά την περίοδο 1903-1907 όπως παρουσιάζεται στα προξενικά έγγραφα. Στο πρώτο μέρος προβάλλονται οι οικισμοί των οποίων τα σχολεία επιδοτούνται με εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις από το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς και η γεωγραφική τοποθέτηση τους στο Σαντζάκι, η μεταβολή των επιχορηγήσεων στο χρονικό διάστημα που εξετάζεται καθώς και η σύγκριση μεταξύ των σχολείων του αστικού κέντρου και των οικισμών της υπαίθρου με περιγραφές που απαντώνται στα προξενικά έγγραφα. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι μαθητές των σχολείων του Σαντζακίου με τις περιγραφές των συντακτών των προξενικών εγγράφων, η κατανομή τους σε μαθητές και μαθήτριες και η διαφορά φοίτησης στα σχολεία του αστικού κέντρου και των οικισμών της υπαίθρου. Στο τρίτο μέρος που αφορά το διδακτικό προσωπικό ερευνάται σε ποιους οικισμούς τοποθετούνται δάσκαλοι και σε ποιους δασκάλες, οι διαφορές που έχουν ως προς τη διδασκαλία των παιδιών και ο ρόλος τους στη διάδοση του ελληνικού εθνικισμού. Στο τέταρτο μέρος εξετάζεται η λειτουργία των σχολείων, η συμμετοχή των μαθητών σε αυτά, οι διαφορές των σχολικών προγραμμάτων στα σχολεία του αστικού κέντρου και των οικισμών της υπαίθρου και η χρήση των ωρολόγιων προγραμμάτων και των σχολικών εγχειριδίων για τη διάδοση της ελληνικής εθνικής ιδέας. Στο πέμπτο μέρος, συγκρίνονται οι εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις που λαμβάνει το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς σε σχέση με άλλες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας, η διαχείριση τους από το Υποπροξενείο και η εξέλιξη τους στο εξεταζόμενο διάστημα. Στο έκτο μέρος προβάλλεται η κατάσταση του θεσμού της εκπαιδευτικής επιθεώρησης, η σημασία που έχει για τον ελληνικό εθνικισμό καθώς και οι ενέργειες που αναφέρονται για την αποτελεσματική υλοποίηση της.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το ποιος φορέας φαίνεται να τίθεται επικεφαλής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως μέρος του οθωμανικού συστήματος διοίκησης ή το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς ως εκπρόσωπος του ελληνικού εθνικισμού, με παράλληλη προβολή τυχόν ρόλου των προκρίτων στο πλαίσιο της λειτουργίας του μιλλέτ ή των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων στην περιοχή. Επίσης, εξετάζεται τυχόν ταύτιση ή σύγκρουση συμφερόντων και ενέργειες που δύνανται να γίνουν για την βελτίωση των εκπαιδευτικών ζητημάτων. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια αποτίμηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας σύμφωνα με τα προξενικά έγγραφα. Ειδικότερα, γίνεται κριτική των ανεπαρειών της εκπαίδευσης στην περιοχή, σύγκριση με την αντίστοιχη βουλγαρική, και παρουσιάζονται μέτρα που μπορούν να συνεισφέρουν στη βελτίωση της. Τέλος,

επιχειρείται μια σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας των παραπάνω ζητούμενων και των συμπερασμάτων στα οποία καταλήγει η μελέτη.

Το ιστορικό πλαίσιο

Η περίοδος του Τανζιμάτ (1839-1876), περίοδος εκτεταμένων μεταρρυθμίσεων στην κατεύθυνση εκδυτικισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεκίνησε με το Διάταγμα Χάτι Σερίφ στις 3 Νοεμβρίου 1839. Μία από τις διατάξεις του παρείχε εγγυήσεις για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των μη μουσουλμάνων υπηκόων της Αυτοκρατορίας. Η ανακοίνωση των συγκεκριμένων εγγυήσεων την συγκεκριμένη περίοδο αποσκοπούσε στην ευαρέσκεια των ξένων δυνάμεων, στην ανακοπή της επέκτασης του εθνικιστικού ρεύματος, κατ' επέκταση στις τάσεις απόσχισης των χριστιανών υπηκόων, και τέλος στην αποσόβηση του ενδεχομένου ρωσικής επέμβασης. Αμέσως μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου, στις 18 Φεβρουαρίου 1856 εκδόθηκε το Διάταγμα Χατ-ι Χουμαγιούν που ουσιαστικά επέκτεινε τις μεταρρυθμιστικές διατάξεις του 1839. Ανάμεσα σε αυτές ήταν η αναδιοργάνωση των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων σε μιλλέτ με επικεφαλής τον αντίστοιχο θρησκευτικό ηγέτη και η νομική ισότητα μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων υπηκόων.¹

Η δεκαετία του 1870 αποτέλεσε περίοδο πολιτικής και οικονομικής κρίσης για την Αυτοκρατορία καθώς ο Ρωσοοθωμανικός πόλεμος του 1877/78 είχε ως συνέπεια την απώλεια μεγάλου μέρους των εδαφικών κτήσεων, που αντιστοιχούσαν στο 1/3 του εδάφους και στο 1/5 του πληθυσμού, ενώ παράλληλα αναδυόταν ο ολοένα και πιο έντονος εθνικισμός που ενίσχυε τις αποσχιστικές τάσεις στο εσωτερικό. Την περίοδο αυτή σε οικονομικό επίπεδο η Αυτοκρατορία έχασε μέρος από τις πιο πυκνοκατοικημένες και πλούσιες περιοχές και ταυτόχρονα περιοχές εκτός της αυτοκρατορίας άρχισαν να αποκτούν εντατικότερο οικονομικό ενδιαφέρον από τα ευρωπαϊκά κράτη, παράγοντες οι οποίοι οδήγησαν σε μερική μείωση της σπουδαιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Επιπλέον, κατά το διάστημα 1869-1875 η αυτοκρατορία είχε προχωρήσει σε υπέρμετρο δανεισμό στην αποπληρωμή του οποίου δεν μπορούσε να ανταποκριθεί βάσει των εσόδων της ενώ μέχρι τη δεκαετία του 1880 δεν υπήρχε μεγάλη κίνηση

¹ E.-J. Zürcher, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα 2008, σ. 99-100, 105.

ευρωπαϊκών επενδύσεων. Το αποτέλεσμα ήταν η πτώχευση του οθωμανικού κράτους το 1875 και η δημιουργία της Διεύθυνσης Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους το 1881, οργανισμού υπό διοίκηση εκπροσώπων ευρωπαϊκών κρατών για την τήρηση των οικονομικών υποχρεώσεων προς τους δανειστές της αυτοκρατορίας.²

Η ενθρόνιση του Αμπντούλ Χαμίτ Β' την 1^η Σεπτεμβρίου 1876 εγκαινίασε μια νέο περίοδο για την Αυτοκρατορία. Καταρχάς, η ανακήρυξη του οθωμανικού Συντάγματος στις 23 Δεκεμβρίου 1876, μαζί με τα προηγούμενα Διατάγματα του Χάτι Σερίφ και Χατ-ι Χουμαγιούν, επικύρωσε την αντίληψη περί αναγκαίου εκδυτικισμού της πολιτικής δομής και του οικονομικού μοντέλου του οθωμανικού κράτους για την πολιτική επιβίωση της αυτοκρατορίας. Περαιτέρω, η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την βελτίωση και υιοθέτηση νέων τεχνολογικών μέσων που ενισχύουν τον συγκεντρωτισμό της διοίκησης και την αποτελεσματικότητα της στα πεδία φορολογίας, έννομης τάξης και στρατολόγησης. Τα μέσα αυτά είναι ο τηλεγράφος, τα ατμόπλοια και ο σιδηρόδρομος ενώ το νέο εκπαιδευτικό σύστημα προσφέρει νέα στελέχη για την οθωμανική γραφειοκρατία και οδηγεί στην ανάπτυξη του τύπου. Ο σιδηρόδρομος αποτέλεσε και το τεχνολογικό πεδίο που απορρόφησε το μεγαλύτερο ποσοστό ξένων επενδύσεων κατά τις πρώτες μαζικές επενδύσεις ευρωπαϊκών εταιριών το διάστημα 1888-1896.³

Συνοπτικά, ο 19ος αι. αποτέλεσε αιώνα εκτεταμένων εξελίξεων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς παρά τις απώλειες σημαντικών εδαφικών κτήσεων και επακόλουθης μείωσης διεθνούς κύρους κατάφερε, εξυπηρετώντας παράλληλα τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών κρατών και τις ανάγκες του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού, να αποκτήσει μέχρι το τέλος του αιώνα μια ικανή συγκεντρωτική κρατική δομή. Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, ευρωπαϊκής έμπνευσης και υποστήριξης, οδήγησαν στην πολιτική αναδιοργάνωση και στον εκδυτικισμό του κράτους δίνοντας την ικανότητα στην αυτοκρατορία να αποκτήσει μια νέα θέση στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων.⁴

Η αναδιοργάνωση των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων σε μιλλέτ, με τον ανώτατο θρησκευτικό ηγέτη ως επικεφαλής και τους εκάστοτε τοπικούς

² Ο.π., σ. 123, 133-134, 137. και Η. Inalcik-D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914*, Αθήνα 2011, σ. 403-404.

³ Βλ. Zürcher ό.π., σ. 125, 130, 138. και βλ. Inalcik-Quataert ό.π., σ. 392.

⁴ Βλ. Inalcik-Quataert ό.π., σ. 389-391.

θρησκευτικούς ηγέτες ως αρμόδιους για τη διοίκηση των ομόθρησκων πληθυσμών κάθε περιοχής, εντάσσεται στο πλαίσιο της προσπάθειας της οθωμανικής εξουσίας να αποκτήσει εκ νέου τον συγκεντρωτικό έλεγχο των επαρχιών της. Υλοποιείται δηλαδή μια ένωση θρησκευτικής και διοικητικής αρμοδιότητας με βάση την θρησκευτική ταυτότητα των υπηκόων η οποία μετασχηματίζει τις προηγούμενες κοινωνικές ιεραρχίες με σκοπό να αδρανοποιήσει τις αποσχιστικές τάσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας σε μια περίοδο ανόδου των εθνικισμών. Στην περίπτωση του ορθόδοξου μιλλέτ το Οικουμενικό Πατριαρχείο μαζί με τα αστικά στρώματα του τίθενται επικεφαλής και εντάσσονται στο νέο διοικητικό πλαίσιο που σχηματίζεται με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Η έμπνευση του εγχειρήματος δεν είναι αυθαίρετη καθώς ο συνδυασμός θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου προσέβλεπε στην αντιμετώπιση των φυγόκεντρων τάσεων μέσω της αξιοποίησης της κάθετης ιεραρχικής διάρθρωσης που αυτό είχε στην οθωμανική επικράτεια, ως θεσμός ενταγμένος στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα.⁵

Ο βουλγαρικός εθνικισμός

Ο 18^{ος} αιώνας αποτελεί το χρονικό διάστημα κατά το οποίο διαμορφώνεται η βάση πάνω στην οποία αναπτύχθηκε η βουλγαρική εθνική ιδεολογία. Κομβικό ρόλο στην περίοδο αυτή επιτέλεσαν τα μέλη των αστικών στρωμάτων της βουλγαρόφωνης κοινότητας, που είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται κατά το β' μισό του 18^{ου} αι. και το α' μισό του 19^{ου} αι., τα οποία, κυρίως μέσω της εμπορικής δραστηριότητας τους στα αστικά κέντρα της Ευρώπης, ήρθαν σε επαφή με τις νέες ευρωπαϊκές ιδέες και ειδικά με τις ιδέες του Διαφωτισμού. Σημαντικό ρόλο είχαν επίσης και τα ελληνικά αστικά στρώματα, τα οποία είχαν ήδη διαμορφωθεί εκείνη την εποχή, και που ήταν φορείς των ευρωπαϊκών ιδεών, μέσω της επαφής τους με τη βουλγαρόφωνη κοινότητα επηρέασαν και βοήθησαν στη διαμόρφωση της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας. Η επιρροή του ελληνικού πνεύματος εκείνη την εποχή παρατηρείται σε μια σειρά από τομείς της βουλγαρικής πνευματικής ανάπτυξης όπως στη διαμόρφωση των πολιτικών και κοινωνικών ιδεών, στην πολιτιστική ανάπτυξη, στον εκκλησιαστικό χώρο, στην εξέλιξη του βουλγαρικού εθνικού κινήματος κ.α. Ωστόσο, οι ιδεολογικές επιρροές δεν

⁵ Κ. Κωστής, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις 'ελληνικές' περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων, Μνήμων 14, 1991, σ. 57, 59, 64, 70, 72-74.

έφθασαν γρήγορα σε επαναστατικό επίπεδο κυρίως λόγω της βραδείας διαμόρφωσης μιας βουλγαρικής αστικής τάξης και της ισχυρής εξουσίας που είχε η Εκκλησία στη βουλγαρόφωνη κοινότητα.⁶

Η κατάργηση της Αρχιεπισκοπής του Ιπεκίου το 1766 και η κατάργηση του Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας το 1767 εδραίωσαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως την ανώτατη θρησκευτική ηγεσία του συνόλου του ορθόδοξου πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην ουσία αυτό συνεπαγόταν την ισχυρή ελληνόφωνη πνευματική επιρροή στην εκκλησιαστική ιεραρχία της Μεγάλης Εκκλησίας παράλληλα με την πολιτική επιρροή των Φαναριωτών. Η βουλγαρική απελευθερωτική διεργασία καθυστέρησε να λάβει μορφή σε σύγκριση με αντίστοιχες βαλκανικές, όπως η ελληνική και η σερβική, λόγω συγκεκριμένων παραγόντων που εξηγούν τα περιορισμένου βαθμού επαναστατικά κινήματα της. Καταρχάς, η εγγύτητα της περιοχής όπου κατοικούσαν οι βουλγαρόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί με την Κωνσταντινούπολη και το κρατικό κέντρο σήμαινε ότι οποιαδήποτε επαναστατική κίνηση θα είχε και την άμεση κρατική ανταπόκριση ενώ παράλληλα επικρατούσε αναρχία και οικονομική εκμετάλλευση στην ύπαιθρο και εν γένει δυσχερής οικονομική κατάσταση. Ακολούθως, η μεγάλη διείσδυση μουσουλμανικών πληθυσμών είχε ως αιτία την επιβράδυνση δημιουργίας μιας συλλογικής βουλγαρικής συνείδησης με κεντρικό άξονα την ορθοδοξία.⁷

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω δεν υπήρχαν θεσμοθετημένα κοινοτικά όργανα που θα δρούσαν ως ένας αρχικός ενοποιητικός παράγοντας στο κοινοτικό επίπεδο και τέλος, τα ελληνικά ως επίσημη γλώσσα της Εκκλησίας και ως γλώσσα υψηλής κουλτούρας είχαν την πνευματική υπεροχή έναντι της βουλγαρικής γλώσσας. Από τη δεκαετία του 1830 με τις μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους σταδιακά άρχισε να επανέρχεται η σταθερότητα στα εδάφη που συνεπάγετο δημόσια τάξη και οικονομική ανάπτυξη και παράλληλα άρχισε να διαμορφώνεται μια εθνική συνείδηση στη βάση της εκκλησίας και της λαϊκής παράδοσης απορρίπτοντας την επιρροή της

⁶ N. Danova, *Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της Βουλγαρικής κοινωνίας του 19^{ου} αι.*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών 2008, σ. 5-16.

⁷ Β. Παπούλια, *Από την Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 237-238, 250.

ελληνικής αστικής τάξης, ιδίως μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Οι βασικοί άξονες της βουλγαρόφωνης κοινότητας ήταν η Εκκλησία και η εκπαίδευση.⁸

Η πρώτη επίσημη αναγνώριση της βουλγαρόφωνης κοινότητας ως ξεχωριστού μέρους του ορθόδοξου μιλλέτ έγινε το 1849 όταν ο Σουλτάνος Αμπντουλμετζίτ Α΄ επέτρεψε τη λειτουργία βουλγαρικής εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη ενώ το 1870 ο Σουλτάνος Αμπντουλαζίζ αναγνώρισε τη Βουλγαρική Εξαρχία ως ξεχωριστό οργανισμό από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναγνωρίζοντας έτσι επίσημα την ύπαρξη ενός ξεχωριστού και ανεξάρτητου βουλγαρικού μιλλέτ στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στις 12 Μαρτίου 1870 με σουλτανικό φερμάνι συστήθηκε ως νέα αυτόνομη Ορθόδοξη Εκκλησία η Βουλγαρική Εξαρχία με έξαρχο ο οποίος θα εκλεγόταν από μια σύνοδο. Η εδαφική δικαιοδοσία της Εξαρχίας επεκτεινόταν σε 17 Μητροπόλεις ενώ με βάση το άρθρο 10 του σουλτανικού φερμανίου κάθε κοινότητα μπορούσε να ενταχθεί στους κόλπους της Εξαρχίας με ψήφο των 2/3 των κατοίκων. Το συγκεκριμένο άρθρο υπήρξε σημείο σφοδρής αντίδρασης εκ μέρους του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του ελληνικού εθνικισμού καθώς με αυτό τον τρόπο υπονομευόταν τόσο το κύρος όσο και η εδαφική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Η κορύφωση της σύγκρουσης ήταν η ανακήρυξη της Βουλγαρικής Εξαρχίας ως σχισματικής και ο αφορισμός του Εξάρχου από τον Οικουμενικό Πατριάρχη τον Φεβρουάριο του 1872⁹

Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε η Βουλγαρική Επαναστατική Επιτροπή από τους Λιούμπεν Καραβέλοβ, Βασίλ Λέφσκι και Κρίστο Μπότεφ με στόχο την προετοιμασία επαναστατικού κινήματος στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο εσωτερικό της οργάνωσης υπήρχαν δύο κυρίαρχα ρεύματα σκέψης όσον αφορά την πραγματοποίηση του βουλγαρικού εθνικού κινήματος, από τη μία ήταν η ένωση όλων των ριζοσπαστικών ομάδων εντός και εκτός των εδαφών των βουλγαρόφωνων κοινοτήτων και από την άλλη η αυτονομία ή η ίδρυση ανεξάρτητου βουλγαρικού κράτους με το ενδεχόμενο μιας πιθανής συνομοσπονδίας. Η Επιτροπή ουσιαστικά προετοίμασε τη Βουλγαρική Εξέγερση του Απριλίου του 1875 της οποίας η βίαιη καταστολή και οι επακόλουθες σφαγές βουλγαρόφωνων πληθυσμών από την οθωμανική κυβέρνηση ανάγκασαν τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να ασχοληθούν με τις

⁸ B. Jelavich, *History of the Balkans Vol.1: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge 1995, p. 335-339.

⁹ Βλ. Jelavich, ό.π., σ. 343-344.

συνθήκες που επικρατούσαν στα συγκεκριμένα εδάφη αλλά και στο σύνολο των βαλκανικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁰

Το 1878, έπειτα από τη λήξη του Ρωσοοθωμανικού πολέμου, η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία δεν υλοποιήθηκε, όριζε να δημιουργηθεί ένα αυτόνομο βουλγαρικό κράτος το οποίο θα ήταν υπό ρωσική κατοχή για δύο έτη και θα είχε πρόσβαση στο Αιγαίο Πέλαγος και στη Μαύρη Θάλασσα. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους το Συνέδριο του Βερολίνου τροποποίησε την προηγούμενη συνθήκη δημιουργώντας αυτή τη φορά ένα αυτόνομο βουλγαρικό κράτος με μικρότερη εδαφική έκταση και με την Ανατολική Ρωμυλία αυτόνομο οθωμανικό βιλαέτι με χριστιανό διοικητή, η οποία προσαρτήθηκε από το βουλγαρικό κράτος το 1885. Η κύρια βλέψη του βουλγαρικού εθνικισμού ήταν η οριοθέτηση του βουλγαρικού κράτους σύμφωνα με τα σύνορα της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Από την στιγμή που δημιουργήθηκε ένα εθνικό βουλγαρικό κράτος η αντιπαλότητα μεταξύ Οικουμενικού Πατριαρχείου και Βουλγαρικής Εξαρχίας ενισχύθηκε περισσότερο και από τον εθνικό χαρακτήρα καθώς πλέον συμμετείχαν ενεργά το ελληνικό και το βουλγαρικό εθνικό κράτος στα θρησκευτικά ζητήματα τους εντός της οθωμανικής επικράτειας. Κύριο πεδίο εθνικής αντιπαράθεσης ήταν η διεκδίκησή της συλλογικής συνείδησης των σλαβόφωνων ορθοδόξων πληθυσμών στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, με κύριες εκφάνσεις στην εκπαίδευση και τον ένοπλο αγώνα.¹¹

Όσον αφορά το οθωμανικό κράτος, ήδη από το 1870 αντιλαμβανόταν την σύγκρουση Πατριαρχείου και Εξαρχίας με όρους πολιτικής αντιπαλότητας στο πλαίσιο της μείωσης των αποσχιστικών τάσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, η οθωμανική εξουσία ταύτιζε το Πατριαρχείο με τον ελληνικό εθνικισμό και την Εξαρχία με το βουλγαρικό, θέλοντας να στρέψει τα δύο εθνικιστικά κινήματα το ένα εναντίον του άλλου. Ο συγκεκριμένος πολιτικός χειρισμός της οθωμανικής εξουσίας επιβεβαιώνεται και από τις δύο φάσεις του Προνομακού Ζητήματος το 1884 και το 1890 οπότε αμφισβητήθηκαν σημαντικές αρμοδιότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καταργώντας αρμοδιότητες του στη δικαιοσύνη και την εκπαίδευση. Το αποτέλεσμα στο οποίο αποσκοπούσε η οθωμανική εξουσία ήταν η σύγκρουση των δύο εθνικισμών και η αλληλοεξουδετέρωση τους στο οθωμανικό έδαφος ώστε να ενισχύσει την

¹⁰ Ο.π., σ. 348.

¹¹ Βλ. Zürcher ό.π., σ. 126-127.

υιοθέτηση της κοινής οθωμανικής ταυτότητας στο πλαίσιο της ιδεολογίας του οθωμανισμού.¹²

Από την ίδρυση της το 1878 η Βουλγαρική Ηγεμονία χαρακτηριζόταν από πολιτική αστάθεια και αλλαγές στην κυβέρνηση που επηρεάζονταν και από τις σχέσεις της με τη Ρωσία. Παρόλα αυτά παρείχε την απαραίτητη στήριξη στην Εξαρχία η οποία διατηρούσε στενή επαφή με τους Βούλγαρους εθνικιστές ως το όχημα της προώθησης του βουλγαρικού εθνικισμού στους βουλγαρόφωνους πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή μέσω της εθνικοποίησης του βουλγαρικού μιλλέτ. Σε αυτό το πλαίσιο προωθήθηκε η ίδρυση σχολείων και συλλόγων, η κινητοποίηση προξένων, πρακτόρων, προυχόντων και Μητροπολιτών για την προώθηση του βουλγαρικού εθνικισμού. Περαιτέρω, η ίδρυση της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης το 1893, με στόχο την απελευθέρωση της Μακεδονίας από την οθωμανική κυριαρχία, την αυτονόμηση της και με απώτερο σκοπό την προσάρτηση της στο βουλγαρικό κράτος εγκαινίασε την περίοδο δραστηριοποίησης ενόπλων ομάδων στο οθωμανικό έδαφος με κύρια έκφραση την Εξέγερση του Ίλιντεν το 1903. Το χρονικό αυτό σημείο αναφοράς αντιπροσωπεύει την έναρξη της περιόδου 1904-1906 που χαρακτηρίζεται από την ένοπλη εθνική αντιπαράθεση μεταξύ ελληνικού και βουλγαρικού εθνικισμού στη Μακεδονία και λιγότερο στην Θράκη όπου και δραστηριοποιείται εκ νέου ο βουλγαρικός εθνικισμός.¹³

Το Σαντζάκι του Δεδεαγάτς ως διοικητική υποδιαίρεση του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως

Ο Νόμος περί Βιλαετίων του 1864 αναδιοργάνωσε την επαρχιακή διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς τα βιλαέτια αντικατέστησαν τα μέχρι πρότινος ισχύοντα εγιαλέτια. Η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση υλοποίησε την υπόσχεση που είχε δώσει το Διάταγμα Χάτι-Χουμαγιούν για τη μεταρρύθμιση στην επαρχιακή οργάνωση με στόχο την καλύτερη εκπροσώπηση του συνόλου των κοινοτήτων στα επαρχιακά συμβούλια. Στην ουσία, σκοπός της επαρχιακής αναδιοργάνωσης ήταν η

¹² Χ. Εξερτζόγλου, «Το προνομιακό ζήτημα», Τα Ιστορικά 16, 1992, σ. 76-77.

¹³ Π. Κονόρτας, «Από τα μιλλέτ στα έθνη. Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη 19ος-αρχές 20ου αιώνα» στο Ε. Γραμματικοπούλου (επιμ.) *Θράκη. Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2000, σ. 178-179. και Ε. Χολέβα, Διατριβή, *Εθνικές αντιπαραθέσεις στη Νότια Θράκη: κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές παράμετροι. Η περίπτωση της Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως, 1870-1912*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2015, σ. 523, 670.

αποτελεσματικότερη εφαρμογή του κεντρικού ελέγχου μέσω της τοπικής εξουσίας και η ταχύτερη εφαρμογή των κυβερνητικών αποφάσεων στις επαρχίες.¹⁴

Ο γεωγραφικός χώρος της Θράκης οριοθετείται από συγκεκριμένες φυσικές διαμορφώσεις στους τέσσερις ορίζοντες. Στο βορρά από την οροσειρά του Αίμου, στην ανατολή από τον Ελλήσποντο, το Βόσπορο και τον Εύξεινο Πόντο, στο νότο από το Αιγαίο Πέλαγος και την Θάλασσα του Μαρμαρά και τέλος στη δύση από τον ποταμό Νέστο και τις οροσειρές Ρίλας και Δυτικής Ροδόπης. Το φυσικό περιβάλλον της Θράκης περιλαμβάνει τις οροσειρές που ουσιαστικά την περικλείουν, δηλαδή τον ποταμό Έβρο με τους παραποτάμους και το δέλτα του, την Χερσόνησο της Καλλίπολης και τα παράλια του Αιγαίου Πελάγους, της Προποντίδας και του Εύξεινου Πόντου. Με το Νόμο περί Βιλαετίων το 1864 ο ιστορικός χώρος της Θράκης διαμοιράστηκε πολιτικά σε διοικητικές επαρχιακές βαθμίδες ή σε μέρη αυτών. Συγκεκριμένα, τον πολιτικό χώρο της Νότιας Θράκης αποτελούσαν το Βιλαέτι της Αδριανούπολης, το Σαντζάκι της Τσατάλτζας και το ευρωπαϊκό τμήμα του Βιλαετίου της Κωνσταντινούπολης ενώ η Βόρεια Θράκη αντιστοιχούσε με την Ανατολική Ρωμυλία, αυτόνομο βιλαέτι ειδικού καθεστώτος από το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878.¹⁵

Ο χώρος της Θράκης αποτελούσε μια από τις σπουδαιότερες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόσο σε στρατηγική όσο και σε οικονομική σημασία. Το Βιλαέτι της Αδριανούπολης, το οποίο αποτελούσε το κύριο διοικητικό μέρος της Νότιας Θράκης, αποτελούνταν από το Σαντζάκιο Αδριανουπόλεως, Σαράντα Εκκλησιών, Καλλίπολης, Δεδεαγάτς, Γκιουμουλτζίνας, Φιλιππούπολης και Ραιδεστού με συνολικά 32 καζάδες¹⁶, 117 ναχιέδες¹⁷ και 1995 χωριά. Κατά τη γενική απογραφή του οθωμανικού κράτους το 1881/93 το Βιλαέτι της Αδριανούπολης αριθμούσε 836.041 κατοίκους, εκ των οποίων 434.366 ήταν μουσουλμάνοι, 267.220 εγγράφονταν στο ορθόδοξο μιλλέτ και 102.245 στο βουλγαρικό. Στην επόμενη επίσημη απογραφή των ετών 1906/07 το Βιλαέτι αριθμούσε 1.133.796 κατοίκους, εκ των οποίων 618.604 ήταν μουσουλμάνοι, 340.908 εγγράφονταν στο ορθόδοξο μιλλέτ και 119.476 στο βουλγαρικό. Στο Γενικό Στατιστικό Κατάλογο των ετών 1894/95 το Βιλαέτι της

¹⁴ R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963, p. 142.

¹⁵ Π. Κονόρτας, «Από τα μιλλέτ στα έθνη. Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη 19ος-αρχές 20ου αιώνα» στο Ε. Γραμματικοπούλου (επιμ.) *Θράκη. Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2000, σ. 169.

¹⁶ Διοικητική μονάδα του οθωμανικού συστήματος διοίκησης υπό τη δικαιοδοσία ενός καδή, υποδιαίρεση του Σαντζακίου.

¹⁷ Διοικητική μονάδα του οθωμανικού συστήματος διοίκησης, υποδιαίρεση του καζά.

Αδριανούπολης κατατάσσεται, μεταξύ όλων των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην πρώτη θέση πληθυσμού εκτρεφόμενων ζώων, στην έκτη θέση συνολικού εισοδήματος, στην ένατη θέση εκπαιδευτικών δαπανών, στην ενδέκατη θέση εργασιακής απασχόλησης και στη δωδέκατη όσον αφορά την καλλιέργεια δημητριακών και παραγωγής υφασμάτων. Επιπλέον, διέθετε 550 σχολεία με 66.500 μαθητές, ενώ 365.000 ενέπιπταν στην κατηγορία των αναλφάβητων, αριθμός που αντιστοιχούσε σε ποσοστό 42.94% επί του συνόλου.¹⁸

Το Σαντζάκι του Δεδεαγάτς συστάθηκε το 1878 με αρχική πρωτεύουσα το Διδυμότειχο μέχρι το 1884 οπότε και πρωτεύουσα έγινε το Δεδεαγάτς, ενώ το Διδυμότειχο προσαρτήθηκε στο Σαντζάκι της Αδριανούπολης. Το Δεδεαγάτς ιδρύθηκε ως πόλη σε μια περίοδο όπου ο γεωγραφικός χώρος της νότιας Θράκης επηρεαζόταν από θεμελιώδεις αλλαγές σε οικονομικό επίπεδο και στον τομέα των συγκοινωνιών. Η σημαντική στρατηγική θέση του ως πόλη-λιμάνι και κόμβο του διαμετακομιστικού εμπορίου το κατέστησαν σημαντικό παράγοντα της περαιτέρω εμβάθυνσης της οικονομικής δραστηριότητας της περιοχής στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Η σημασία του αυξήθηκε περισσότερο με την κατασκευή του σιδηροδρόμου και την σύνδεση του με την Αδριανούπολη και την Θεσσαλονίκη το 1895.¹⁹

Το Δεδεαγάτς ρυμοτομήθηκε από τους Ρώσους κατά την περίοδο της ρωσικής κατοχής της περιοχής το 1877/78 και οι πρώτοι κάτοικοι ήταν μέλη της ελληνορθόδοξης κοινότητας από κοντινούς αγροτικούς οικισμούς και ημιαστικά κέντρα, μέρος εκ των οποίων είχαν εμπορική δραστηριότητα. Επιπλέον, εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι οι οποίοι απασχολούνταν στις εργασίες του σιδηροδρόμου και στη λειτουργία της διοίκησης του σαντζακίου, όπως και Αρμένιοι, Εβραίοι και Λεβαντίνοι που απασχολούνταν και αυτοί στο σιδηρόδρομο και στο εμπόριο. Με την πάροδο του χρόνου, το Δεδεαγάτς απορροφούσε ολοένα και περισσότερο πληθυσμό από τους κοντινούς οικισμούς καθώς εξελίχθηκε σε σημαντικό οικονομικό κέντρο της Νότιας Θράκης λειτουργώντας ως διανεμητικό κέντρο μεταξύ της παραγωγικής θρακικής ενδοχώρας και των καταναλωτών στα παράλια και στην πόλη καθώς και στο εξωτερικό μέσω του θαλάσσιου εμπορίου. Το Δεδεαγάτς απέκτησε

¹⁸ Βλ. Κονόρτα, ό.π., σ. 191-193. και K. Karpat, «Ottoman population records and the census of 1881/2-1893», *International Journal of Middle East Studies*, 9 1978, p. 124-125, 166-167, 210-211, 219-221, 226.

¹⁹ Ι. Μπακιρτζής, *Ο Νότιος Έβρος σε μετασχηματισμό (τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αι.) Η αγροτική Μάκρη και ο κόμβος του Ντεντέαγατς στην ύστερη οθωμανική περίοδο*, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 23, 27, 29.

έτσι τα χαρακτηριστικά των πόλεων του εμπορίου του 19^{ου} αι. που η μεγάλη οικονομική και γεωγραφική έκταση του εμπορίου καθόριζε θεμελιακά την συγκρότηση του αστικού χώρου και τις κοινωνικές σχέσεις σε αυτόν. Για την ακρίβεια, η πόλη απέκτησε μια κοσμοπολίτικη ταυτότητα, με πολυεθνοτικά και πολυθρησκευτικά χαρακτηριστικά και μια εμπορική τάξη στον πυρήνα του οικονομικού και κοινωνικού πεδίου αντικαθιστώντας τη σταδιακά υποβαθμιζόμενη θέση της Αίνου ως το κύριο εμπορικό κέντρο της περιοχής.²⁰

Κατά τη δεκαετία του 1850, τα σιδηροδρομικά δίκτυα των Βαλκανίων αποτελούσαν το αποκορύφωμα της τεχνολογικής προόδου καθώς ο σιδηρόδρομος θεωρούνταν το σύμβολο στην πορεία ανάπτυξης και ευμάρειας προς το μέλλον της βιομηχανικής οικονομίας. Για τους Οθωμανούς αξιωματούχους του Τανζιμάτ ο σιδηρόδρομος νοήθηκε ως το μέσο που θα έλυne τις μεταφορικές δυσχέρειες σε στρατιωτικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς η σιδηροδρομική σύνδεση με τις επαρχίες θα ενίσχυε τον κεντρικό έλεγχο ενώ απώτερος στόχος ήταν η σύνδεση με τα σιδηροδρομικά δίκτυα και τις πόλεις της Ευρώπης. Οι επενδύσεις στον σιδηρόδρομο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έγιναν από ευρωπαϊκά κράτη, κινούμενα από πολιτικά και οικονομικά κίνητρα, τα οποία κυριάρχησαν στην αυτοκρατορία μέσω του οικονομικού ελέγχου που άσκησαν κατά την περίοδο της δημοσιονομικής κρίσης. Συγκεκριμένα, ο σιδηροδρομικός σταθμός του Δεδεαγάτς εντασσόταν στην σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολης-Θεσσαλονίκης που συνδεόταν κατόπιν με τους υπόλοιπους σιδηροδρομικούς σταθμούς των Βαλκανίων. Η σιδηροδρομική σύνδεση με την Κωνσταντινούπολη ολοκληρώθηκε το 1872 και με την Θεσσαλονίκη το 1895. Ο σιδηροδρομικός σταθμός οδήγησε και στην απόφαση για κατασκευή τεχνητού λιμανιού το 1881, λόγω της αυξημένης κίνησης, για την εξυπηρέτηση της μεταφοράς εμπορευμάτων από σκάφη μεγάλης χωρητικότητας προς στον σταθμό.²¹

Η επιλογή της κατασκευής του τεχνητού λιμανιού στο Δεδεαγάτς θεωρήθηκε καλύτερη επιλογή από την Αίνο αφενός μεν λόγω της καλύτερης γεωφυσικής θέσης, αφετέρου δε λόγω της ευκολίας πρόσβασης στην κοιλάδα του Έβρου και στη σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολης-Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, σε αντίθεση με την Αίνο, λόγω της μορφολογίας της θάλασσας ήταν πιο δύσκολο να αποτελέσει μέρος πιθανής εισβολής. Επομένως, το Δεδεαγάτς απέκτησε δύο σημαντικά συγκοινωνιακά

²⁰ Ο.π., σ. 31, 35, 40-42.

²¹ Ο.π., σ. 117-118, 124, 234, 252-253.

προτερήματα και αναπτύχθηκε στη βάση της συνύπαρξης σιδηροδρόμου και λιμανιού, οι λειτουργίες των οποίων θα αλληλοσυμπληρώνονταν. Το μεγαλύτερο μέρος των προϊόντων που εισάγονταν ή εξάγονταν από το λιμάνι του Δεδεαγάτς αφορούσε κυρίως την Αδριανούπολη και την Φιλιππούπολη, κατόπιν το σύνολο του Βιλαετίου της Αδριανούπολης και των εδαφών της σημερινής Βουλγαρίας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1890 σημειώνεται μεγάλη λιμενική κίνηση ενώ το χρονικό σημείο ακμής τοποθετείται στο 1896 καθώς τότε ολοκληρώθηκε η σιδηροδρομική σύνδεση Δεδεαγάτς-Θεσσαλονίκης. Πέραν του γεγονότος ότι η αλληλοσυμπληρούμενη λειτουργία σιδηροδρόμου και λιμανιού δεν ήταν στο μέγιστο δυνατό επίπεδο, η κατασκευή του λιμανιού του Πύργου το 1895 αποτέλεσε χρονικό σημείο κατά το οποίο παύει η ακμή του Δεδεαγάτς ως διαμετακομιστικού κόμβου. Το λιμάνι του Πύργου αποτελούσε ένα ευκολότερο σημείο πρόσβασης για τα πλοία και κατόπιν για τη διακίνηση των εμπορευμάτων στην ενδοχώρα, και είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της εμπορευματικής κίνησης, εισαγωγών και εξαγωγών, στο λιμάνι του Δεδεαγάτς.²²

Το Σαντζάκι του Δεδεαγάτς περιελάμβανε τον Καζά Δεδεαγάτς στο νοτιοδυτικό τμήμα με τους Ναχιέδες Δογάνχισαρ, Μάκρης, Σαμοθράκης, Σαχινλέρ, και και Φερετζίκ, τον Καζά Αίνου στο νοτιοανατολικό τμήμα με τον ομώνυμο Ναχιέ και τον Ναχιέ Αγιάσματος και τον Καζά Σουφλίου στο βόρειο τμήμα με τον ομώνυμο Ναχιέ και τους Ναχιέδες, , Δερβέντ, Μπίτικλι, Πισμάν, Καμπερλέρ, Εντέ και Υψάλων. Το Σαντζάκι είχε στο βόρειο σύνορο του το Σαντζάκι Αδριανουπόλεως, στο δυτικό το Σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας, στο ανατολικό τα Σαντζάκια Αδριανουπόλεως, Καλλιπόλεως και Ραιδεστού και τέλος στο νότιο την Σαμοθράκη και βρεχόταν από το Αιγαίο Πέλαγος. Στην επίσημη οθωμανική απογραφή του 1881/83 το Σαντζάκι αριθμούσε συνολικά 65.200 κατοίκους, εκ των οποίων οι 28.532 ήταν μουσουλμάνοι, οι 23.827 εγγράφονταν στο ορθόδοξο μιλλέτ και οι 12.449 στο βουλγαρικό ενώ στην επόμενη απογραφή του 1906/07 αριθμούσε συνολικά 89.033 κατοίκους, εκ των οποίων οι 43.735 ήταν μουσουλμάνοι, οι 27.573 εγγράφονταν στο ορθόδοξο μιλλέτ και οι 16.923 στο βουλγαρικό. Κρίνοντας τα αριθμητικά στοιχεία παρατηρείται ότι σε απόλυτους αριθμούς το Σαντζάκι του Δεδεαγάτς κατείχε το ίδιο σχεδόν ποσοστό επί του πληθυσμού του Βιλαετίου και στις δύο απογραφές, έχοντας ένα ποσοστό αύξησης πληθυσμού που ακολουθεί το αντίστοιχο του Βιλαετίου. Το πιο σημαντικό στοιχείο

²² Ο.π., σ. 124, 129, 131, 164, 167, 179, 244-245, 247, 252-253, 282.

από την σύγκριση των δύο απογραφών είναι η εντυπωσιακή αύξηση πληθυσμού του βουλγαρικού μιλλέτ στο Σαντζάκι, κάτι που αναδεικνύει την αποτελεσματική διείσδυση της επιρροής της Βουλγαρικής Εξαρχίας στην περιοχή, συγκεκριμένα στην ύπαιθρο, στο μεσοδιάστημα. Το πατριαρχικό ορθόδοξο μιλλέτ παρουσιάζει μικρότερη αύξηση εγγραφής πληθυσμού σε σχέση με το βουλγαρικό ωστόσο αυτό δεν οδηγεί σε μεγαλύτερη ποσοστιαία εκπροσώπηση του βουλγαρικού στο Σαντζάκι. Ο λόγος είναι ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός στο Σαντζάκι αυξήθηκε πάνω από το ήμισυ, κυρίως λόγω του κύματος μετανάστευσης μουσουλμάνων κατοίκων της Ανατολικής Ρωμυλίας μετά την προσάρτηση της από τη Βουλγαρική Ηγεμονία το 1885.²³

Σε σύγκριση με το γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας η βουλγαρική εθνική δράση έλαβε μικρότερες διαστάσεις η οποία εντοπιζόταν από την οροσειρά της Ροδόπης προς τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Συγκριμένα, στη Νότια Θράκη υπήρχαν βουλγαρόφωνα χωριά που ξεκινούσαν από τον καζά Διδυμοτείχου με δυτικό προσανατολισμό προς το Δεδεαγάτς και στο τμήμα Γκιουμουλτζίνας-Δεδεαγάτς. Το 1906 από το σύνολο των χωριών στο σαντζάκι του Δεδεαγάτς, τα χωριά Ρουμτζίκι (σημ. Δορίσκος)* από τον Ναχιέ Φερρών, Αμυγδαλιά (Çavuşköy) και Μάγιστρος (Yenice) από τον Ναχιέ Αίνου, Αγίασμα (Kocaali), Μικρά Διόσα (Küçükkenren) και Κεμερλή (Şehitler) από τον Ναχιέ Αγιάσματος, Καρά-Βουνάρ (Κορνοφωλιά) από τον Ναχιέ Σουφλίου, Πασμακτσι (Τριφύλλι) από τον Ναχιέ Πισμάν, Καβατζίκι (Λευκίμμη) και Δαδιά από τον Ναχιέ Μπίτικλι, Δογαντζή (Meriç) από τον Ναχιέ Εντέ, Κουρουτζήκιοϊ (Korucu), Χιντρίκιοϊ (Hidirköy), Αχούρια (Ahir) και Κόζκορη (Kocahidir) από τον Ναχιέ Υψάλων καταγράφονται με αμιγώς πατριαρχικούς πληθυσμούς. Από την άλλη τα χωριά Γενήκιοϊ (Ιάνα) και Μπάντομα (Ποταμός) από τον Ναχιέ Σαχινλέρ, Δογανχισάρ (Αισύμη), Δερβέντι (Άβας), Δομούζ-Δερέ (Νίψα) από τον Ναχιέ Δογανχισάρ, Μπαλήκιοϊ (Μελία), Ουκούφ (Λυκώφη) και Τουρμπαλήκιοϊ (Πυλαία) από τον Ναχιέ Φερρών, Γιάνουρεν (Γιαννούλη) από τον Ναχιέ Σουφλίου, Καγιατζίκ (Κυριακή) και Τσιουτσιούρ (Θειάφι) από τον Ναχιέ Δερβέντ, Πισμάνκιοϊ (Πισάνη) και Ταχτατζίκ (Σανιδοχώριον) από τον Ναχιέ Πισμάν, Μαρχανλί (Πέπλος) και Τεκές (Ταύρη) από τον Ναχιέ Μπίτικλι, Καντήκιοϊ (Kadındondurma) από τον Ναχιέ Εντέ καταγράφονται με αμιγώς εξαρχικούς πληθυσμούς ενώ τα χωριά Λιτζάκιοϊ

²³ Π. Κονόρτας, «Δεδεαγάτς Σαντζάκι (1878 - 1912) (νεοελληνική εποχή)», Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός, στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?perioxid=N0006>, τελευταία προσπέλαση 02-05-2021 και βλ. Karpat ό.π., σ. 124-125, 166-167.

* Στο εξής οι νέες ονομασίες των οικισμών θα αναγράφονται μέσα σε παρένθεση.

(Λουτρός) από τον Ναχιέ Σαχινλέρ, Μικρόν Δερβέντι (Μικρό Δέρειο) και Μέγα Δερβέντι (Μέγα Δέρειο) από τον Ναχιέ Σουφλίου, Τας-Αγήλ-Μαχαλέ (Πετρόλοφος), Κουτρουτζιά (Κοτρωνιά), Δομπράβα (Τριάδα), Κερβάν-Τσαϊρ (Πολύβλαστον), Φέραι-Κολυμπάρ (Φεραί) και Σεμέρ-Βουρνού (Σαμαράς) από τον Ναχιέ Δερβέντ με εξαρχικούς πληθυσμούς που συνυπάρχουν με μουσουλμάνους. Τα αστικά και ημιαστικά κέντρα του Σαντζακίου, δηλαδή το Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη), Αίνος (Enez), Σουφλί και Κιουπλή (Küplü) κατοικούνται από αμιγώς πατριαρχικούς πληθυσμούς. Στην περίπτωση του Φερετζίκ (Φέρραι) συνυπάρχει μικρός αριθμός πατριαρχικών και εξαρχικών πληθυσμών ανάμεσα σε συντριπτική πλειοψηφία μουσουλμάνων.

Τα Σαντζάκια Γκιουμουλτζίνας και Δεδεαγάτς, με τα τρία αστικά κέντρα της Ξάνθης, Κομοτηνής και Δεδεαγάτς, έτρεφαν το ενδιαφέρον της βουλγαρικής εθνικής κίνησης καθώς η σύνδεση τους με την θάλασσα αποτελούσε δέλεαρ για τα βουλγαρικά συμφέροντα. Ειδικότερα για το Δεδεαγάτς, η γεωγραφική θέση συνδυασμένη με την σύνθεση του πληθυσμού στα χωριά ενίσχυαν το ενδιαφέρον των Βουλγάρων, που εντείνεται ιδιαίτερα από το 1905 και κορυφώνεται στα 1906/07.²⁴

Όσον αφορά εις την εθνολογικήν όψιν του Σαντζακίου τούτου εις μεν τας πόλεις επικρατεί κατά πολύ το ημέτερον στοιχείον και άπαντα δε τα κέντρα αυτού κατοικεί πυκνός ελληνόφωνος πληθυσμός, προσδίδων εις ταύτα, ένεκα της οικονομικής και πνευματικής υπεροχής των Ελλήνων, όψιν ελληνικής πόλεως και όπου ακόμη ο ελληνικός πληθυσμός μειοψηφεί του μωαμεθανικού. Εν τω αφ' ετέρου εν τη υπαίθρω χώρα η θέσις ημών απέναντι των Βουλγάρων υπολείπεται καθότι άπαντες οι σλανόφωνοι πληθυσμοί του διαμερίσματος τούτου απεσκήρτησαν εις το σχίσμα²⁵

-Ανυπόγραφη προξενική έκθεση του 1906

1. Η εκπαίδευση στην ύστερη περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Ο 19^{ος} και 20^{ος} αι., ιδίως από το 1880 και έπειτα, αποτελούν περίοδο εκπαιδευτικής ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο, συμπεριλαμβανομένης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη περίοδο της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β', η εκπαίδευση

²⁴ Κ. Βακαλόπουλος, *Ο πολιτισμικός χάρτης των ορίων του Ελληνισμού. Ο ιστορικός χρόνος έναντι της ιστορικής συνύπαρξης*, Θεσσαλονίκη, 2019, σ. 29.

²⁵ Π. Α. Γεωργαντζής, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, Τόμ. Β', σ. 312.

εργαλειοποιήθηκε με στόχο την αντιμετώπιση των πιέσεων που δεχόταν τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, όπως τις διπλωματικές και στρατιωτικές απειλές, τη διείσδυση των ευρωπαϊών κεφαλαιούχων στο οικονομικό πεδίο και τις φυγόκεντρες τάσεις που τροφοδοτούσαν οι εθνικισμοί. Η εκπαίδευση θεωρήθηκε πως θα έφερνε τη λύση σε μια σειρά από ζητήματα, οικονομικά, στρατιωτικά, πολιτικά και πολιτισμικά. Σε γενικές γραμμές, το οθωμανικό κράτος υιοθέτησε και εφάρμοσε το ευρωπαϊκό πρότυπο εκπαίδευσης για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που εν πολλοίς προέρχονταν από τη Δύση. Επομένως, μπορεί να ειπωθεί πως η ανασύσταση της κρατικής οθωμανικής εκπαίδευσης στα τέλη του 19^{ου} αι. πραγματοποιήθηκε μέσα σε ένα ανταγωνιστικό πλαίσιο ως μια μακροπρόθεσμη λύση για τη απόκρουση των απειλών κατά της αυτοκρατορίας.²⁶

Στο πλαίσιο αυτό, κύριος στόχος ήταν η σύσταση μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας στα ευρωπαϊκά πρότυπα που ευελπιστούσε στην εμφύσηση μιας κοινής οθωμανικής ταυτότητας με ορισμένα θρησκευτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, δηλαδή στην αναδιοργάνωση της κοινωνίας, και την εκπαίδευση μιας νέας γενιάς πιστής στο οθωμανικό κράτος και με τα απαραίτητα προσόντα για την στελέχωση του. Η κρατική εκπαίδευση αυτή την περίοδο χαρακτηρίζεται από δύο σημαντικά σημεία: την παρουσία θρησκευτικών στοιχείων στο σύνολο της λειτουργίας της και τη λειτουργία της προς εξυπηρέτηση κρατικών συμφερόντων. Εν ολίγοις, πραγματοποιήθηκε μια πολιτική επένδυση στο εκπαιδευτικό εγχείρημα σε μια εποχή που η εγγραματοσύνη λάμβανε ολοένα και περισσότερη σημασία για την μακροπρόθεσμη επιβίωση της αυτοκρατορίας.²⁷

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αι. η οθωμανική εκπαίδευση χωριζόταν σε τέσσερα είδη σχολικών συστημάτων. Πρώτον, στα μεκτέπια, δηλαδή στα παραδοσιακά ισλαμικά σχολεία, και στα σχολεία της ιεραρχίας των μεντρεσέδων όπου διδασκόταν εκπαιδευτικό πρόγραμμα παραδοσιακών ισλαμικών επιστημών. Δεύτερον, στα κοσμικά κρατικά σχολεία, τα οποία διαχωρίζονταν στα ιμπτινταί (ibtidai), στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, και στα ρουσντιγιέ (rusdiye), σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου οι απόφοιτοι τους μπορούσαν να εισαχθούν μέσω εξετάσεων στα ινταντί (idadis), τα αντίστοιχα λύκεια. Τα παραπάνω σχολεία ήταν η βάση της κοσμικής κρατικής εκπαίδευσης πριν την ανώτατη εκπαίδευση κατά τη βασιλεία του

²⁶ B. Fortna, *Imperial classroom*, Oxford, 2002, p 43-48.

²⁷ Βλ. Fortna, *ό.π.*, p 43-48.

Αμπντούλ Χαμίτ Β' και γνώρισαν μεγάλη διάδοση. Τρίτον, υπήρχαν τα σχολεία των μιλλέτ και τέταρτον τα σχολεία των καθολικών και προτεσταντικών ιεραποστολών. Χαρακτηριστικό γεγονός είναι ότι ενώ τα οθωμανικά κρατικά σχολεία ήταν εξ ορισμού προσβάσιμα από όλους τους υπηκόους κατ' ουσία θεωρούνταν μουσουλμανικά σχολεία λόγω της συντριπτικής πλειοψηφίας μουσουλμάνων μαθητών. Επιπλέον, το οθωμανικό κράτος είχε παρατηρήσει την χρησιμότητα της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη και συνεπώς την εξάπλωση των εθνικιστικών ιδεών λαμβάνοντας έτσι αφορμή για την οργάνωση κρατικού εκπαιδευτικού δικτύου ως μέσο πολιτικής κινητοποίησης για την συνοχή της αυτοκρατορίας και την εφαρμογή μιας κοινής οθωμανικής ταυτότητας στο πλαίσιο της ιδεολογίας του οθωμανισμού. Ωστόσο, ειδικά σε σύγκριση με τα σχολεία των μιλλέτ, τα οθωμανικά κρατικά σχολεία υστερούσαν σημαντικά στην συνολική λειτουργία τους.²⁸

Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του ορθόδοξου μιλλέτ μέχρι τη δεκαετία του 1860 είχε ως κεντρικό άξονα την θρησκευτική ταυτότητα των ορθόδοξων υπηκόων στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, ως μέλη μιας ενιαίας θρησκευτικής ομάδας χωρίς περαιτέρω υποκατηγοριοποιήσεις. Η δεκαετία του 1870 αποτελεί ένα σημαντικό χρονικό σημείο καθώς είναι η περίοδος που οι βαλκανικοί εθνικισμοί, κατά κύριο λόγο ο ελληνικός και ο βουλγαρικός, διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο τόσο στα εκκλησιαστικά όσο και στα εκπαιδευτικά ζητήματα στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι η περίοδος που με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας το ορθόδοξο μιλλέτ διασπάται και αρχίζει να επηρεάζεται ολοένα και περισσότερο από τον πολιτικό ανταγωνισμό μεταξύ των δύο εθνικισμών. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος της εκπαίδευσης λαμβάνει ένα διαφορετικό χαρακτήρα απ' ό,τι στο προηγούμενο διάστημα καθώς πλέον αποτελεί ένα εργαλείο για την προώθηση και εξυπηρέτηση των πολιτικών συμφερόντων των εθνικών ανταγωνισμών και πιο συγκεκριμένα για τον ιδεολογικό μετασχηματισμό της συνείδησης των ορθόδοξων από θρησκευτική σε εθνική. Η περίοδος ανταγωνισμού αποκλειστικά στο εκκλησιαστικό και το εκπαιδευτικό πεδίο μεταξύ του ελληνικού και του βουλγαρικού εθνικισμού θα λάβει και τη μορφή ένοπλης σύγκρουσης κυρίως στη Μακεδονία και λιγότερο στην Θράκη.²⁹

²⁸ Βλ. Fortna, ό.π., p 71-83. και Β. Κεχαγιάς, «Επιστήμες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», Κριτική: Επιστήμη και Εκπαίδευση 3, 2006, σ. 92-93.

²⁹ Σ. Βούρη, Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904, Αθήνα 1992, σ. 14-15.

Η μελέτη του εθνικού φρονήματος παρ' εκατέραις των αντιμαχομένων φυλών, της ελληνικής και της βουλγαρικής και η έρευνα των αιτιών της διαφοράς, ουχι βεβαίως της εξ εθνολογικών και φυσικών λόγων εξαρτωμένης αλλά της απορροούσης εκ του ιδιαίτερου παρ' αυτοίς ισχύοντος εκπαιδευτικού συστήματος.³⁰

-Υποπρόξενος Μ. Φραγκίστας προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Ιουνίου 1904

Το εκπαιδευτικό εγχείρημα του ελληνικού εθνικισμού στηρίχθηκε σε ορισμένα ισχυρά θεμέλια που απέρρεαν τόσο από την ιστορική παράδοση όσο και από τις πολιτικές εξελίξεις του 19^{ου} αι. Καταρχάς, στην ελληνική γλώσσα και πνευματική παράδοση, στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ως κέντρο της οικουμενικής ορθοδοξίας με τα ελληνικά ως λειτουργική γλώσσα, την κοινοτική οργάνωση στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, στο δικαίωμα ίδρυσης σχολείων, στα ελληνόφωνα αστικά στρώματα του ορθόδοξου μιλλέτ και στο ελληνικό κράτος ως ορμητήριο του ελληνικού αλυτρωτισμού. Ο κύριος παράγοντας που συνέβαλε στην ανάπτυξη του ελληνικού εκπαιδευτικού δικτύου από τη δεκαετία του 1880 και έπειτα ήταν ο οικονομικός. Πριν το 1870, κύριοι φορείς χρηματοδότησης των εκπαιδευτικών εγχειρημάτων ήταν οι κοινότητες και η Εκκλησία, καθώς τα σχολεία τελούσαν υπό την αιγίδα τους, με εκάστοτε ιδιωτικές συνεισφορές. Σε αυτά προστίθενται οι συνεισφορές των συντεχνιών στο πνεύμα της συμβολής στην κοινωνική πρόοδο, οι οποίες από το 1860 αποτελούν την κύρια πηγή χρηματοδότησης αντικαθιστώντας την Εκκλησία. Από το 1870 και έπειτα αυτό το πνεύμα της κοινωνικής προόδου εναρμονίζεται με το πνεύμα του ελληνικού εθνικισμού καθώς στοχεύει στην κατοχύρωση της συνοχής του ορθόδοξου μιλλέτ που απειλείται από την Εξαρχία και το βουλγαρικό εθνικισμό. Από το 1880 το ελληνικό κράτος, σε συνδυασμό με την συνεισφορά των Ελλήνων του εξωτερικού, αναδεικνύεται στον κύριο χρηματοδότη της εκπαιδευτικής κίνησης παράλληλα με την ακόμη σταθερή συνεισφορά των κοινοτήτων και των επαγγελματικών σωματείων, παρά την οικονομική κρίση της περιόδου και το διαχωρισμό του ορθόδοξου πληθυσμού σε Πατριαρχικούς και Εξαρχικούς.³¹

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης της ελληνορθόδοξης εκπαιδευτικής δραστηριότητας είχαν οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι οι οποίοι παρείχαν

³⁰ Π. Α. Γεωργαντζής, Π.Α.Θ., Τόμ. Β', σ. 255.

³¹ Βλ. Βούρη ό.π., σ. 21, 83-85. και Χ. Εξερτζόγλου, *Εκ Δυσμών το Φως; Εξέλληνισμός και Οριενταλισμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αι.*, Αθήνα, 2015, σ. 97-99.

υλική και ηθική στήριξη ως φορείς της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Πέρα από την ίδρυση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης το 1861, ενός καθαρά φιλολογικού σωματείου, το 1869 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων με σκοπό τη διάδοση της ελληνικής παιδείας στην οθωμανική επικράτεια και με κύριο χρηματοδότη το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών. Για την επίτευξη του σκοπού του ο Σύλλογος προχώρησε στην ίδρυση σχολείων, την συγγραφή και διανομή σχολικών εγχειριδίων και την εισαγωγή κατάλληλων μεθόδων διδασκαλίας. Ο Σύλλογος λειτούργησε μέχρι το 1886 οπότε διακόπηκε η χρηματοδότηση του από το Υπουργείο Εξωτερικών και συνέχισε τη λειτουργία του ως ιδιωτικός σύλλογος. Στη θέση του το Υπουργείο Εξωτερικών ίδρυσε την Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας στις 24 Οκτωβρίου 1886 στην Αθήνα ως φορέα του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας με σκοπό τον συντονισμό, υλοποίηση και επιχορήγηση της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας εκτός συνόρων. Η Επιτροπή είχε ως αρμοδιότητες την ίδρυση σχολείων, το διορισμό του επιλεγμένου από αυτήν διδακτικού προσωπικού, τον καθορισμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων, την χορήγηση υποτροφιών και την έκδοση σχολικών βιβλίων και διδακτικών εγχειριδίων. Σε γενικές γραμμές η Επιτροπή ήταν υπεύθυνη για την σωστή λειτουργία του εκπαιδευτικού δικτύου και της διαχείρισης των εκπαιδευτικών επιχορηγήσεων.³²

Ένας ακόμη φορέας ενίσχυσης της παιδείας στις ορθόδοξες κοινότητες της οθωμανικής επικράτειας ήταν η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους» η οποία ιδρύθηκε το 1880 στην Κωνσταντινούπολη από τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ', στο πλαίσιο μιας συγκεντρωτικής εκπαιδευτικής εκκλησιαστικής πολιτικής. Ο ρόλος της Αδελφότητας ήταν να οργανώσει τα σχολεία στα σημαντικά αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να ενισχύσει οικονομικά τα σχολεία των φτωχών ελληνορθόδοξων κοινοτήτων. Η σύσταση της Αδελφότητας εντασσόταν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης εκπαιδευτικής πολιτικής του Ιωακείμ Γ' που μέσω της συγκεντροποίησης της παιδείας και με την Αδελφότητα ως κύριο εκπαιδευτικό όργανο του το Πατριαρχείο θα επιχειρούσε να ελέγξει την δράση

³² Κ. Μπινίδης, *Οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία 1869-1914*, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 44-45, 91. και Ν. Τσουρής, *Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 95-97. και βλ. Εξερτζόγλου, *Εκ Δυσμών το Φως*, σ. 12-13. και βλ. Βούρη ό.π. σ. 323.

του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και κατ' επέκταση του ελληνικού εθνικισμού. Το 1883, ύστερα από αναθεώρηση του κανονισμού λειτουργίας της, ο ρόλος της Αδελφότητας περιορίστηκε στην επιχορήγηση διδακτικών μισθών στα σχολεία των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων ενώ μέχρι τότε είχε συμβάλει στην ίδρυση σημαντικού αριθμού σχολείων στην Θράκη. Ύστερα από την αντικατάσταση του Συλλόγου από την Επιτροπή το 1886 η δράση της Αδελφότητας επισκιάστηκε καθώς η παράλληλη δράση και ο συντονισμός των εκπαιδευτικών προσπαθειών τους δεν στάθηκε δυνατός λόγω της σύγκρουσης του Χαρίλαου Τρικούπη και του Ιωακείμ Γ' και τις διαφορετικές αντιλήψεις τους, εθνική και οικουμενική αντίστοιχα, σχετικά με τη διεκδίκηση της εξουσίας του ελληνορθόδοξου μιλλέτ,³³

2. Το πλαίσιο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας

α) Τα σχολεία

Η εκπαιδευτική βάση του ελληνορθόδοξου μιλλέτ ήταν το κοινοτικό σχολείο στο οποίο οι μαθητές ολοκλήρωναν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και του οποίου οι κύριες διακρίσεις ήταν το νηπιαγωγείο, το αρρεναγωγείο και το παρθεναγωγείο καθώς και οι αστικές σχολές που είχαν ως πρότυπο τις αντίστοιχες της Κωνσταντινούπολης, δομημένες στα ευρωπαϊκά πρότυπα. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπήρχε το λεγόμενο ελληνικό σχολείο, τριετούς φοίτησης με δασκάλους ανωτέρου επιπέδου μόρφωσης συγκριτικά με τα προηγούμενα στα οποία εξασκούσαν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας σύμφωνα με την οποία οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων δίδασκαν στις μικρότερες. Η επιλογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου γινόταν κυρίως για λόγους οικονομίας αλλά και σύμφωνα με τις ιδέες της σύγχρονης παιδαγωγικής. Όσον αφορά την χωροταξία, η οποία εξαρτιόταν από την οικονομική δυνατότητα κάθε κοινότητας, είτε το ελληνικό σχολείο με τριετή φοίτηση στεγαζόταν σε διαφορετικό κτίριο από το δημοτικό είτε μία με δύο τάξεις του αποτελούσαν συνέχεια των τάξεων του δημοτικού. Μετά το ελληνικό σχολείο ακολουθούσε το Γυμνάσιο στο οποίο δίδασκαν δάσκαλοι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, ευρωπαϊκών πανεπιστημίων ή ιερατικών σχολών. Σε κοινότητες που δεν υπήρχε Γυμνάσιο, προσαρτούσαν τρεις επιπλέον τάξεις στο ελληνικό σχολείο ή στην αστική σχολή οι

³³ Βλ. Μπονίδη ό.π. σ. 50-51. και βλ. Χολέβα ό.π., σ. 555, 563, 568, 571.

οποίες σχημάτιζαν το ημιγυμνάσιο στο ίδιο κτίριο. Στις Μητροπόλεις, σε γνωστά μοναστήρια, στα αστικά κέντρα και σε κοινότητες που αποτελούσαν κέντρο ομάδας περιφερειακών χωριών λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία και ημιγυμνάσιο ή γυμνάσιο.³⁴

Οι κύριες αναφορές για την εκπαίδευση του Σαντζακίου Δεδεαγάτς απαντώνται σε προξενικά έγγραφα που απευθύνονται στην Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας όπου σε αυτές ο εκάστοτε συντάκτης παρέχει πληροφορίες για τα σχολεία, το διδακτικό προσωπικό και τους μαθητές όπως και στοιχεία που βοηθούν στην έρευνα της δραστηριότητας των εκπροσώπων του ελληνικού εθνικισμού στην εκπαίδευση της περιοχής.

Στις 30 Σεπτεμβρίου 1903, ο Υποπρόξενος Δεδεαγάτς Ν. Μπάρακλης ενημερώνει την ΕΕΕΠ για την διαχείριση των εκπαιδευτικών επιχορηγήσεων, στην οποία σημειώνει τα χωριά στα οποία τα σχολεία λαμβάνουν επιχορήγηση από το Υποπροξενείο. Πρόκειται για τα χωριά Ρουμτζίκι (Δορίσκος), Χιρκάς (Κίρκη), Πασμακτσί (Τριφύλλι), Καβατζίκι (Λευκίμμη), Μάγιστρος (Yenice) και Αμυγδαλιά (Çavuşköy). Παρακάτω παρουσιάζεται σε πίνακα ο ετήσιος προϋπολογισμός των εκπαιδευτικών χορηγημάτων και του διδακτικού προσωπικού των εν λόγω σχολείων για το σχολικό έτος 1903/04³⁵:

Κοινότητα	Προσωπικό	Ποσό ετήσιο
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος και δασκάλα	34 οθωμανικές λίρες.
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος	27 οθ. λ.
Πασμακτσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος	24 οθ. λ.
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα	20 οθ. λ.
Μάγιστρος	Δάσκαλος	12 οθ. λ.

³⁴ Χ. Σολδάτος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922)* Τόμ. Β': *Η οργάνωση και η λειτουργία των σχολείων*, Αθήνα 1989, σ. 13-21.

³⁵ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ., Τόμ. Β', σ. 249.

(Yenice)		
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος	10 οθ. λ.

Η πρώτη παρατήρηση είναι πως δεν συμπεριλαμβάνεται επιχορήγηση για σχολείο του αστικού κέντρου του Δεδεαγάτς, είτε του αρρεναγωγείου είτε του παρθεναγωγείου. Η εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι διττή. Πρώτον, ότι κύριο μέλημα του ελληνικού εθνικισμού ήταν να εισχωρήσει στα χωριά της υπαίθρου των οποίων οι κάτοικοι δεν είχαν προσχωρήσει στην Εξαρχία, και κατά συνέπεια να εκτεθούν στην επιρροή του βουλγαρικού εθνικισμού. Δεύτερον, ότι στο αστικό κέντρο του Δεδεαγάτς δεν υπήρχε η ανάγκη επιχορήγησης της εκπαίδευσης από το Υποπροξενείο, δηλαδή από το ελληνικό κράτος, λόγω της χρηματοδότησης από την ελληνορθόδοξη κοινότητα και την ιδιωτική πρωτοβουλία.³⁶

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τη γεωγραφική τοποθεσία των χωριών που επιχορηγούνται. Εξετάζοντας την τοποθεσία των χωριών στον χάρτη του Σαντζακίου γίνεται αντιληπτό πως τα επιχορηγούμενα χωριά βρίσκονται κοντά σε χωριά στα οποία κατοικούν εξαρχηκοί πληθυσμοί και κατά συνέπεια υπήρχε δράση του βουλγαρικού εθνικισμού. Έτσι, δυτικά του οικισμού Ρουμτζίκι του Καζά Δεδεαγάτς υπήρχε μια σειρά από χωριά εξαρχηκών πληθυσμών³⁷ τα οποία σχημάτιζαν ένα στεφάνι γύρω από το αστικό κέντρο του Δεδεαγάτς και το Ρουμτζίκι ήταν το μοναδικό ελληνόφωνο πατριαρχικό χωριό στον συγκεκριμένο καζά. Το χωριό Χιρκάς μολονότι δεν αποτελούσε οικισμό του Σαντζακίου Δεδεαγάτς, ανήκε στο Σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας, τοποθετείται δυτικά των σλαβόφωνων εξαρχηκών χωριών του Καζά Δεδεαγάτς που αναφέρθηκαν προηγουμένως και επίσης βρίσκεται σε κοντινή βόρεια απόσταση από το χωριό Τσομπάνκιοϊ (Συκορράχη) το οποίο κατοικούνταν από εξαρχηκούς πληθυσμούς. Στην συνέχεια το χωριό Πασμακτσί (Τριφύλλι) και το Καβατζίκι (Λευκίμμη) βρίσκονται βόρεια της αναφερθείσας περιοχής και τα οποία επίσης έχουν

³⁶ D. Kamouzis, *Elites and the formation of national identity. The case of the Greek Orthodox millet (mid-nineteenth century to 1922)*, B. C. Fortnas, S. Katsikas, D. Kamouzis, P. Konortas, *State-Nationalism in the Ottoman Empire, Greece and Turkey. Orthodox and Muslims 1830-1945*, New York, 2013, p. 20.

³⁷ Πρόκειται για τους οικισμούς Δογάν-Ισάρ (Αισύμη), Δερβέντι (Αβας), Δομούζ-Δερέ (Νίψα), Γενήκιοϊ (Ιάνα), Λιτζάκιοϊ (Λουτρός), Μπάδομα (Ποταμός), Μπαλήκιοϊ (Μελία), Ουκούφ (Λυκώφη) και Τουρπαλήκιοϊ (Πυλαία).

γύρω τους χωριά με εξαρχικούς πληθυσμούς³⁸. Τέλος τα χωριά Μάγιστρος και Αμυγδαλιά του Καζά Αίνου βρίσκονται σε περιοχή όπου δεν απαντώνται εξαρχικοί πληθυσμοί και συγκριτικά με τον Καζά Δεδεαγάτς και τον Καζά Σουφλίου υπήρχαν συγκεντρωμένοι πατριαρχικοί πληθυσμοί γύρω από την Αίνο.

Κρίνοντας εξ' αυτών εκτιμάται πως οι οικισμοί Ρουμτζίκι, Χιρκάς, Πασμακσί και Καβατζίκι λαμβάνουν εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις ώστε να σχηματιστεί μια περίμετρος ενεργοποίησης του ελληνικού εθνικισμού γύρω από την υπαίθρο του Καζά Δεδεαγάτς, στην οποία ο βουλγαρικός εθνικισμός δρα στα χωριά των εξαρχικών πληθυσμών. Επίσης, εκτιμάται πως οι οικισμοί Μάγιστρος και Αμυγδαλιά λαμβάνουν εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις για λόγους μη σχετικούς με την αντιμετώπιση του βουλγαρικού εθνικισμού, πιθανώς για την κάλυψη διδακτικών αναγκών των σχολείων.

Στην συνέχεια και έχοντας ως βάση την εικόνα των σχολείων για το σχολικό έτος 1903/04 μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια σύγκριση με τα επόμενα τρία σχολικά έτη. Την πρώτη τετραμηνία του επόμενου σχολικού έτους σύμφωνα με τα προξενικά έγγραφα επιχορηγούνται σχολεία τριών οικισμών της υπαίθρου του Δεδεαγάτς.³⁹

Κοινότητα	Προσωπικό	Ποσό Α' τετρ.
Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος	9,33 οθ. λ.
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος	9,00 οθ. λ.
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δασκάλα	5,66 οθ. λ.

Παρατηρείται πως οι οικισμοί που επιχορηγούνται μειώνονται για το σχολικό έτος 1904/05, κάτι που αφενός μεν μπορεί να συνδυαστεί με την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα το 1904 για τον οποίο το ελληνικό κράτος επένδυε πόρους με συνέπεια την αποκοπή τους από άλλες δραστηριότητες που μέχρι τότε επιδοτούνταν,

³⁸ Πρόκειται για τα χωριά Πισμάνκιοϊ (Πισάνη), Ταχτατζίκ (Σανιδοχώριον), Μαρχανλί (Πέπλος) και Τεκές (Ταύρη).

³⁹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ., Τόμ. Β', σ. 269.

αφετέρου δε με την κάλυψη των επιχορηγήσεων από άλλους φορείς όπως οι κοινότητες, σύλλογοι και ιδιώτες. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτό το σχολικό έτος διατηρείται η επιχορήγηση σε στρατηγικά σημεία για τον ελληνικό εθνικισμό ώστε να αντιμετωπισθεί η δράση του βουλγαρικού εθνικισμού γύρω από το αστικό κέντρο του Δεδεαγάτς, όπως την προηγούμενη σχολική χρονιά. Παρότι δεν έχουμε συγκεκριμένη αναφορά στα σχολεία που επιχορηγούνται τις δύο επόμενες τετραμηνίες, μπορούμε να υποθέσουμε πως επιδοτούνται και άλλα καθώς οι επιχορηγήσεις αυξάνονται για τη Β' και Γ' τετραμηνία.

Σε έγγραφο του Προξενείου Αδριανουπόλεως του 1905 περιέχεται πίνακας στατιστικής ελληνικών και βουλγαρικών σχολείων, μαθητών και δασκάλων τους στο σύνολο του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως.⁴⁰

Καζάς	Ελληνικά σχολεία	Βουλγαρικά σχολεία	Έλληνες μαθητές	Βούλγαροι μαθητές	Έλληνες δάσκαλοι	Βούλγαροι δάσκαλοι
Δεδεαγάτς	11	11	776	375	21	18
Σουφλί	13	6	1492	253	23	7
Αίνου	6	-	365	-	10	-
ΣΥΝΟΛΟ	30	17	2633	628	54	25

Από τον πίνακα προκύπτει πως στον Καζά Δεδεαγάτς υπάρχει ίση παρουσία ελληνικών και βουλγαρικών σχολείων, στον καζά Σουφλίου τα ελληνικά σχολεία υπερτερούν και στον καζά Αίνου υπάρχει πλήρης απουσία βουλγαρικών σχολείων. Σε συνεξέταση με τους πίνακες επιχορηγούμενων σχολείων παρατηρείται πως υπάρχει μια συνάρτηση της παρουσίας βουλγαρικών σχολείων και ανάλογης παροχής εκπαιδευτικών επιχορηγήσεων για τα ελληνικά σχολεία από το Υποπροξενείο, κάτι που επιβεβαιώνει την χρήση της εκπαίδευσης ως μέσο εθνικής πολιτικής.

Ως συμπλήρωμα για τη μελέτη της εκπαίδευσης του Δεδεαγάτς μπορούμε να ανατρέξουμε στη μελέτη του Στ. Ψάλτη *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου* που εκδόθηκε το 1919 στην Αθήνα με σαφή πολιτικό πρόσημο, καθώς είχε ως στόχο την απόδειξη μέσω ιστορικών στοιχείων και κατά συνέπεια νομιμοποίηση

⁴⁰ Ο.π., σ. 203.

των διεκδικήσεων του ελληνικού κράτους στην Θράκη με τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Για τον σκοπό αυτό παραθέτει στατιστικούς πίνακες με τα σχολεία, τους μαθητές και τους δασκάλους του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως ανά διαστήματα. Συγκεκριμένα για το διάστημα της παρούσας μελέτης, παραθέτει στατιστικό πίνακα του Bulletin D' Orient της 5^{ης} Αυγούστου 1905 στην οποία αναφέρεται πως στο Σαντζάκι του Δεδεαγάτς λειτουργούσαν συνολικά 28 ελληνικά σχολεία, 12 στον καζά Δεδεαγάτς, 10 στον καζά Σουφλίου και 6 στον καζά Αίνου όπου φοιτούσαν 2942 μαθητές, 1089 αγόρια και 1133 κορίτσια. Ειδικότερα, στον καζά Δεδεαγάτς 646 αγόρια και 335 κορίτσια, στον καζά Σουφλίου 867 αγόρια και 523 κορίτσια και στον καζά Αίνου 296 αγόρια και 275 κορίτσια. Στα ελληνικά σχολεία δίδασκαν 43 δάσκαλοι, 20 στον καζά Δεδεαγάτς, 14 στον καζά Σουφλίου και 9 στον καζά Αίνου.⁴¹

Όσον αφορά τα βουλγαρικά σχολεία, λειτουργούσαν 22 βουλγαρικά σχολεία, 16 στον καζά Δεδεαγάτς και 6 στον καζά Σουφλίου στα οποία φοιτούσαν 925 μαθητές, 760 αγόρια και 165 κορίτσια. Στον καζά Δεδεαγάτς 601 αγόρια και 125 κορίτσια και στον καζά Σουφλίου 159 αγόρια και 40 κορίτσια. Σε αυτά δίδασκαν 29 δάσκαλοι, 23 στον καζά Δεδεαγάτς και 6 στον καζά Σουφλίου. Ειδικά για τα βουλγαρικά σχολεία παρατίθεται και επιπλέον μέρος του πίνακα που παρουσιάζει τον αριθμό των μαθητών που συμμετείχαν στις ετήσιες εξετάσεις. Σύμφωνα με αυτόν, στον καζά Δεδεαγάτς συμμετείχαν 350 αγόρια και 78 κορίτσια και στον καζά Σουφλίου 98 αγόρια και 28 κορίτσια. Συνολικά από τους 925 μαθητές που φοιτούσαν στα βουλγαρικά σχολεία μόνο οι 553 συμμετείχαν στις ετήσιες εξετάσεις.⁴²

Το σχολικό έτος 1905/06 οι εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις επανέρχονται στα σχολεία των οικισμών του σχολικού έτους 1903/04 και προστίθεται το χωριό Δαδιά σε αυτές.⁴³

Κοινότητα	Προσωπικό	Ποσό ετήσιο
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος	32 οθ. λ.

⁴¹ Στ. Ψάλτης, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου*, Αθήνα, 1919, σ. 246-247.

⁴² Βλ. Ψάλτη, ό.π., σ. 246-247.

⁴³ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ'., σ. 359.

Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος	30 οθ. λ.
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα	20 οθ. λ.
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος	17 οθ. λ.
Ρουμτζούκι (Δορίσκος)	Δασκάλα	17 οθ. λ.
Δαδιά	Δάσκαλος	15 οθ. λ.
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος	12 οθ. λ.
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος	10 οθ. λ.

Στον συγκεκριμένο πίνακα παρατηρούμε πως επιστρέφουν στις επιχορηγήσεις χωριά καθαρά πατριαρχικών πληθυσμών κάτι που δηλώνει την επένδυση του ελληνικού εθνικισμού στην εκπαίδευση εν μέσω της ελληνοβουλγαρικής ένοπλης σύρραξης και την αντιμετώπισης του βουλγαρικού εθνικισμού στα χωριά της υπαίθρου, κάτι που αιτιολογεί την επιχορήγηση του οικισμού Δαδιά που βρίσκεται βόρεια προς το Σουφλί και σε περιοχή σημαντικής παρουσίας οικισμών με εξαρχικούς πληθυσμούς.⁴⁴ Ενδεικτική αυτής της θέσης είναι η εικόνα των σχολείων με επιχορηγούμενο διδακτικό προσωπικό για το επόμενο σχολικό έτος 1906/07.⁴⁵

Κοινότητα	Προσωπικό	Ποσό ετήσιο
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος	30 οθ. λ.
Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος	27 οθ. λ.

⁴⁴ Πρόκειται για τα χωριά Μικρόν Δερβέντ (Μικρό Δέρειο), Καγιατζίκ (Κυριακή), Μέγα Δερβέντ (Μέγα Δέρειο), Τας-Αγήλ-Μαχαλέ (Πετρόλοφος), Κουτροντζιά (Κοτρωνιά), Δομπράβα (Τριάδα), Κερβάν-Τσαϊρ (Πολύβλαστον), Τσιουτσιούρ (Θειάφι), Φέραι-Κολυμπάρ (Φεραί), Σεμέρ-Βουρνού (Σαμαράς).

⁴⁵ Ο.π., σ. 359.

Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα	20 οθ. λ.
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος και δασκάλα	17 οθ. λ. και 17 οθ. λ.
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δασκάλα	17 οθ. λ.
Δαδιά	Δάσκαλος	15 οθ. λ.
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος	12 οθ. λ.
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος	18 οθ. λ.
Δαδιά	Δάσκαλος	20 οθ. λ.
Καρακουρτζαλί (Κρωβύλη)	Δάσκαλος	15 οθ. λ.
Κεμερλή (Şehitler)	Δάσκαλος	15 οθ. λ.
Τσομπάνκιοϊ (Συκορράχη)	Ιερέας	15 οθ. λ.
Αγίασμα (Kocaali)	Δάσκαλος	12 οθ. λ.
Χιρκάς (Κίρκη)	Δασκάλα	4 οθ. λ.

Για το σχολικό έτος 1906/07 υπάρχουν ορισμένες σημαντικές προσθήκες στις εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις συγκριτικά με τα προηγούμενα έτη. Πέρα από την επιχορήγηση στους οικισμούς Κεμερλή και Αγίασμα του Καζά Αίνου όπου εκτιμάται πως γίνεται για την εδραίωση της παρουσίας του ελληνικού εθνικισμού στην περιοχή χρήζουν παρατήρησης οι επιχορηγήσεις στους οικισμούς Τσομπάνκιοϊ και Καρακουρτζαλί. Το Τσομπάνκιοϊ κατοικείτο από σλαβόφωνους ορθόδοξους πληθυσμούς μαζί με μουσουλμάνους και η επιχορήγηση ιερέα στον συγκεκριμένο οικισμό εκτιμάται πως αποσκοπούσε στην προσχώρηση των σλαβόφωνων πληθυσμών στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το σλαβόφωνο Καρακουρτζαλί, ανήκε στο Σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας όπως και ο Χιρκάς, και η εκπαιδευτική

επιχορήγηση του δύναται να δηλώνει πως είχε συντελεστεί η μεταστροφή του πληθυσμού στην πατριαρχική δικαιοδοσία και κατά συνέπεια την προσπάθεια του ελληνικού εθνικισμού να εισχωρήσει στην συνείδηση του πληθυσμού μέσω της εκπαίδευσης.

Πέρα από την αναφορά στα σχολεία της υπαίθρου που επιχορηγούνται από το Υποπροξενείο στους σχετικούς πίνακες δεν δίνεται κάποια άλλη συγκεκριμένη περιγραφή ή πληροφορία, εκτός από το σχολείο στο Καρακουρτζαλί. Η περιγραφή σχολείου γίνεται για το αρρεναγωγείο και το παρθεναγωγείο του αστικού κέντρου του Δεδεαγάτς που δίνει ο τότε καθηγητής του Γυμνασίου Αδριανούπολης Χ. Σκαλισιάνας, ο οποίος στις 20 Ιανουαρίου 1907 αποστέλλει αναφορά στο Προξενείο Αδριανούπολης σχετικά με την επιθεώρηση που πραγματοποίησε στα σχολεία των περιοχών Δεδεαγάτς και Γκιουμουλτζίνας. Σε αυτήν λέει:

Μετέβην αμέσως εις το αρρεναγωγείον Δεδεαγάτς και παρηκολούθησα την εν αυτώ διδασκαλίαν, είτα δ' εις το παρθεναγωγείον. Εν γένει το σχολείον τούτο εκπληροί, κατά τη γνώμην μου, καλώς τον προορισμό του και, αν έχη τί το αξιόμεμπτον, είναι τούτο το στενόν και ανήλιον οικοδόμημα, εν ω λειτουργεί [...] Και το Παρθεναγωγείον Δεδεαγάτς εύρον επίσης καλώς λειτουργούν.⁴⁶

Από την αρχή της αναφοράς του στα σχολεία του Δεδεαγάτς παρατηρείται το πρίσμα υπό το οποίο αξιολογείται η εκπαίδευση. Η φράση «εκπληροί...καλώς τον προορισμό του» δηλώνει υπόρρητα την εκπαιδευτική λειτουργία ως μέσο εθνικής πολιτικής και προώθησης των εθνικών ιδεών. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η φράση «αν έχη τί το αξιόμεμπτον», καθώς το μόνο αρνητικό σημείο της αναφοράς του αφορά το κτίριο που στεγάζεται το σχολείο, αφήνοντας να εννοηθεί ότι εν γένει λειτουργεί απρόσκοπτα στην κατεύθυνση της εθνικής ιδεολογίας. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειωθεί πως είναι πιθανό ο συντάκτης της αναφοράς να αποκρύπτει τα αρνητικά σημεία που είχε παρατηρήσει ώστε να δοθεί μια θετική εικόνα του σχολείου για λόγους πολιτικής ή άλλης σκοπιμότητας. Συνεχίζει:

Τα δωμάτια είναι στενόχωρα άνευ άπλετου φωτός, ο διάδρομος στενός και σκοτεινός, μόνον εις εν άτομον επιτρέπων ελευθέραν την δίοδον, το ως διευθεντήριον δε χρησιμεύον δωμάτιον είναι τόσον στενόν, ώστε μόνον ορθίους χωρεί τους εξ διδασκάλους του σχολείου, μη υπάρχόντων άλλως τε καθισμάτων και τραπέζης.⁴⁷

⁴⁶ Ο.π., σ. 383-384.

⁴⁷ Ο.π., σ. 383.

Μας πληροφορεί αφενός μεν ρητά για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα στο αστικό κέντρο αφετέρου δε έμμεσα για την αντίστοιχη κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο. Η επιλογή να μην σχολιαστούν αντίστοιχες κτιριακές εγκαταστάσεις στην ύπαιθρο μας επιτρέπει να υποθέσουμε την ακόμη πιο δυσχερή κατάσταση τους. Παρακάτω:

Ωστε είναι απόλυτος ανάγκη να κτισθή έτερον οικοδόμημα κατάλληλον ή να ευρυνθή και επισκευασθή το υπάρχον, διότι είναι αδύνατον να λειτουργήση καλώς το σχολείον εν τω μελλόντι, εάν μάλιστα αυξηθή ο αριθμός των μαθητών.⁴⁸

Με τη δήλωση της ανάγκης για την οικοδόμηση νέου μεγαλύτερου κτιρίου ώστε να εξυπηρετήσει περισσότερους μαθητές στο μέλλον μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως πρόκειται για αναφορά η οποία είχε σκοπό να μελετηθεί από το Υπουργείο Εξωτερικών, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας της Θράκης και της κρίσης για ενέργειες βελτίωσης της κατά την περίοδο που αρχίζουν οι εκπαιδευτικές επιθεωρήσεις.

Η μοναδική συγκεκριμένη αναφορά σε σχολείο της υπαίθρου γίνεται για το σχολείο του Καρακουρτζαλί του Σαντζακίου Γκιουμουλτζίνας που επιχορηγείται από το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς.

Το βουλγαρόφωνον χωρίον Καρακουρτζαλή, μίαν και πλέον ώρας απέχον της Μαρώνειας, περιλαμβάνει 110 οικίας. Το εν αυτώ σχολείον διαιρείται εις 3 τάξεις, εν αις φοιτώσι 51 μαθηταί, διευθύνεται υπό του διδ. Μιχ. Καμπίτση, πρόσφυγος εξ Αν. Ρωμυλίας, εφέτος διορισθέντος υπό του εν Δεδεαγάτς Β. Υποπροξενείου. Εν τω σχολείω τούτω ούτε εγένετο ποτέ ούτε σήμερον γίνεται εργασία προς διδασκαλίαν της γλώσσης.⁴⁹

Παρατηρούμε λοιπόν πως η επιχορήγηση στο συγκεκριμένο χωριό γίνεται για την προσπάθεια εξελληνισμού των κατοίκων του.

⁴⁸ Ο.π., σ. 383.

⁴⁹ Ο.π., σ. 396.

β) Οι μαθητές

Οι προσδοκίες των ιθυνόντων της εκπαίδευσης από τους μαθητές ήταν η κόσμια συμπεριφορά, η συνέπεια της συμμετοχής στα μαθήματα του σχολείου, η ατομική υγιεινή, ο σεβασμός προς το διδακτικό προσωπικό, το πνεύμα ισότητας και η αλληλοβοήθεια μεταξύ τους, «των διδασκαλισσών το έργον είνε καθ' εαυτό ευκολώτερον του των διδασκάλων, διότι τα κοράσια είνε ησυχώτερα και επιμελέστερον επιδίδονται εις τα μαθήματα και ευχερέστερον ψιττακίζουσιν ή τα άρρενα»^{50,51} Τα προξενικά έγγραφα δεν αναφέρονται συχνά στους μαθητές που φοιτούν στα σχολεία του Δεδεαγάτς. Οι αναφορές που γίνονται επιτελούν περισσότερο έναν επικουρικό ρόλο στις αναφορές για τα σχολεία και σε επιθεωρήσεις της εκπαίδευσης στην περιοχή.

Πίνακας μαθητικής κίνησης 1902-1903⁵²

Κοινότητα	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο	1901/1902
Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη)	232	202	434	+63
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	82	31	113	-1
Χιρκάς (Κίρκη)	52	22	74	0
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	34	21	55	-5
Πασμακτσί (Τριφύλλι)	25	7	32	-16
ΣΥΝΟΛΟ	425	283	708	+41

Η πρώτη αναφορά σε αυτούς αποτελεί μέρος τηλεγραφήματος του Υποπρόξενου Μ. Φραγκίστα προς την ΕΕΕΠ στις 13 Δεκεμβρίου 1903 και αφορά τη

⁵⁰ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 352.

⁵¹ Βλ. Τσουρή, ό.π., σ. 138.

⁵² Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 251.

μαθητική κίνηση του σχολικού έτους 1902/03 και το πως αυτή συγκρίνεται με το προηγούμενο. Μια πρώτη παρατήρηση είναι πως τα έγγραφα συμπεριλαμβάνουν το αστικό κέντρο στον πίνακα μαθητικής κίνησης ενώ αυτό απουσιάζει στους πίνακες των σχολείων και, όπως θα δούμε στην συνέχεια, του διδακτικού προσωπικού. Μια εξήγηση είναι πως ενώ τα σχολεία του αστικού κέντρου δεν χρειάζονται επιχορήγηση για το διδακτικό προσωπικό, δηλαδή ένα επιπλέον κίνητρο για την προώθηση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας και για αυτό δεν αποτελούν μέρος των αναφορών για τα σχολεία, όσον αφορά τους μαθητές αποτελεί σημαντική προσθήκη σε μια συνολική εκπαιδευτική στατιστική που κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε εργαλείο για την προώθηση των συμφερόντων του ελληνικού εθνικισμού. Μια δεύτερη παρατήρηση είναι πως πέραν του αστικού κέντρου, οι μαθητές που καταγράφονται στον εν λόγω πίνακα φοιτούν σε σχολεία με επιχορηγούμενο διδακτικό προσωπικό, επομένως μπορεί να ιδωθεί ως μια μέτρηση αξιολόγησης τους όσον αφορά την προσπάθεια έλξης νέων μαθητών στα σχολεία.

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, καταγράφονται οι μαθητές πατριαρχικών χωριών στα χωριά με επιχορηγούμενο διδακτικό προσωπικό. Έχοντας υπόψιν αυτό, εξαρχής γίνεται αντιληπτή η πληθυσμιακή διαφορά των οικισμών με το δίπολο αστικού κέντρου-υπαιθρου να κυριαρχεί. Παρατηρούμε λοιπόν πως στα σχολεία του Δεδεαγάτς το σχολικό έτος 1902/03 φοιτούν 434 μαθητές, αγόρια και κορίτσια, με σχετική αύξηση συγκριτικά με το προηγούμενο έτος. Επίσης, παρατηρείται πως οι αριθμοί αγοριών και κοριτσιών δεν διαφέρουν σημαντικά, κάτι που φανερώνει πως υπήρχε μια καθολική αποδοχή των σχολείων, ιδεολογικά και έμπρακτα στηριζόμενα από το Υποπροξενείο και τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό του Δεδεαγάτς. Κατά συνέπεια, μπορούμε να υποθέσουμε πως η εμφύσηση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας μέσω της εκπαίδευσης, στο αστικό κέντρο στηριζόταν σε γερά θεμέλια καθώς η ελληνορθόδοξη ελίτ σε αυτό, όπως και σε άλλες περιπτώσεις αστικών κέντρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατεύθυνε τα παιδιά προς την εθνική εκπαίδευση των ελληνικών σχολείων σε αντίθεση με τους γονείς στην ύπαιθρο όπου η οικονομική δυσχέρεια δεν απέκλειε την επιλογή βουλγαρικών σχολείων έναντι ανταλλαγμάτων.⁵³

⁵³ Σ. Πλουμίδης, Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιπούπολη, 1878-1914, Αθήνα, 2006, σ. 159.

Εξετάζοντας τα αναφερόμενα χωριά της υπαίθρου γίνεται αντιληπτό, πέραν της εμφανούς διαφοράς στους συνολικούς αριθμούς των μαθητών συγκριτικά με το Δεδεαγάτς, πως υπάρχει μεγάλη ανισότητα μεταξύ των αγοριών και κοριτσιών που φοιτούν στα σχολεία, με την συντριπτική πλειοψηφία να είναι αγόρια. Ειδικότερα, στο Πασμακτσί το 78,1%, στο Καβατζίκι το 72,5%, στο Χιρκάς το 70,2%, και στο Ρουμτζίκι το 61,8%. Συμπεριλαμβάνοντας το Δεδεαγάτς, από το σύνολο των μαθητών για τα σχολεία που επιχορηγούνται το σχολικό έτος 1902/03 το 40% είναι κορίτσια.

Στην αναφορά του προς την ΕΕΕΠ ο Υποπρόξενος Φραγκίστας λέει, «Λαμβάνω την τιμήν να εκφέρω την οίαν και ο προκάτοχος εμού γνώμην περί φροντίδος συστάσεως κεχωρισμένων Παρθεναγωγείων, καθόσον του συστήματος και μόνον τούτου εφαρμοζομένου καθίσταται εφικτή η αύξησις μαθητών»⁵⁴. Η συμπερίληψη λοιπόν του πίνακα αποτελεί κομμάτι αναφοράς με θέμα την αύξηση των μαθητριών στα σχολεία. Συνεχίζοντας αναφέρεται στο παρθεναγωγείο του Δεδεαγάτς και στον αριθμό των μαθητριών που συνεισφέρει στον παραπάνω πίνακα, «Υποστηρίζω την γνώμην ταύτην κρίνω το μεν έχων υπ'όψει το ενταύθα Σχολείον, ένθα υπάρχοντος ιδιαιτέρου Παρθεναγωγείου η κατ' έτος αύξησις των μαθητών εν γένει και ιδία των μαθητριών εστί λίαν επαισθητή»⁵⁵. Άρα, η συμπερίληψη του Δεδεαγάτς σε πίνακα μαθητικής κίνησης, παρότι τα σχολεία του δεν επιχορηγούνται από το Υποπροξενείο, είναι δείγμα σκοπιμότητας για να προβληθεί η χρησιμότητα των Παρθεναγωγείων στην προσέλκυση μαθητριών. Εκτός από το Δεδεαγάτς, ο Υποπρόξενος αναφέρει πως στο Καβατζίκι ήδη λειτουργεί παρθεναγωγείο, χωρίς να αναφέρει το έτος έναρξης λειτουργίας του, ώστε να τονίσει τον αντίκτυπο που είχε και στην ύπαιθρο. Το γεγονός πως δεν αναφέρεται στα υπόλοιπα χωριά παράλληλα με τη γνώση πως αυτά επιχορηγούνταν από το Υποπροξενείο, μας οδηγεί στην εκτίμηση πως η αναφορά στοχεύει στην ίδρυση παρθεναγωγείων σε αυτά με επιχορήγηση διδακτικού προσωπικού για την προσέλκυση μαθητριών στο ελληνικό εκπαιδευτικό δίκτυο, «ως εκ των εκάστοτε και δή του συνημμένου πίνακος εξάγεται, το δε εκ της στατιστικής του χωρίου Καβατζικίου, ένθα συστηθέντος προ τινος Παρθεναγωγείου ιδιαιτέρου, επήλθε μεγίστη επί πλέον διαφορά»⁵⁶.

⁵⁴ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 250.

⁵⁵ Ο.π., σ. 250.

⁵⁶ Ο.π., σ. 250.

γ) Το διδακτικό προσωπικό

Το διδακτικό προσωπικό που δίδασκε στα αστικά κοινοτικά σχολεία του ελληνορθόδοξου μιλλέτ καταρτιζόταν είτε στην Κωνσταντινούπολη, στα ανώτερα διδασκαλεία και στο Ζάμπειο και Ιωακείμειο ΠαρθENAγωγείο αντίστοιχα για τις δασκάλες, και στην Αθήνα, στο Αρσάκειο ΠαρθENAγωγείο και στο διδασκαλείο αρρένων. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, στα κοινοτικά σχολεία της υπαίθρου εφαρμοζόταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας κατά την οποία οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων δίδασκαν στις μικρότερες. Η παρουσία του διδακτικού προσωπικού στα κοινοτικά σχολεία χαρακτηρίζεται από την προσωρινότητα της θέσης, η οποία οδηγούσε σε ανασφάλεια για το μέλλον, και η πρόσληψη γινόταν έπειτα από την απαραίτητη έγκριση του Μητροπολίτη, ο οποίος μπορούσε να πραγματοποιήσει μεταθέσεις σε σχολεία της ίδιας ή άλλης κοινότητας.⁵⁷

Η πρώτη εξέταση για το διδακτικό προσωπικό των σχολείων στο Σαντζάκι του Δεδεαγάτς μπορεί να γίνει μελετώντας τους πίνακες με τα επιχορηγούμενα σχολεία. Όπως παρατηρήθηκε παραπάνω, υπάρχει μια διακύμανση στο διάστημα 1903-1907 με τα σχολεία στα οποία επιχορηγείται διδακτικό προσωπικό από το Υποπροξενείο καθώς με εξαίρεση το σχολικό έτος 1904/05 ο αριθμός των επιχορηγούμενων σχολείων αυξάνεται. Όσον αφορά την εξέταση του επιχορηγούμενου διδακτικού προσωπικού πρέπει να σημειωθεί πως η καταγραφή του δεν συνεπάγεται πως ήταν οι μόνοι οι οποίοι δίδασκαν συνολικά στο Σαντζάκι, ακόμη και στα αναφερόμενα χωριά. Πρόκειται για διδακτικό προσωπικό το οποίο επιχορηγείται από το Υποπροξενείο για την προώθηση του ελληνικού εθνικισμού μέσω της εκπαίδευσης και ενδεχομένως την εκπλήρωση άλλων εργασιών, όπως η συλλογή πληροφοριών. Το ζητούμενο είναι να ερευνηθεί σε ποια χωριά και για ποιο λόγο τοποθετείται το εκάστοτε διδακτικό προσωπικό.

Κοινότητα	Προσωπικό
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος και δασκάλα
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος

⁵⁷ Βλ. Σολδάτο, ό.π., σ. 14, 23, 124, 157.

Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος

Παρατηρώντας τον πρώτο πίνακα που παρουσιάζεται στα έγγραφα ο οποίος αφορά το σχολικό έτος 1903/04⁵⁸, βλέπουμε πως η πλειονότητα του επιχορηγούμενου διδακτικού προσωπικού είναι δάσκαλοι. Συγκεκριμένα σε σύνολο έξι σχολείων και επτά δασκάλων, οι πέντε είναι δάσκαλοι και οι δύο είναι δασκάλες, εκ των οποίων η μία δίδασκε από κοινού με ένα δάσκαλο στο Ρουμτζίκι και η άλλη μόνη της στο Καβατζίκι.

Κοινότητα	Προσωπικό
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος
Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος και δασκάλα
Δαδιά	Δάσκαλος
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος

⁵⁸ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', 249.

Το σχολικό έτος 1905/06⁵⁹ τα σχολεία με επιχορηγούμενο διδακτικό προσωπικό αυξάνονται, καθώς καταγράφονται οκτώ σχολεία με ισάριθμο διδακτικό προσωπικό εκ των οποίων οι δύο είναι δασκάλες πάλι στο Καβατζίκι και στο Ρουμτζίκι, ενώ το προηγούμενο σχολικό έτος⁶⁰ με τα μειωμένα επιχορηγούμενα σχολεία διδάσκει μόνο μία δασκάλα στο Ρουμτζίκι.

Κοινότητα	Προσωπικό
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος και δασκάλα
Πασμακτσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα
Ασσαρλή (Hisarlı)	Δάσκαλος
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος και δασκάλα
Δαδιά	Δάσκαλος
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος
Δαδιά	Δάσκαλος
Καρακουρτζαλί (Κρωβύλη)	Δάσκαλος
Κιμρλί (Şehitler)	Δάσκαλος
Τσομπάνκιοϊ (Συκορράχη)	Ιερέας

⁵⁹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 359.

⁶⁰ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 269.

Αγίασμα (Kocaali)	Δάσκαλος
----------------------	----------

Τέλος, για το σχολικό έτος 1906/07⁶¹ καταγράφονται δεκατέσσερα σχολεία με ισάριθμο διδακτικό προσωπικό εκ των οποίων τρεις δασκάλες, οι δύο δίδασκαν παράλληλα με δασκάλους στο Χιρκάς και στο Ρουμτζίκι και μία αποκλειστικά στο Καβατζίκι. Ο συγκεκριμένος πίνακας, πέρα από τους μεγαλύτερους αριθμούς σε σύγκριση με τους προηγούμενους, περιέχει και μια σημαντική διαφορά. Στο χωριό Τσομπάνκιοϊ, που περιλαμβάνεται για πρώτη φορά σε πίνακα επιχορηγήσεων, ως διδακτικό προσωπικό τοποθετείται ένας ιερέας, που όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο εκτιμάται πως γίνεται ως μέσο αλλαγής της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας του χωριού.

Προχωρώντας σε μια συνολική σύγκριση των πινάκων που παρουσιάζονται στα έγγραφα, ο κοινός παρονομαστής είναι τα κύρια χωριά στα οποία επιχορηγείται διδακτικό προσωπικό και είναι το Ρουμτζίκι, το Χιρκάς, το Πασμακσί και το Καβατζίκι. Η πλειονότητα του προσωπικού είναι δάσκαλοι, με δασκάλες να επιχορηγούνται μόνο στο Ρουμτζούκι, το Καβατζίκι και στο Χιρκάς ενώ μία είναι η περίπτωση ιερέα στο Τσομπάνκιοϊ.

Οι ιδιότητες του διδακτικού προσωπικού για την εκπλήρωση των καθηκόντων τους για τις οποίες ενδιαφέρονταν οι εκπαιδευτικοί ιθύνοντες ήταν η επίσημη εκπαιδευτική κατάρτιση, η διαγωγή, η χριστιανική ηθική, η καταγωγή από τον τόπο μελλοντικής διδασκαλίας και η μη ανάμειξη τους στα ζητήματα της κοινότητας. Όσον αφορά τις υποχρεώσεις τους κατά την διδασκαλία ήταν η τήρηση του ωραρίου, η διδασκαλία αποκλειστικά των ορισμένων μαθημάτων με την συνδρομή των εγκεκριμένων σχολικών εγχειριδίων, ο συντονισμένος με την σχολική εφορία πειθαρχικός έλεγχος των μαθητών και ο σεβασμός στις αποφάσεις της.⁶²

Όπως γνωρίζουμε η συμμετοχή του γυναικείου φύλου στην εκπαίδευση, δασκάλων ως μητέρες-παιδαγωγοί και μαθήτριες, αποτελούσε μια ένδειξη εξέλιξης του ελληνορθόδοξου μιλλέτ και σε αυτό το πλαίσιο τοποθετείται η σημασία του γυναικείου διδακτικού προσωπικού ως συστατικό μέρος της ταυτότητας του μιλλέτ σε πολιτιστικό

⁶¹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 359.

⁶² Βλ. Τσουρή, ό.π., σ. 137.

επίπεδο.⁶³ Το πρώτο βήμα για να ανιχνευθούν οι λόγοι που τοποθετούνται δασκάλες σε συγκεκριμένα σχολεία χωριών είναι να εντοπιστούν διαφορές ανδρικού και γυναικείου διδακτικού προσωπικού μέσα στα έγγραφα. Στις 3 Ιουλίου 1906, ο Υποπρόξενος Ίων Δραγούμης σε αναφορά του προς την ΕΕΕΠ παρατηρεί: «αι διδασκάλισσαι είνε επιμελέστεραι των διδασκάλων, και μάλλον τούτων ευσυνείδητοι εν τω έργω αυτών, τηρούσαι τακτικώτερας και καθαρωτέρας τας τάξεις των σχολείων, μεριμνώσαι περισσότερον περί της ευταξίας και καθαριότητος των παιδων». Σε πρώτο στάδιο υπάρχει διαφοροποίηση στο καθαρά διδακτικό έργο που προσφέρουν οι δασκάλες καθώς ο Δραγούμης κρίνει πως φέρουν εις πέρας με περισσότερη φροντίδα το έργο τους, προσέχοντας περισσότερο τόσο τους μαθητές όσο και τον χώρο διδασκαλίας. Στη διδακτική προσφορά των γυναικών δασκάλων αναφέρεται και ο επιθεωρητής Σκαλισιάνος τον Ιανουάριο του 1907, τονίζοντας τη σημασία τους για τη μετάδοση της ελληνικής γλώσσας στα σλαβόφωνα χωριά της υπαίθρου του Δεδεαγάτς. Συγκεκριμένα λέει:

Καταλληλοτέρας δε διά την εν τοις (αλλογλώσσοις) χωρίοις τούτοις διδασκαλίαν της γλώσσης θεωρώ των διδασκάλων τας διδασκαλίσσαι, αίτινες ως αντελήφθην, και μείζονα αφομοίωσιν εις το καθήκον έχουσι και πλείονα την υπομονήν και την δεξιότητα εις το να μεταδίδωσι την γλώσσαν προσελκύνουσιν την αγάπην των μικρών αυτών μαθητών δια των μητρικών εκείνων θωπειών, τας οποίας μόνον η γυναικεία φύσις δύναται, ως όργανον διδασκαλίας προσφυώς να χειρισθή.⁶⁴

Ο Δραγούμης συνεχίζει: «Επιβάλλονται όμως ολιγώτερον των διδασκάλων εις τους γονείς των παιδων, ιδίως τους χωρικούς, ελάχισται δε κατανοούσιν ότι έχουσι καθήκον και τούτους να κατηχώσιν αδιαλείπτως και πολυειδώς, επισκεπτόμενοι αυτούς και κατ' οίκον, και συναναστρεφόμενοι προς αυτούς». Στο σημείο αυτό ο Δραγούμης κάνει λόγο για την μειονεκτική θέση των γυναικών δασκάλων όσον αφορά το έργο της προώθησης του ελληνικού εθνικισμού, που δεν περιορίζεται μόνο στα σχολεία της υπαίθρου αλλά και στο αστικό κέντρο, όπως επιβεβαιώνεται και από τον Σκαλισιάνο αργότερα: «Και το Παρθεναγωγείον Δεδεαγάτς εύρον επίσης καλώς λειτουργούν, παρετήρησα μόνον δειλίαν τινά εκ μέρους του διδάσκοντος προσωπικού

⁶³ Ε. Κάννερ, *Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας Ελληνίδας χριστιανής δασκάλας*, Αθήνα, 2004, σ.146-148. και Ξ. Κοτζαγεώργη, «Χαρακτήρας και είδος της εκπαίδευσης του περιφερειακού ελληνισμού. Τα ελληνικά σχολεία στην Ανατολική Ρωμυλία (Νότια Βουλγαρία) αρχές 19ου αι.-1885», Βαλκανικά Σύμμεικτα 7, 1995, σ. 72. και Βλ.Έξερτζόγλου, *Εκ Δυσμών το Φως*;, ό.π., σ. 166.

⁶⁴ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 398.

περί την εθνικήν αγωγήν των μαθητριών, δι' ό συνέστησα εις την διευθύντριαν μείζονα προς τούτο προσπάθειαν και θάρρος.»⁶⁵ Η λέξη «δειλία» που χρησιμοποιεί ο Σκαλισάνος αναφέρεται στην διαδικασία προώθησης της ελληνικής εθνικής ιδέας μέσα στο διοικητικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που η κυρίαρχη ιδεολογία ήταν ο οθωμανισμός, η κοινή για όλους οθωμανική ταυτότητα ανεξαρτήτως θρησκευτικών και φυλετικών κριτηρίων, και έτσι επιβεβαιώνεται πως η εκπαίδευση λειτουργούσε ως μηχανισμός μεταστροφής συλλογικής συνείδησης.⁶⁶

Η αναφορά του στους γονείς των παιδιών δείχνει με σαφή τρόπο πως το διδακτικό έργο επεκτείνεται και στους γονείς-κατοίκους των χωριών οι οποίοι την εξεταζόμενη περίοδο δεν είχαν αποκτήσει ακόμη μια εθνική ταυτότητα. Υπό αυτό το πρίσμα ερμηνεύονται τα ρήματα «επιβάλλονται» και «κατηχώσιν», δηλαδή στην εμφύσηση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας στους κατοίκους της υπαίθρου οι οποίοι διατηρούν ακόμη σε μεγάλο βαθμό την θρησκευτική ταυτότητα τους. Το διδακτικό έργο λοιπόν δεν περιορίζεται μόνο στην σχολική αίθουσα αλλά επεκτείνεται στον ευρύτερο χώρο της κοινότητας στοχεύοντας στην εμφύσηση μιας νοητής σχέσης μεταξύ των κατοίκων που υπερβαίνει την κοινότητα και τους συνδέει με άλλες μέσω της υπερβατικής εθνικής συνείδησης.⁶⁷

Όσον αφορά τους άνδρες δασκάλους ο Δραγούμης δεν κάνει λόγο για μια σαφή υπεροχή τους στο έργο της προώθησης του ελληνικού εθνικισμού έναντι των γυναικών. Αντίθετα, τους κρίνει αδιάφορους, οκνηρούς και φοβισμένους, είτε λόγω του διοικητικού πλαισίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είτε λόγω του ελληνοβουλγαρικού εθνικού ανταγωνισμού, «προσκρούσας όμως συχνά κατά της αδιαφορίας, αβελτηρίας ή και του φόβου αυτών»⁶⁸ σημειώνοντας επίσης τις ενέργειες στις οποίες θα πρέπει να προβούν κατά τη διδακτική παρουσία τους στα χωριά. Συγκεκριμένα αναφέρει:

Εις τους διδασκάλους προσεπάθησα να επιβάλω τα εξής καθήκοντα...1) Να πληροφορορώσι το Β. Υποπροξενείον όσον το δυνατόν συχνότερον, εγκαίρως και

⁶⁵ Ο.π., σ. 384.

⁶⁶ Γ. Μπέτσας, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας. Από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 148-149.

⁶⁷ Β. Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, 1997, σ. 26-28. και P. Kitromilides., «Imagined communities and the origins of the national question in the Balkans», Μ. BLINKHIKN-Th. VEREMIS (Ed.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens, 1990, p. 23.

⁶⁸ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 354.

τακτικώς, περί παντός γεγονότος συμβαίνοντος εν τω χωρίω και τοις πέριξ και περί των αναγκών του τόπου. 2) Να συναθροίζωσι μετά την απόλυσιν της εκκλησίας τους χωρικούς καθ' εκάστην Κυριακήν και εορτήν και να διαφωτίζωσιν, ενθαρρύνωσι και οδηγώσιν αυτούς. Και εις άλλας περιστάσεις, όσον οίόν τε συχνότερον, συναναστρεφόμενοι προς αυτούς να τους κατηχώσιν.⁶⁹

Στο χωρίο αυτό, ο Δραγούμης περιγράφει το ρόλο που έχει ο δάσκαλος στην προώθηση του ελληνικού εθνικισμού μέσω της εκπαίδευσης. Πέραν της διδακτικής παρουσίας του στο σχολείο λειτουργεί ως πληροφοριοδότης στην περιοχή δραστηριότητας του και ως εκπρόσωπος της εθνικής ιδεολογίας ο οποίος πρέπει να προσπαθεί να τη μεταδώσει στους κατοίκους του εκάστοτε χωριού. Επομένως ο δάσκαλος πρέπει να λειτουργεί τόσο ως πράκτορας όσο και ως εθνικός καθοδηγητής. Αξιοσημείωτο είναι πως στη διαδικασία αυτή χρησιμοποιούνται οι παραδοσιακές λειτουργίες της κοινοτικής ζωής όπως η εκκλησιαστική λειτουργία της Κυριακής και των γιορτών κάτι που τονίζει ξανά ότι πρόκειται για μια περίοδο αλλαγών σε πολλά επίπεδα και ρευστότητας των συνειδήσεων.⁷⁰ Ο Δραγούμης λοιπόν προσδιορίζει τον ιδανικό δάσκαλο ως de facto εκπρόσωπο του ελληνικού εθνικισμού. Όσον αφορά όμως τους δασκάλους του Σαντζακίου του Δεδεαγάτς τους κρίνει αυστηρά χαρακτηρίζοντας τους ακατάλληλους για αυτό το έργο. Σημειώνει: «Εν τούτοις πως να οδηγήσωσιν τους άλλους οι διδάσκαλοι, αφού οι πλείστοι ουδέ τον εαυτόν των είνε ικανοί να οδηγήσωσιν. Ο Ελληνισμός στερείται διδασκάλων-αποστόλων».⁷¹

Συμπερασματικά, προκύπτει πως δασκάλες τοποθετούνταν σε ελληνόγλωσσα χωριά των οποίων οι κάτοικοι υπάγονταν πλειοψηφικά στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και δεν ετίθετο ζήτημα υπαγωγής τους στη Βουλγαρική Εξαρχία και διεκδίκησης τους από το βουλγαρικό εθνικισμό. Η θέση ότι άνδρες δάσκαλοι ήταν προτιμητέοι σε χωριά στα οποία η εκκλησιαστική υπαγωγή των πληθυσμών ήταν είτε λίγο είτε πολύ αμφίρροπη επιβεβαιώνεται από την τοποθέτηση τους στα χωριά Τσομπάνκιοϊ, Καρακουρτζαλί και Ασσαρλή.

⁶⁹ Ο.π., σ. 354.

⁷⁰ Βλ. Kamouzis, ό.π., p. 14.

⁷¹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 354.

δ) Τα σχολικά προγράμματα

Το σχολικό έτος είχε ως ημερομηνία έναρξης την 15^η Σεπτεμβρίου και ως λήξη τα τέλη Ιουνίου με κάποιες κατά τόπους διαφορές και οι εγγραφές των μαθητών στα σχολεία γινόταν μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με ορισμένες περιπτώσεις να συμβαίνουν μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου. Τα ωρολόγια προγράμματα των σχολείων συντάσσονταν από τους διευθυντές των σχολείων σε συνεργασία με το διδακτικό προσωπικό και εγκρίνονταν από την σχολική εφορία, προϊόν εκλογής της γενικής συνέλευσης των κατοίκων ή της δημογεροντίας ή του Μητροπολίτη, με πρόεδρο το Μητροπολίτη ή τον ιερέα της εκάστοτε ενορίας.⁷²

Σημαντική πηγή πληροφόρησης για την εκπαιδευτική δραστηριότητα είναι οι αναφορές των προξενικών εγγράφων στα σχολικά προγράμματα στο Σαντζάκι του Δεδεαγάτς, είτε αυτές αφορούν την καθημερινή λειτουργία των σχολείων είτε τα μαθήματα τα οποία διδάσκονται. Η πρώτη κύρια αναφορά σε αυτά γίνεται από τον Ι. Δραγούμη σε τηλεγράφημα του προς την ΕΕΕΠ στις 3 Ιουλίου 1906:

Εν τοις πλείστοις των χωρίων αι γεωργικαί εργασίαι, αίτινες και τα τέκνα των χωρικών απασχολούσι, δεν επιτρέπουσιν εις αυτά να προσέρχωνται εις το σχολείον πρό του Οκτωβρίου ή Νοεμβρίου (αναλόγως του καιρού καθ'όν γίνεται ο τρύγος) ουδέ να διακούωσι μαθήματα μετά τον Απρίλιον.⁷³

Εξαρχής λοιπόν παρατηρείται πως η εκπαιδευτική λειτουργία στην ύπαιθρο εξαρτάται από την αγροτική ζωή. Όπως σημειώνει ο Δραγούμης, οι αγροτικές εργασίες στις οποίες απασχολούνται οι μαθητές των σχολείων περιορίζουν το καθαρά διδακτικό διάστημα του σχολικού έτους στους επτά μήνες μεταξύ Οκτωβρίου και Απριλίου. Άρα, τα σχολεία σταματούν να λειτουργούν με τη βελτίωση των καιρικών συνθηκών οι οποίες επιτρέπουν στον αγροτικό πληθυσμό να ασχοληθεί με τις εργασίες του. Συνεχίζει:

Ωστε το σχολικόν έτος κυρίως ειπείν είνε το πολύ επτάμηνον εν τοις χωρίοις, δι' ό και εντός του διαστήματος τούτου οφείλουσιν οι διδάσκαλοι να διδάσκωσιν, όσον δύνανται κάλλιον, την διδακτικήν ύλην, διότι ουδόλως συμφέρει να αποσπώνται τα παιδιά από της γεωργίας, ήτις πρέπει να είνε έργον αυτών καθ' όλον τον βίον. Ο αγρός είνε δι' αυτούς σχολείον όσον και το σχολείον.⁷⁴

⁷² Βλ. Σολδάτο, ό.π., σ. 31, 87, 103. και βλ. Κοτζαγεώργη, ό.π., σ. 70.

⁷³ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 353.

⁷⁴ 'Ο. π., σ. 353.

Με βάση την αναφορά του Δραγούμη σκιαγραφείται πέρα από την εκπαιδευτική λειτουργία και η ζωή στην ύπαιθρο, της οποίας βασικός άξονας είναι οι αγροτικές εργασίες. Σε αυτό το πλαίσιο λειτουργούσε η εκπαιδευτική δραστηριότητα στο οποίο έπρεπε αναγκαστικά να προσαρμοστεί, καθώς για τους αγροτικούς πληθυσμούς της παραδοσιακής κοινωνίας η εκπαίδευση ήταν κάτι δευτερεύον σε σύγκριση με τις επιούσιες καθημερινές υποχρεώσεις της αγροτικής ζωής. Επομένως, οφείλει να γίνει ένας διαχωρισμός μεταξύ της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στο αστικό κέντρο και στην ύπαιθρο, καθώς αμφότερες υποτάσσονται σε διαφορετικές πραγματικότητες και ανάγκες. Επιπλέον, γίνεται φανερό πως ο Δραγούμη αντανακλά την οπτική των προξενικών αρχών που δείχνει πως δεν επιζητούσαν βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και κοινωνική άνοδο μέσω της εκπαίδευσης ή τουλάχιστον δεν ήταν στις άμεσες προτεραιότητες τους.

Ωστόσο η πραγματικότητα της ζωής στην ύπαιθρο φέρει δυσχέρειες στην εκπαιδευτική λειτουργία, «Αλλ' οι σχολαστικοί δάσκαλοι παραπονούνται αδιαλλείπτως»⁷⁵, καθώς σύμφωνα με τους δασκάλους δεν μετέχει σε αυτήν το σύνολο των παιδιών των χωριών, «δια την μη φοίτησιν απάντων των παίδων του χωρίου»⁷⁶, και δεν πραγματοποιείται τακτική διδασκαλία «Δια την μη τακτικήν φοίτησιν των μαθητών»⁷⁷, όπως επίσης θέτουν ως ζήτημα και τη μειωμένη διδακτική περίοδο λόγω των αγροτικών ασχολιών, «Δια την χρησιμοποίησιν των χωρικοπαίδων εις τας γεωργικάς εργασίας και την εκ τούτου ελάττωσιν του σχολικού έτους»⁷⁸.

Υπάρχει ένα σημείο το οποίο παρέχει μια σημαντική πληροφόρηση. Ο Δραγούμη λέει πως το σχολικό έτος, «του σχολικού έτους του υπό του Πατριαρχείου ωρισμένου»⁷⁹, και τα σχολικά προγράμματα, «τα ωρολόγια και προγράμματα της Κωνσταντινούπολης»⁸⁰, καθορίζονται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και πως οι δάσκαλοι ζητούν παρόμοια εφαρμογή τους με τα αντίστοιχα της Κωνσταντινούπολης, «Έχουσι δηλ. την απαίτησιν ίνα εν τοις χωρίοις εφαρμόζονται τα ωρολόγια και προγράμματα της Κωνσταντινούπολης»⁸¹. Επομένως, επιβεβαιώνεται πως ο ελληνικός εθνικισμός χρησιμοποιεί τις

⁷⁵ 'Ο. π., σ. 353.

⁷⁶ 'Ο. π., σ. 353.

⁷⁷ 'Ο. π., σ. 353.

⁷⁸ 'Ο. π., σ. 353.

⁷⁹ 'Ο. π., σ. 353.

⁸⁰ 'Ο. π., σ. 353.

⁸¹ 'Ο. π., σ. 353.

ήδη υπάρχουσες εκπαιδευτικές δομές των κοινοτήτων που είναι υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.⁸²

Στην συνέχεια, αναφερόμενος στη διδακτική ύλη των σχολείων σχολιάζει πως θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν η εκάστοτε κοινότητα, «Το ποιόν και το ποσόν της διδακτικής ύλης οι διδάσκαλοι οφείλουν να κανονίζωσιν αναλόγως των κοινοτήτων εν αις διδάσκουσιν», υπαινίσσοντας πως κριτήριο για την επιλογή της διδακτικής ύλης θα πρέπει να είναι η τοποθέτηση του εκάστοτε χωριού στο σχέδιο προώθησης του ελληνικού εθνικισμού. Επίσης, τονίζει πλέον ξεκάθαρα τη διαφορά μεταξύ της εκπαιδευτικής διδασκαλίας στο αστικό κέντρο και την ύπαιθρο με τα διαφορετικά αποτελέσματα στα οποία η κάθε μία αποβλέπει, επομένως φαίνεται πως η ενότητα του εκπαιδευτικού δικτύου δεν είναι το ζητούμενο.

«Γενικόν μέτρον και απόλυτον περί τούτων δεν είνε δυνατόν ουδέ συμφέρει να ληφθή διότι άλλων γνώσεων έχει ανάγκην ο χωρικός και άλλων ο πολίτης, άλλων δε ταύτης και άλλων εκείνης της κοινότητος διδασκόμενα καθίστανται όλως περιττά αν μη επιβλαβή. Πρέπει να αποβλέψη τις εις τον σκοπόν της εκπαιδεύσεως ειδικώς εν εκάστω τόπω ίνα κρίνη περί του ποιού της διδακτέας ύλης.»⁸³

Ειδικότερα, ο Δραγούμης δίνοντας συστάσεις για συγκεκριμένα μαθήματα που πρέπει να διδάσκονται στο αστικό κέντρο και στα χωριά, «πλην ολίγων ελληνικών, της αριθμητικής και της ιστορίας, εμπορικά τινα μαθήματα εν ταις πόλεσι και γεωργικά ή σηροτροφικά εν τοις χωρίοις είναι και επαρκή και τα μόνα απαραίτητα και επωφελέστερα.»⁸⁴, και διαφορετικό τρόπο προσέγγισης της διδασκαλίας με έμφαση στην διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ευνοεί τον κοινωνικό διαχωρισμό αστικού και αγροτικού πληθυσμού.

Οι διδάσκαλοι σπανίως κατανοούσι το τί δεν πρέπει να διδάσκωσι, προσπαθούσι δε να μεταγίξωσι εις τους παίδας των χωρικών δυσκολοχώνευτα και άχρηστα ή πλεονάζοντα μαθήματα συντάξεως και ψιττακισμούς τεχνολογίας κατά τα εν Κων-πόλει προγράμματα πάντοτε, αντί να διδάσκωσιν αυτούς να μεταχειρίζονται ευχερώς και όσον το δυνατόν απλούστερον την ελληνικήν γλώσσαν.⁸⁵

⁸² Π. Κονόρτας, «Nationalist infiltration in Ottoman Thrace (ca. 1870-1912). The case of the Kaza of Gumuljina», Β. C. Fortnas, S. Katsikas, D. Kamouzis, P. Konortas, *State-Nationalism in the Ottoman Empire, Greece and Turkey. Orthodox and Muslims 1830-1945*, New York, 2013, p. 90.

⁸³ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 353.

⁸⁴ 'Ο. π., σ. 353.

⁸⁵ 'Ο. π., σ. 353.

Πέρα από το γεγονός πως εκφράζεται αρνητικά με έντονο τρόπο για τα εκπαιδευτικά προγράμματα της Κωνσταντινούπολης, παρατηρούμε πως κοινά μαθήματα είναι η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, τα μαθηματικά και η ιστορία και η διαφοροποίηση αφορά τα μαθήματα που αντανακλούν την θεώρηση για τη λειτουργία των οικισμών, καθώς εκείνη την εποχή οι πόλεις ήταν κατά κύριο λόγο κέντρα εμπορίου και τα χωριά κέντρα γεωργικής και, ειδικά για τα χωριά της Θράκης στα οποία αναφέρεται, μεταξουργικής παραγωγής, «Ενταύθα διδάσκονται εμπορικά τινα μαθήματα, εν Σουφλίω υπάρχει ίδιος διδάσκαλος της σηροτροφίας, εν τω χωρίω Πασμακτσή ο διδάσκαλος εδίδαξε και σηροτροφικά μαθήματα». ⁸⁶ Επιπλέον, υπάρχουν μαθήματα τα οποία διδάσκουν αποκλειστικά γυναίκες, «Αι διδασκάλισσαι διδασκουσι κεντήματα και ενίοτε ραπτικήν» ⁸⁷

Ενδεικτικά, για την θεώρηση των σχολικών προγραμμάτων στα σχολεία των αστικών κέντρων παρατίθενται τα μαθήματα που διδάσκονταν στο Γυμνάσιο της Αδριανούπολης κατά το σχολικό έτος 1905/06. Στο προγυμνασιακό επίπεδο διδάσκονταν, με κατάταξη βάσει των διδακτικών ωρών, Ελληνικά, Εκκλησιαστική Μουσική, Τουρκικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Θρησκευτικά και Γεωγραφία. Στην Α' Γυμνασίου η διαφορά είναι πως αντί της Γεωγραφίας και της Εκκλησιαστικής Μουσικής έχει προστεθεί η Ζωολογία, στη Β' Γυμνασίου η Ζωολογία έχει αντικατασταθεί από τα Φυσικά, στη Γ' Γυμνασίου προστίθενται τα Φιλοσοφικά και στη Δ' Γυμνασίου προστίθεται η Κοσμογραφία. ⁸⁸

Επιπλέον, σχολιάζοντας τα διδακτικά εγχειρίδια λέει πως είναι γραμμένα με σκοπό τη διδασκαλία παιδιών αστικών κέντρων και όχι οικισμών της υπαίθρου τονίζοντας τη χρήση της γλώσσας σε αυτά, κάτι που δείχνει το χαμηλό γνωστικό επίπεδο των μαθητών της υπαίθρου, «Τα εν χρήσει αναγνωστικά βιβλία είνε σπανίως καλώς εκλεγμένα περιέχουσι δε συνήθως ύλην όλως άχρηστον ή βαρείαν δια παιδιά χωρίων ή κωμοπόλεων και είνε συντεταγμένα εις γλώσσαν δύσληπτον και σχολαστικήν.» ⁸⁹ Επίσης, αναφέρει πως το μάθημα της γυμναστικής δεν πραγματοποιείται «Η γυμναστική εν τη περιφερεία ταύτη είτε παραλείπεται εντελώς, είτε εκτελείται ατελέστατα...εν Σουφλίω δε πρόκειται να ιδρυθή γυμναστήριον.» ⁹⁰ Η

⁸⁶ 'Ο. π., σ. 353.

⁸⁷ 'Ο. π., σ. 353.

⁸⁸ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 145.

⁸⁹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 354.

⁹⁰ 'Ο. π., σ. 354.

επιλογή της καθαρεύουσας ως διδακτικής γλώσσας στα σχολεία αποτέλεσε ακανθώδες ζήτημα, τόσο στα αλλόφωνα σχολεία όσο και στα ελληνόφωνα της υπαίθρου και υπογραμμίζει μια ακαμψία εκ μέρους των εκπροσώπων του ελληνικού εθνικισμού για προσαρμογή στις περιστάσεις. Επίσης, προβάλλεται ένα παράδοξο, καθώς η κλασική παιδεία με τη γλώσσα της που καθορίζει την ελληνική εθνική ιδεολογία στέκεται αδύνατη στο έργο της ενοποίησης των πληθυσμών.⁹¹

Ο Δραγούμης προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στο μάθημα της πατριδογραφίας, για το οποίο κρίνει πως το διδακτικό προσωπικό δεν καταβάλλει την απαραίτητη προσπάθεια ώστε να επιτελέσει ικανοποιητικά τον σκοπό του, δηλαδή να εμψύσει την εθνική ιδεολογία μέσω της δημιουργίας του εθνικού χώρου, κυριαρχία του έθνους σε οριοθετημένα εδάφη, και χρόνου, ιστορική διάσταση στο παρελθόν, παρόν και μέλλον, στις συνειδήσεις των μαθητών.⁹² Εν ολίγοις, κάνουμε λόγο για τον καθορισμό μιας κοινής εθνικής ταυτότητας βασισμένης στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των ατόμων που την φέρουν.⁹³

Αλλά και του μαθήματος της πατριδογραφίας τον σκοπόν παρενοούσιν ο διδάσκαλοι καταστήσαντες αυτό ξηράν και άχρουν απαρίθμησιν των αντικειμένων του πεζωτάτου περιβάλλοντος, μη φροντίζοντες δε να εξάπτωσι την φαντασία των παιδίων δια της εξιστορήσεως γεγονότων συνδεόντων, εν τω νω αυτών, την μικράν των γενέτειραν κομόπολιν ή κόμην προς την εν γένει πατρίδα, είτε Θράκην είτε μεγάλην Ελλάδα.⁹⁴

Ενώ ο Δραγούμης αναφέρεται κατά κύριο λόγο στα σχολικά προγράμματα των σχολείων της υπαίθρου, ο επιθεωρητής Σκαλισιάνος στην αναφορά του προς το Προξενείο Αδριανούπολης στις 20 Ιανουαρίου 1907 κάνει λόγο για τα σχολικά προγράμματα στο αστικό κέντρο. Και εδώ αναφέρονται η γλώσσα, τα μαθηματικά και η ιστορία ως βασικά μαθήματα όπως και στα σχολεία της υπαίθρου, ενώ αντίθετα το πρόγραμμα γυμναστικής πραγματοποιείται ικανοποιητικά. Όσον αφορά τη

⁹¹ Βλ. Βούρη, ό.π., σ. 123, 137. και βλ. Εξερτζόγλου, *Εκ Δυσμών το Φως*;, ό.π., σ. 97.

⁹² Π. Λέκκας, *Το παιχνίδι με τον χρόνο. Εθνικισμός και νεοτερικότητα*, Αθήνα, 2011, σ. 63, 66-67, 136, 144, 163. και Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, 1996, σ. 69, 95. και E. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα, 1992, σ. 105-106, 241.

⁹³ Βλ. Gellner, ό.π., σ. 78-79. και E. Gellner, *Εθνικισμός. Πολιτισμός, πίστη και εξουσία*, Αθήνα, 2002, σ. 17-19.

⁹⁴ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 354.

γυμναστική, η διαφορά στη διδασκαλία οφείλεται μάλλον στις γεωργικές εργασίες που απασχολούν τους μαθητές της υπαίθρου.

Και τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά και η Ιστορία καλώς διδάσκονται και εθνικής αγωγής ευμοιρούσιν οι μαθηταί. Προς τούτοις δε η Γυμναστική διδάσκεται καλώς υπό του εκ των διδασκάλων Ν. Αθανασίου, αποφοίτου του Ζαριφείου διδασκαλείου, όστις επίσης ευδοκίμως εις τας δύο ανωτέρας τάξεις διδάσκει Δενδροκομίαν και Βοτανικήν κατά τρόπον λίαν επαγωγόν και πρακτικόν... Όπως δε καταστή μάλλον αρρενωπή η αγωγή των μαθητών των, συνέστησα αυτοίς άπαξ της εβδομάδος μεταμεσημβρινούς σχολικούς περιπάτους.⁹⁵

Για το σχολικό πρόγραμμα του αρρεναγωγείου του Δεδεαγάτς ο επιθεωρητής Σκαλισιάνος προτείνει σχολικές εκδρομές κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής που ενώνει τις πόλεις της Θράκης, που εντάσσεται στη διαδικασία δημιουργίας μιας ενιαίας ταυτότητας μεταξύ των μαθητών μέσω του εθνικού χώρου, «κατά μήνα δε και από πρωιας, άπαξ δε ή δίς του έτους σχολικάς εκδρομάς διά του σιδηροδρόμου εις πλησιοχώρους πόλεις ή κωμοπόλεις προς σύσφιξιν των δεσμών, οίτινες συνδέουσι τας Ελληνικάς της Θράκης πόλεις»⁹⁶ στο πλαίσιο της διάδοσης της εθνικής ιδεολογίας. Μπορεί να γίνει η εκτίμηση πως η ζωή στο αστικό κέντρο δεν περιλαμβάνει αντίστοιχες υποχρεώσεις όπως οι αγροτικές ασχολίες στα χωριά για τους μαθητές και πως η εκπαίδευση στο αστικό κέντρο αποτελεί συστατικό και όχι επικουρικό μέρος της καθημερινότητας των μαθητών, για αυτό και το σχολικό πρόγραμμα επεκτείνεται πέραν της σχολικής αίθουσας, «Πάντες δε ομοθυμαδόν απεδέχθησαν ταύτα και απεφάσισαν όπως κατά το προσεχές έαρ διοργανώσωσιν εκδρομήν εις Γκιμουλτζίαν.»^{97 98}

Στο ίδιο μήκος κύματος της διάδοσης της εθνικής ιδεολογίας κινούνταν και οι ετήσιες τελετές, όπως η τελετή της γιορτής των Τριών Ιεραρχών που πραγματοποιήθηκε στο Γυμνάσιο της Αδριανούπολης και περιγράφεται σε έγγραφο που αποστέλλει ο Πρόξενος Αδριανούπολης Μ. Νικολάου προς την ΕΕΕΠ στις 31 Ιανουαρίου 1903⁹⁹:

⁹⁵ Ο.π., σ. 383.

⁹⁶ Ο.π., σ. 384.

⁹⁷ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 384.

⁹⁸ Βλ. Τσουρή, ό.π., σ. 123.

⁹⁹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Α', σ. 264-265.

Ηγουμένου της Α.Σ. του Μητροπολίτου κ. Κυρίλλου μετά του επισκόπου Μυρέων κ. Στεφάνου, εν τω ναώ ευχηθέντες μετ' ευλαβείας υπέρ των μεγάλων Ευεργετών των Ελληνικών Σχολείων, εν τω μέσω απείρου εκκλησιάσματος μετά δέ την θείαν Λειτουργίαν, ολόκληρον το Ελληνικόν ποιμνιον συνέρρευσεν εν τω Γυμνασίω, ένθα ο Γυμνασιάρχης κ. Σάρρος εξύμνησεν τους Τρεις Ιεράρχας και το Αρχαίον Ελληνικόν πνεύμα ανύψωσε νοερώς εν Αθήναις, συγκεντρώσας ολόκληρον την παλαιάν εύκλειαν του Ελλ. Έθνους, τουθ' όπερ εθέρμανε τας καρδίας απάντων των Ελλήνων και ενεθουσίασε απεριγράπτως, ούτως ώστε ραγδαία παρατεταμένα χειροκροτήματα εκάλυψαν κατερχόμενον του βήματος τον ρήτορα, δι' ων κατέδειξαν την άπειρον εθνικήν αυτών αγαλλίασιν εν τω μέσω εκλεκτών ασμάτων αδομένων υπό των μαθητών και μαθητριών.

Παρατηρείται σε αυτό το απόσπασμα ένας συγκερασμός θρησκευτικού στοιχείου και εθνικής ιδεολογίας ο οποίος αποσκοπεί στην εμφύσηση της ελληνικής εθνικής ιδέας, η οποία θεμελιώνεται με την σύνδεση με την αρχαιότητα και την ιστορική συνέχεια στον χρόνο «Αρχαίον Ελληνικόν πνεύμα ανύψωσε νοερώς εν Αθήναις», στο διεκδικούμενο ορθόδοξο πληθυσμό «Ελληνικόν ποιμνιον» στο πλαίσιο της μεταστροφής των συνειδήσεων από θρησκευτική σε εθνική.

ε) Οι επιχορηγήσεις

Οι παροχές του ελληνικού κράτους στις κοινότητες, που αφορούσαν κυρίως τους μισθούς του διδακτικού προσωπικού καθώς τα έξοδα λειτουργίας επωμιζόταν η εκάστοτε κοινότητα, επηρεάζονταν από πολιτικές και οικονομικές κρίσεις στο εσωτερικό του και η ΕΕΕΠ συνιστούσε στους Προξένους να μοιράζονται οι εκπαιδευτικές χορηγήσεις έχοντας ως πρώτο μέλημα την οικονομία των πόρων. Η διαχείριση των χορηγήσεων, οι οποίες δίνονταν αποκλειστικά για εκπαιδευτικό σκοπό, πολλές φορές έφερνε τους Προξένους στη δύσκολη θέση να πρέπει να προβούν σε κατάργηση παροχών σε ορισμένες κοινότητες με διττό αποτέλεσμα. Αφενός οι οικονομικά πλούσιες κοινότητες ενδεχομένως να μην στήριζαν τον ελληνικό εθνικισμό σε επιθυμητό βαθμό αφετέρου δε οι φτωχότερες να εισχωρούσαν στους κόλπους της Εξαρχίας έναντι υλικών ή άλλων ανταλλαγμάτων.¹⁰⁰

Ένα σημαντικό κομμάτι της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας στην Θράκη ήταν οι επιχορηγήσεις από το ελληνικό κράτος και ο διαμοιρασμός τους. Το Υποπροξενείο του Δεδεαγάτς επιδοτούνταν από την ΕΕΕΠ, με χρηματοδότη το

¹⁰⁰ Βλ. Βούρη, ό.π., σ. 93. και βλ. Χολέβα, ό.π., σ. 615.

Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας, η οποία ήταν ο φορέας που διαχειριζόταν το σύνολο των επιχορηγήσεων,¹⁰¹ με ετήσιο χρηματικό ποσό για την βελτίωση της εκπαίδευσης, κάτι που προϋπέθετε την κατάλληλη διαχείριση και αξιοποίηση. Αρχικά, πρέπει να δούμε την θέση που καταλάμβανε το Υποπροξενείο του Δεδεαγάτς στην κατάταξη των επιχορηγούμενων προξενικών περιφερειών.

Πίνακας ενίσχυσης Ελληνικής Παιδείας σχολικού έτους 1902/03¹⁰²

Προξενική περιφέρεια	Ποσό (σε οθωμανικές λίρες)
Θεσσαλονίκης	6012
Μοναστηρίου	4622
Σερρών	2969
Αδριανούπολης	1452
Ελασσόνας	650
Βερατίου	613
Δυρραχίου	532
Αργυρόκαστρου	427
Καβάλας	357
Πύργου	335
Φιλιππουπόλεως	298
Σκοπίων	233
Αυλώνας	195
Ιωαννίνων	187
Δεδεαγάτς	127

Εξετάζοντας τον πίνακα παρατηρείται πως το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς επιδοτείται με ένα πολύ μικρό ποσό συγκριτικά με τις άλλες προξενικές περιφέρειες. Σύμφωνα με αυτό, μπορούμε να υποθέσουμε κάποιες ερμηνείες. Πρώτον, το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς υπαγόταν στη διοικητική αρχή του Προξενείου Αδριανούπολης το οποίο επιδοτείται με δεκαπλάσιο ποσό έναντι του Υποπροξενείου.

¹⁰¹ Βλ. Τσουρή, ό.π., σ. 97.

¹⁰² Π. Α. Γεωργαντζής, Π.Α.Θ., Τόμ. Α', σ. 290.

Άρα, ενδεχομένως μέρος του ποσού που αντιστοιχούσε στο Προξενείο Αδριανούπολης να αφορούσε και το Σαντζάκι του Δεδεαγάτς σε ορισμένες περιπτώσεις. Δεύτερον, ότι η εκπαιδευτική δραστηριότητα στην εν λόγω περιοχή δεν είχε τόσο μεγάλη ανάπτυξη όπως σε άλλες περιοχές για το λόγο της παρουσίας πολλών χωριών με εξαρχικούς πληθυσμούς και την συνεπακόλουθη δράση του βουλγαρικού εθνικισμού, ιδίως στην περιοχή βόρεια του αστικού κέντρου του Δεδεαγάτς.

Τα προξενικά έγγραφα πληροφορούν πως οι εκπαιδευτικές χορηγήσεις διαμοιράζονται κυρίως στο διδακτικό προσωπικό των σχολείων της υπαίθρου. Ο μισθός του διδακτικού προσωπικού πρόκυπτε από την οικονομική δύναμη της κοινότητας στην οποία δίδασκε, την σύγκριση με μισθούς άλλων δασκάλων στην ίδια ή σε άλλη κοινότητα, τον αριθμό του διδακτικού προσωπικού καθώς και το ενδιαφέρον των κατοίκων της κοινότητας για την παιδεία. Επίσης, οι διαφορετικοί μισθοί ήταν αποτέλεσμα ειδικότητας των δασκάλων, της επάρκειας ή έλλειψης διδακτικού προσωπικού και των χρόνων διδασκαλίας. Ειδικά για το τελευταίο, σε γενικές γραμμές το διδακτικό προσωπικό που δίδασκε σε μια κοινότητα για σειρά ετών αποκτούσε αύξηση μισθού με κάθε ανανέωση συμβολαίου.¹⁰³

Σε αναφορά προς την ΕΕΕΠ στις 30 Σεπτεμβρίου 1903, ο Υποπρόξενος Ν. Μπάρακλης καταθέτει το διαμοιρασμό των εκπαιδευτικών χορηγήσεων, «Τα υπέρ του τμήματος τούτου εκπαιδευτικά χορηγήματα, οία και διά το λήξαν σχολικόν έτος, ήτοι 127 Οθωμ. λίραι»¹⁰⁴ στα σχολεία της υπαίθρου και τη διαχείριση τους.

Ετήσιος πίνακας προϋπολογισμού εκπαιδευτικών χορηγημάτων Τμήματος Δεδεαγάτς για το σχολικό έτος 1903-1904¹⁰⁵

Κοινότητα	Προσωπικό	Ποσό	Εκ περικοπής
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος/Δασκάλα	34	17+6
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος	27	0

¹⁰³ Βλ. Μπέτσα, ό.π., σ. 184. και βλ. Τσουρή, ό.π., σ. 96. και βλ. Σολδάτο, ό.π., σ. 127.

¹⁰⁴ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 248.

¹⁰⁵ Ό.π., σ. 249.

Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος	24	1
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα	20	8
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος	12	0
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Δάσκαλος	10	2

Από το λόγο του φαίνεται πως η βάση για την ετήσια κατανομή των επιδομάτων είναι η αντίστοιχη του προηγούμενου σχολικού έτους, «Α' Εν τοίς τρισί χωρίοις Καβατζίκιοι, Χιρκά και Μαιστωρ¹⁰⁶ διετηρήθησαν αι αυταί επιχορηγήσεις οίαι του π.ε.»¹⁰⁷ και με βάση αυτή γίνεται η αύξηση ή μείωση τους.

Β' Δια το νυν προσωπικόν της Αμυγδαλιάς εκρίθη επαρκής επιχορηγία 10 λιρών αντί των διατεθεισών το π.ε. 11 Γ' Εξ αλλαγής προσωπικού εν Πασμακσί έχοντος ολιγοτέρας του τέως ανάγκας διατίθενται εφέτος 24 λίραι αντί των του π.ε. 25. Δ' Εις το Ρουμτζούκι αφ' ετέρου αντί των τέως διατιθεμένων 23 λιρ. διατίθενται εφέτος 34 λιρ.¹⁰⁸

Η εκάστοτε αύξηση ή μείωση αιτιολογείται πλήρως, όπως φαίνεται στην περίπτωση του Ρουμτζικίου, «Τούτο δ' οφείλεται εις την ίδρυσιν εν αυτώ κεχωρισμένου νηιοπαρθηναγωγείου χωριζομένης της τέως, εν αυτώ, ενεργούσης μικτής σχολής, καθ' οίον τρόπον εγένετο από του π.ε. εν Καβατζικίω»¹⁰⁹, όπως πλήρως αναφέρεται και η διαχείριση που έγινε. Χαρακτηριστικά για την εύρεση του ποσού για την πληρωμή του μισθού της νέας δασκάλας στο Ρουμτζίκι, ο Υποπρόξενος πληροφορεί:

Δια το νεωστί συσταθέν εφέτος νηιοπαρθηναγωγείον απεστάλη διδασκάλισσα αντί λρ. Οθ. 22, άς εξοικονόμησα κατά την παρουσιασθεισάν μοι εφαρμογήν του εφετινού προυπολογισμού εκ των εξής μερικών μερικών κονδυλίων.

1. Εκ του επιδόματος	Καβατζικίου	λ. Οθ. 8
2. » » »	Ρουμτζουκίου	λ. Οθ. 6
3. «» «» «»	Πασμακσί	λ. Οθ. 1
4. «» «» «»	Αμυγδαλιάς	λ. Οθ. 2

¹⁰⁶ Μάγιστρος (Yenice).

¹⁰⁷ Ο.π., σ. 247.

¹⁰⁸ Ο.π., σ. 247.

¹⁰⁹ Ο.π., σ. 247.

Και συμπληρώνει πως πέραν της εξοικονόμησης πόρων από τον Υποπρόξενο, η κοινότητα Ρουμτζικίου παρείχε ένα ποσό για την πληρωμή του διδακτικού μισθού:

Εἰς τοιάυτας λίαν προθύμως ἡ ενδιαφερομένη κοινότης Ρουμτζουκίου, τῆ προηγουμένη μετ' ἐμοῦ συνεννοήσει, συνήνησε νὰ συνεισφέρει ἐπὶ πλέον λῖρ. ΟἸ. 5 καὶ οὕτω συμπληροῦται ὁ τῆς νηπιοπαρθεναγωγοῦ συμφωνηθεῖς μισθός ἐκ λ. ΟἸ. 22.¹¹¹

Επιπλέον, φαίνεται πως ο διακανονισμός του επιχορηγούμενου διδακτικού μισθού γινόταν μέσω της άμεσης επαφής του και των προξενικών αρχών. Το σημείο αυτό επιβεβαιώνεται τόσο από το παραπάνω χωρίο «ο της νηπιοπαρθεναγωγού συμφωνηθείς μισθός» όσο και από αναφορά του Υποπρόξενου Δεδεαγάτς Α. Παπαπαύλου προς την ΕΕΕΠ στις 5 Μαρτίου 1905 στην οποία σημειώνει πως «Ο διδάσκαλος Πασμακτσή πληρώθη την τετραμηνίαν ἐπὶ τῆ βάσει μισθοῦ οὐχὶ τῶν προϋπολογισθεῖσῶν 30 λῖρῶν, ἀλλὰ 28, ἀνθ' ὧν συνεφωνήθη ὑπὸ τοῦ Υποπροξενείου.»¹¹²

Εξετάζοντας τα παραπάνω προκύπτει πως ο διαμοιρασμός των εκπαιδευτικών χορηγημάτων ήταν σύνθετη υπόθεση καθώς απαιτείτο ικανή διαχείριση τους από την προξενική αρχή και το γεγονός πως η κοινότητα έπρεπε να συνεισφέρει στη μισθοδοσία διδακτικού προσωπικού εντεταλμένου από το Υποπροξενείο δείχνει πως σε γενικές γραμμές υπήρχε υποχρηματοδότηση από το ελληνικό κράτος για την κάλυψη των αναγκών της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας στο Σαντζάκι του Δεδεαγάτς.

Σε δεύτερη φάση μπορεί να εξεταστεί η μισθοδοσία του διδακτικού προσωπικού στα σχολεία του Δεδεαγάτς.

¹¹⁰ Ο.π., σ. 248.

¹¹¹ Ο.π., σ. 248.

¹¹² Ο.π., σ. 268.

Συγκριτικός πίνακας εκπαιδευτικών χορηγημάτων σε οθωμανικές λίρες σχολικών ετών
1903/04 -1906/07¹¹³

Κοινότητα	Προσωπικό	1903/04	1904/1905	1905/06	1906/07
Χιρκάς (Κίρκη)	Δάσκαλος	27	27	32	30
Πασμακσί (Τριφύλλι)	Δάσκαλος	24	30	30	27
Καβατζίκι (Λευκίμμη)	Δασκάλα	20	-	20	20
Δαδιά	Δάσκαλος	-	-	-	20
Ασσαρλί (Hisarlı)	Δάσκαλος	-	-	-	20
Αμυγδαλιά (Çanuşköy)	Δάσκαλος	10	-	10	18
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δασκάλα	22	17	17	17
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Δάσκαλος	12	-	17	17
Καρακουρτζαλί (Κρωβύλη)	Δάσκαλος	-	-	-	15
Δαδιά	Δάσκαλος	-	-	15	15
Κιμιρλί (Şehitler)	Δάσκαλος	-	-	-	15
Τσομπάνκιοϊ (Συκορράχη)	Ιερέας	-	-	-	15
Μάγιστρος (Yenice)	Δάσκαλος	12	-	12	12
Αγίασμα (Kocaali)	Δάσκαλος	-	-	-	12
Χιρκάς (Κίρκη)	Δασκάλα	-	-	-	4

¹¹³ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 249, 269. και Τόμ. Γ', σ. 359.

<u>ΣΥΝΟΛΟ</u>	127	74	153	237
----------------------	------------	-----------	------------	------------

Εξετάζοντας τον παραπάνω συγκριτικό πίνακα φαίνεται καταρχάς πως, με εξαίρεση το σχολικό έτος 1903/04, οι εκπαιδευτικές χορηγήσεις ακολουθούν μια ανοδική πορεία με θεαματική αύξηση τόσο των επιδοτούμενων σχολείων όσο και του συνολικού ποσού. Ειδικά για το σχολικό έτος 1906/1907 που αποτελεί και την κορύφωση της εξέλιξης η μέση διδακτική επιχορήγηση ανερχόταν στις 15,8 οθωμανικές λίρες.

Για μια καλύτερη θεώρηση μπορεί να γίνει σύγκριση με τις επιχορηγήσεις που δίδονται στο Σαντζάκι Αδριανούπολης από το Προξενείο για το σχολικό έτος 1903/04. Σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται πως όσον αφορά τις κοινότητες του Σαντζακίου οι επιχορηγήσεις στους διδακτικούς μισθούς είναι μικρή καθώς κυμαίνονται μεταξύ 3,33 και 8 οθωμανικών λιρών. Όσον αφορά το αστικό κέντρο και τα προάστια παρότι διακρίνεται μια αύξηση των ποσών εξακολουθούν να κινούνται σε χαμηλά επίπεδα καθώς κυμαίνονται μεταξύ 5 και 16,66 οθωμανικών λιρών. Συνολικά, το Γυμνάσιο Αδριανούπολης επιχορηγείται με 136,66 οθωμανικές λίρες για τους μισθούς των καθηγητών, χωρίς να αναλύονται ξεχωριστά οι μισθοί, τα προάστια συνολικά με 213,30 οθωμανικές λίρες ενώ οι κοινότητες με 133,95 οθωμανικές λίρες.¹¹⁴ Προχωρώντας σε σύγκριση με το Σαντζάκι Δεδεαγάτς για το διάστημα 1903/04, παρατηρείται πως όσον αφορά τις κοινότητες στην περιφέρεια τα συνολικά ποσά είναι σχεδόν ίσα με τη διαφορά πως το ποσό στο Δεδεαγάτς μοιράζεται σε λιγότερες κοινότητες. Βάσει αυτής της σύγκρισης εκτιμάται πως στο Δεδεαγάτς επιχορηγούνται κοινότητες στρατηγικού ενδιαφέροντος για τα συμφέροντα του ελληνικού εθνικισμού που προκύπτουν από την δράση του βουλγαρικού εθνικισμού στην περιοχή μέσω της εκπαίδευσης.

Η ανοδική εξέλιξη των χορηγιών μπορεί να ερμηνευθεί με την έκβαση του Μακεδονικού Αγώνα, καθώς η σταδιακή επικράτηση των Ελλήνων έναντι των Βουλγάρων και η μείωση των συγκρούσεων από το 1906 και έπειτα φαίνεται πως έδωσε τη δυνατότητα για την αξιοποίηση πόρων προς όφελος της εκπαίδευσης και της επέκτασης του σχολικού δικτύου στη Μακεδονία και στην Θράκη, όπως φαίνεται το αποτέλεσμα και στην ύπαιθρο του Δεδεαγάτς. Σημαντικότερο όμως κρίνεται πως η

¹¹⁴ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Α', σ. 340.

αύξηση των επιχορηγήσεων συμβαίνει λόγω της ανάγκης της εδραίωσης και εξάπλωσης του ελληνικού εθνικισμού καθώς και για ανάχωμα στη δράση του βουλγαρικού εθνικισμού στο σαντζάκι.

στ) Οι επιθεωρήσεις

Ο θεσμός της σχολικής επιθεώρησης ήταν επιφορτισμένος με την προσδοκία της εκμηδένισης ή τουλάχιστον του περιορισμού του φαινομένου της ανομοιογένειας του εκπαιδευτικού δικτύου, η οποία οδηγούσε στην εδραίωση διαφορετικών εκπαιδευτικών καταστάσεων για κάθε περιοχή που καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική πραγματικότητα.¹¹⁵ Το ζήτημα της επιθεώρησης των σχολείων του Δεδεαγάτς εμφανίζεται στα εξεταζόμενα προξενικά έγγραφα αργότερα σε σύγκριση με τα προαναφερόμενα θέματα. Ο κύριος λόγος αυτού εκτιμάται πως είναι η γενική απουσία οργανωμένης επιθεώρησης των σχολείων από τις ελληνικές διπλωματικές αρχές στην περιοχή της Θράκης.

Η πρώτη μνεία περί του ζητήματος της επιθεώρησης γίνεται σε τηλεγράφημα του Υποπρόξενου Δεδεαγάτς Ι. Δραγούμη στις 3 Ιουλίου 1906 προς την ΕΕΕΠ σχετικά με την εκπαιδευτική κατάσταση στην προξενική περιφέρεια του. Ο Δραγούμης από την αρχή της αναφοράς του τονίζει την απουσία σχολικού επιθεωρητή, «παρηκολούθησα όσον το δυνατόν ενδελεχώς, και μόνος, άτε στερούμενος επιθεωρητού, την σχολικήν εργασίαν της Προξενικής μου περιφερείας, και καθ' όλον μεν το σχολικόν έτος 1905-1906»¹¹⁶, και εκτιμάται πως απαριθμεί σημαντικές αρμοδιότητες που θα πρέπει να αναλάβει ο θεσμός του σχολικού επιθεωρητή, «μεταβάς εις διαφόρους κοινότητας, επισκεφθείς τα σχολεία αυτών, συνεννούμενος μετά των διδασκάλων και τηρών μετ' αυτών αλληλογραφίαν, ιδιαιτέρως δε κατά τας εξετάσεις, που μεν παραστάς αυτός, που δε πέμψας αντιπροσώπους προς παράστασιν».¹¹⁷

Φθάνοντας στο τέλος της αναφοράς του τονίζει ξανά την αναγκαιότητα της θεσμοθέτησης της θέσης του σχολικού επιθεωρητή, «Περί του απαιρητήτου της υπάρξεως επιθεωρητού των σχολείων κρίνω περττόν να αναφέρω τι τη Σ. Επιτροπή, ήτις κατανοεί αναμφιβόλως την σπουδαίαν ταύτην ανάγκην. Ουδέ δύνανται να

¹¹⁵ Βλ. Βούρη, ό.π., σ. 73. και βλ. Μπέτσα, ό.π., σ. 148.

¹¹⁶ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 352.

¹¹⁷ Ό.π., σ. 352.

υπάρξωσι ποτε σχολεία άξια του ονόματος άνευ επιτηρήσεως ανωτέρως»¹¹⁸. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σταθούμε στην φράση «αντάξια του ονόματος» και το νόημα που αυτή φέρει στην σκέψη του Δραγούμη. Ως Υποπρόξενος Δεδεαγάτς, δηλαδή εκπρόσωπος του ελληνικού κράτους στην οθωμανική επικράτεια και του ελληνικού εθνικισμού ιδεολογικά, ο Δραγούμης κρίνει την αξιοσύνη των σχολείων αφενός μεν καθαρά διδακτικά αφετέρου δε υπό το πρίσμα της προώθησης της ελληνικής εθνικής ιδέας στους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς του Σαντζακίου του Δεδεαγάτς.

Συνεχίζει, «Ιερωμένος χρησιμοποιούμενος ως επιθεωρητής των σχολείων της περιφερείας ταύτης ή και όλης της Θράκης, αλλά και ως κατηχητής-ιεροκήρυξ θα ήτο προσφορώτατος, προτιμητέος δε οιουδήποτε λαϊκού»¹¹⁹. Βλέπουμε λοιπόν πως ο Δραγούμης προτάσσει για την θέση του επιθεωρητή εκκλησιαστικό εκπρόσωπο που ενέχει κύρος για τις κοινότητες της υπαίθρου στις οποίες η συλλογική συνείδηση καθορίζεται από το θρήσκευμα και έχει τη δυνατότητα να επιβληθεί ώστε να προωθήσει τα ελληνικά συμφέροντα, «διότι ο κληρικός α) επιβάλλεται κάλλιον του λαϊκού εις τας κοινότητας». Άλλωστε η φράση «κατηχητής-ιεροκήρυξ» παραπέμπει ξεκάθαρα στον προσεταιρισμό των ορθόδοξων χριστιανών στον ελληνικό εθνικισμό. Ακόμα, από την άποψη της οθωμανικής θεσμικής λειτουργίας, η δικαιοδοσία της επιθεώρησης των σχολείων και εν γένει των εκπαιδευτικών ζητημάτων των κοινοτήτων ανήκε στον εκάστοτε Μητροπολίτη, που σημαίνει πως η θρησκευτική ιδιότητα είχε και την χρησιμότητα της κάλυψης από τις οθωμανικές αρχές.¹²⁰

Επιπλέον όμως ο Δραγούμης παρουσιάζει και άλλη μια πτυχή του ρόλου του σχολικού επιθεωρητή, «και β) κινείται ευκολώτερον εν Τουρκία, μη καθιστάμενος ύποπτος ταις αρχαίς», καθώς οι κληρικοί είχαν θεσμικό ρόλο στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης. Ο σχολικός επιθεωρητής λοιπόν δεν πρέπει να δίνει στόχο και να γίνεται εύκολα αντιληπτός, ιδιότητα που αρμόζει σε πρόσωπο το οποίο στόχο έχει να συλλέγει πληροφορίες και να αποτελεί σύνδεσμο των προξενικών αρχών με την περιφέρειά τους, «Ο επιθεωρητής των σχολείων πλην των εκπαιδευτικών και κατηχητικών έργων αυτού δύναται να χρησιμοποιήται και προς συλλογήν πληροφοριών δια τα Προξενεία»¹²¹. Τέλος, στην αρμοδιότητα του είναι επίσης

¹¹⁸ Ο.π., σ. 354-355.

¹¹⁹ Ο.π., σ. 355.

¹²⁰ Βλ. Βούρη, ό.π., σ. 149.

¹²¹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 355.

δικαιοδοτικά ζητήματα στις κοινότητες της περιοχής που δραστηριοποιείται, «και προς συμβιβασμόν των κοινοτικών ζητημάτων διαιτητικώς, όπου αν υπάρχωσι τοιαύτα»¹²².

Λίγο αργότερα και πάλι σε τηλεγράφημα προς την ΕΕΕΠ στις 19 Ιουλίου 1906, ο Δραγούμης τονίζοντας εκ νέου «την απόλυτον ανάγκην διορισμού επιθεωρητού των σχολείων της Θράκης»¹²³, προτείνει συγκεκριμένο πρόσωπο για την κάλυψη της θέσης. Προτείνει λοιπόν ένα μορφωμένο πρόσωπο, «Ως τοιούτον προτείνω τον διδάκτορα της νομικής και θεολογίας Σταμούλην»¹²⁴ με συγκροτημένο χαρακτήρα και ευρωπαϊκή εμπειρία «άρτι εκ Γερμανίας επανελθόντα, άνδρα νουνεχή και δραστήριον»¹²⁵ και, έμμεσα δηλωμένο, πλήρως ασπαζόμενος τον ελληνικό εθνικισμό, «πρόθυμον προς εργασίαν και εθελουσίαν»¹²⁶ ο οποίος για την ανάληψη της θέσης θα γίνει κληρικός, «και μέλλοντα κατ' αυτάς να χειροτονηθή εν Φαναρίω, όπως ακολουθήση, ως αρχιδιάκονος, τον νεωστί διορισθέντα Άγιον Βερροιάς.»¹²⁷

Παρακάτω στο έγγραφο ο Δραγούμης αναφέρει πως επιθεωρητής των σχολείων της Θράκης είχε αποφασισθεί να διορισθεί από το προηγούμενο έτος, «Εάν ο πέρυσιν αποφασισθείς διορισμός του εν Κων-πόλει κ. Ο. Ανδρεάδου»¹²⁸ και στην περίπτωση που η απόφαση ίσχυε ακόμη, «ως επιθεωρητού των σχολείων της Θράκης ισχύη και δι εφέτος»¹²⁹, να λειτουργούσαν παράλληλα δύο επιθεωρητές για την Θράκη, «τότε τω μεν κ. Ανδρεάδη δύναται να ανατεθή η Ανατολική Θράκη, τω δε κ. Σταμούλη η Δυτική Θράκη (Σαντζάκια Γιουμουλτζίνης και Δεδεαγάτς) μετά της Ανατολικής Μακεδονίας»¹³⁰ Δεδομένου ότι η απόφαση για την θεσμοθέτηση επιθεωρητή για το ελληνικό εκπαιδευτικό δίκτυο λήφθηκε το 1904, με βάση τις αναφορές στα προξενικά έγγραφα εκτιμάται πως αυτό δεν είχε γίνει πράξη όσον αφορά το Δεδεαγάτς και εν γένει την Θράκη.¹³¹

Αυτό επιβεβαιώνεται και από τηλεγράφημα του προς την ΕΕΕΠ στις 22 Νοεμβρίου 1906¹³² στο οποίο αναφέρει:

¹²² Ο.π., σ. 355.

¹²³ Ο.π., σ. 358.

¹²⁴ Ο.π., σ. 358.

¹²⁵ Ο.π., σ. 358.

¹²⁶ Ο.π., σ. 358.

¹²⁷ Ο.π., σ. 358.

¹²⁸ Ο.π., σ. 358.

¹²⁹ Ο.π., σ. 358.

¹³⁰ Ο.π., σ. 358.

¹³¹ Βλ. Μπέτσα, ό.π., σ. 187.

¹³² Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 370.

Καλέσας επανελλειμένως δια του εν Αδριανουπόλει Β. Προξενείου τον καθηγητήν κ. Σκαλισιάνον, όπως επιθεωρήση τα σχολεία της περιφέρειάς ταύτης, μοι έφερε την αντίρρησιν ότι ως καθηγητής του Γυμνασίου δεν δύναται να λείψη επί πολύ. Μετά πολλές δε παρακινήσεις εκ μέρους μου μετέβη εις Γιουμουλτζίναν και αφού επεθεώρησεν ολίγα τινά σχολεία χωρίων του διαμερίσματος εκείνου, επανήλθε κατεσπευσμένως εις Αδριανούπολιν. Ο τρόπος ούτος της επιθεωρήσεως, ως κατανοεί βεβαίως η Σ. Επιτροπή, είνε όλως πλημμελής, παρακαλώ δε αυτήν και αύθις ίνα μεριμνήση περί εξευρέσεως προσφορωτέρου.

3. Τα όργανα-επικεφαλής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας

Την συνολική παρακολούθηση και έλεγχο της εκπαιδευτικής κατάστασης στις κοινότητες είχε η σχολική εφορία, της οποίας τα μέλη εκλέγονταν από τη γενική συνέλευση της κοινότητας ή τη δημογεροντία ή το Μητροπολίτη και είχε ως πρόεδρο το Μητροπολίτη ή τον εκάστοτε ιερέα της ενορίας. Επομένως, γίνεται λόγος για τον έλεγχο της εκπαίδευσης στο πλαίσιο του μιλλέτ. Η σχολική εφορία ήταν μια συνεργασία κλήρου και λαϊκών στον τομέα της κοινοτικής εκπαίδευσης που στις μεγάλες κοινότητες λάμβανε τη μορφή ενός αυτοτελούς οργανισμού με εκλεγμένα μέλη ενώ στις μικρές κοινότητες ισοδυναμούσε με τη δημογεροντία. Ανάμεσα στις κύριες αρμοδιότητες της σχολικής εφορίας ήταν η ομαλή λειτουργία των σχολείων, ο έλεγχος του διδακτικού προσωπικού και των μαθητών, η διαχείριση των οικονομικών πόρων και η αναζήτηση νέων, η πρόσληψη του διδακτικού προσωπικού καθώς και η απόλυση του όποτε αυτό κρινόταν αναγκαίο, η έγκριση των ωρολογίων προγραμμάτων που συντάσσονταν από τον διευθυντή σε συνεργασία με το διδακτικό προσωπικό καθώς και την προμήθεια σχολικών βιβλίων και λοιπού εκπαιδευτικού υλικού από τα αστικά κέντρα. Ήταν επίσης αρμόδια για οποιαδήποτε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σε κοινοτικό επίπεδο, όπως την ίδρυση νέου σχολείου ή την σύμπτυξη σχολείων και τη δημιουργία ή υποβιβασμό τάξεων. Ο ταμίας της εφορίας αναλάμβανε την καταβολή των μισθών του διδακτικού προσωπικού καθώς και την κάλυψη όποιων λειτουργικών αναγκών προκύπταν και τέλος ήταν υπεύθυνος για την σύνταξη του ετήσιου προϋπολογισμού, ισολογισμού και την αιτιολόγηση των δαπανών στα υπόλοιπα μέλη της εφορίας σε ετήσια βάση.¹³³

¹³³ Βλ. Κοτζαγεώργη, ό.π., σ. 70. και βλ. Τσουρή, ό.π., σ. 137. και βλ. Σολδάτο, ό.π., σ. 87, 93, 102-103, 108.

Ένα ζήτημα που πρέπει να ανιχνευθεί μέσα στα προξενικά έγγραφα είναι το ποιος φορέας αποτελεί τον επικεφαλής της εκπαίδευσης στο Δεδεαγάτς. Θα πρέπει λοιπόν να εξεταστεί αν η σχολική εφορία, ως κοινοτικός εκπρόσωπος, το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς, ως εκπρόσωπος του ελληνικού κράτους, η Μητρόπολη Αίνου, ως εκπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι που δρουν στην περιοχή ή το Οθωμανικό Υπουργείο Δημόσιας Παιδείας ήταν επικεφαλής της εκπαίδευσης στις ελληνορθόδοξες κοινότητες του Δεδεαγάτς.

Μια πρώτη ένδειξη βρίσκεται σε τηλεγράφημα του Υποπροξένου Δεδεαγάτς Ν. Μπαρακλή προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας στις 5 Ιουνίου 1903, που αναφέρει πως στις 20 Μαΐου ενημερώθηκε από έμπιστη πηγή πως η Πρεσβεία της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη ζήτησε να ελέγξει τους ελληνικούς σχολικούς πίνακες και παράλληλα ενημέρωσε την Ελληνική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα ανέφερε προς αυτήν:

Αντιπρόσωπος Γαλλίας ενταύθα διαταγή Πρεσβείας Κων-πόλεως επεφορτίσθη εξακρίβωσιν Σχολείων Ελληνικών εν συγκρίσει προς σχολεία Βουλγαρικά. Ο χάρτης ον ενεπιστεύθησαν εις υπήκοον Έλληνα όπως συμπληρώση αριθμόν μαθητών και διδασκάλων Ελλ. Σχολείων αναγράφει τα χωρία καθ'ήν τάξιν φέρονται εις τον εν Κων-πόλει εκτυπωθέντα έτει 1902 γενικόν πίνακα των εν τη Ευρωπαϊκή Τουρκία Ελληνικών σχολείων.¹³⁴

Πρώτα απ' όλα παρατηρείται πως σκοπός της Γαλλικής Πρεσβείας είναι η συνεξέταση ελληνικών και βουλγαρικών σχολείων και όχι μόνο των ελληνικών, κάτι που δείχνει αφενός την σημασία του εκπαιδευτικού ανταγωνισμού στην ευρύτερη περιοχή της Θράκης και αφετέρου το ενδιαφέρον μιας μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης για το συγκεκριμένο ζήτημα που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βάσει αυτού, δίνεται η δυνατότητα να τοποθετηθεί ο εκπαιδευτικός ανταγωνισμός Ελλήνων και Βουλγάρων στο γενικότερο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος, που αποτελούσε ένα διεθνές ζήτημα. Όπως μας πληροφορεί το έγγραφο η αποστολή ανατέθηκε σε Έλληνα ο οποίος θα συμπλήρωνε χάρτη με τα ελληνικά σχολεία και τους δασκάλους στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για το έτος 1902. Μπορούμε να ερμηνεύσουμε την πρόθεση της Γαλλικής Πρεσβείας ως μια ένδειξη ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στο Μακεδονικό Ζήτημα που κατά

¹³⁴ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 241.

συνέπεια επέτασσε την σχετική πληροφόρηση για τον εκπαιδευτικό ανταγωνισμό στη Μακεδονία και την Θράκη.

Στην συνέχεια, μπορούμε να εξετάσουμε την απόκριση του Υπουργού Εξωτερικών Α. Σκουζέ ο οποίος στις 11 Ιουνίου 1903 έγραψε στον Έκτακτο Απεσταλμένο και Πληρεξούσιο Υπουργό στην Κωνσταντινούπολη Ι. Γρυπάρη, «Λάβοντες γνώσιν των προς υμάς τηλεγραφημάτων του εν Δεδαγάτς Υποπροξένου[...]Το Υπουργείον ού μόνον παρέσχε τη Γαλλική Πρεσβεία τους συγκριτικούς πίνακας αλλ' απέστειλε αυτή ταυτοχρόνως και ίσον αριθμόν αντιτύπων της στατιστικής.»¹³⁵ Βλέπουμε λοιπόν πως οι ελληνικές αρχές όχι μόνο ανταποκρίθηκαν θετικά στο αίτημα της Γαλλικής Πρεσβείας αλλά διαφαίνεται και η πρόθεση τους για την όσο δυνατόν επαρκέστερη πληροφόρηση:

Ουδένα λόγον έχομεν να μην επιτρέψομεν την ανακοίνωσιν πληροφοριών περί του θέματος τούτου. Τουναντίον παν συμφέρον έχοντες ν' αποδείξωμεν δια των πραγμάτων ότι ο εν τω συγκριτικό πίνακι σημειούμενος αριθμός ελληνικών σχολείων είναι ακριβής και ότι ταύτα πράγματι λειτουργούσι μετά του αριθμού των μαθητών και διδασκάλων, όν αναφέρει η στατιστική.¹³⁶

Είναι εμφανές λοιπόν πως το ενδιαφέρον των ελληνικών αρχών κινείται γύρω από την αντιστοιχία των ελληνικών σχολείων και δασκάλων που αναφέρει η στατιστική των Γάλλων με την πραγματικότητα. Από τα συμφραζόμενα αντλούμε την υπόρρητη πληροφόρηση μιας ρευστής εκπαιδευτικής πραγματικότητας με δυναμικό χαρακτήρα, όπου ενδεχομένως να υπάρχουν διαφοροποιήσεις τόσο ως προς τα σχολεία όσο και ως προς τους δασκάλους. Αυτή η ένδειξη μπορεί να αντιστοιχηθεί με την κινητικότητα των χωριών στη Μακεδονία και την Θράκη ως προς την εκκλησιαστική υπαγωγή τους, υπαγόμενα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ή στη Βουλγαρική Εξαρχία, η οποία είχε σημασία για τις διεκδικήσεις του ελληνικού και βουλγαρικού εθνικισμού. Επομένως στην προκειμένη περίπτωση, η εκπαίδευση ως εργαλείο εθνικής πολιτικής αποτελεί σημείο αναφοράς το οποίο επηρεάζει και προβάλλει τη θέση του ελληνικού εθνικισμού στις περιοχές ενδιαφέροντος, δηλαδή κριτήριο για τις εθνικές διεκδικήσεις είναι τα ελληνικά σχολεία και όχι η ελληνική γλώσσα. Όπως πιστοποιείται και παρακάτω στο έγγραφο, «πρέπει να διευκολύνωμεν το έργον των Γάλλων Προξένων, παρέχοντες αυτοίς κατ' έμμεσον τρόπον πάντα τα σημεία εκείνα, δι' όν και πάλιν θέλει

¹³⁵ Ο.π., σ. 242.

¹³⁶ Ο.π., σ. 242.

πιστοποιηθή η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου και το ακριβές της ημετέρας στατιστικής.»¹³⁷ Εκφράζεται ρητά λοιπόν πως η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα αποτελεί κομμάτι μιας στατιστικής που χρησιμοποιείται για άσκηση πολιτικής. Κατά συνέπεια, με βάση τα παραπάνω αποσπάσματα προβάλλεται η εικόνα της εκπαίδευσης με επικεφαλής τις κατά τόπους προξενικές αρχές, στην περίπτωση μας του Υποπροξενείου Δεδεαγάτς, άρα το ελληνικό κράτος.

Επόμενο βήμα είναι να εξεταστεί η ανάμειξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσω της Μητρόπολης Αίνου στα εκπαιδευτικά ζητήματα του Δεδεαγάτς. Το πρώτο δείγμα που αναδεικνύει τη σχέση μεταξύ Υποπροξενείου Δεδεαγάτς και Μητρόπολης Αίνου είναι ένα τηλεγράφημα του Υποπρόξενου Μ. Φραγκίστα προς το Υπουργείο Εξωτερικών στις 20 Μαρτίου 1904, στο οποίο συμπεριλαμβάνει αντίγραφο αναφοράς των προκρίτων του Δεδεαγάτς προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' με την οποία ζητούν την παρέμβαση του στις ελλείψεις της Μητρόπολης.

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Οι ευσεβάστως υποφαινόμενοι πρόκριτοι Δεδεαγάτς επανειλημμένως συσκεφθέντες επί της καταστάσεως των της Κοινότητος ημών και της Επαρχίας Αίνου εν γένει και κατιδόντες το αδύνατον της συμπληρώσεως των ελλείψεων της Μητροπόλεως ημών και των Σχολείων και της επί τόπου εξευρέσεως των απολύτως αναγκαίων πόρων.¹³⁸

Οι πρόκριτοι λοιπόν κάνουν λόγο για υποχρηματοδότηση της Μητρόπολης Αίνου και ζητούν τη διάθεση πόρων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την κάλυψη των ελλείψεων και όπως σημειώνεται στην αναφορά, ανάμεσα στα ζητήματα για τα οποία αναζητούνται πόροι είναι τα κοινοτικά σχολεία.

Και πρώτον πάντων η Μητρόπολις ημών, ίνα δύναται να εκπληροί τον σκοπόν της, ως τι ανώτατο θρησκευτικόν κέντρον και Επόπτης των Σχολών και ως Διοικητική και Δικαστική Αρχή, έχει απόλυτον ανάγκην ενός γραμματέως, Θεολόγου, αποφοίτου της Θεολογ. Σχολής Χάλκης, κατά την ταπεινήν μας γνώμην.¹³⁹

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, αρχικά δίνεται ο ρόλος της Εκκλησίας κατά την ιστορική περίοδο που εξετάζεται. Δεν πρόκειται απλώς για έναν θεσμό αποκλειστικά

¹³⁷ Ο.π., σ. 242.

¹³⁸ Ο.π., σ. 253.

¹³⁹ Ο.π., σ. 253.

με θρησκευτικές αρμοδιότητες, «ανώτατο θρησκευτικόν κέντρον», αλλά για μια «Διοικητική και Δικαστική Αρχή», δηλαδή για μια θεσμική αρχή στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης. Η Εκκλησία λοιπόν έχει και εκπαιδευτικές αρμοδιότητες, «Επόπτης των Σχολών σε χωριά της υπαίθρου του Δεδεαγάτς, και όπως γωρίζουμε ο εκάστοτε Μητροπολίτης ήταν αναγκαία παρουσία για την ομαλή εκπαιδευτική διαδικασία καθώς λειτουργούσε μετρίαζε τις αντιθέσεις μεταξύ εφορίας και διδακτικού προσωπικού που προκύπταν και είχε επιδιαιτητικό ρόλο για την εξεύρεση λύσεων.¹⁴⁰ Συνεχίζει το έγγραφο:

Οστις θα έχη τα πολλαπλά καθήκοντα ιεροκήρυκος, Γραμματέως της ι. Μητροπόλεως δι'απάσας τας περιπτώσεις και Επόπτου των Σχολών, ουχί τόσον της πόλεως ημών, όσον των πέριξ χωριών της Επαρχίας Αίνου, ένθα οι διδάσκαλοι, αφιέμενοι εις την τύχην των, πόρρω απέχουσι της ευσυνειδήτου εκπληρώσεως των ανατιθεμένων αυτοίς καθηκόντων.¹⁴¹

Περιγράφοντας τις αρμοδιότητες του Γραμματέα της Μητρόπολης, οι πρόκριτοι συμπεριλαμβάνουν και την επιθεώρηση των σχολείων, «Επόπτου των Σχολών», κυρίως όσον αφορά τα σχολεία των χωριών της υπαίθρου παρά του αστικού κέντρου, τονίζοντας πως οι δάσκαλοι δεν εκπληρώνουν επιτυχώς τα καθήκοντα τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναρωτηθούμε ποια είναι τα διδακτικά καθήκοντα τα οποία θίγουν οι πρόκριτοι. Δεδομένου ότι η αναφορά που συντάσσουν προορίζεται για τον Οικουμενικό Πατριάρχη σε μια περίοδο ανταγωνισμού μεταξύ Οικουμενικού Πατριαρχείου και Εξαρχίας για την εκκλησιαστική υπαγωγή των χωριών της οθωμανικής επικράτειας, μπορούμε να υποθέσουμε πως αναφέρονται στα καθηκτικά καθήκοντα τους όσον αφορά την υπαγωγή των κατοίκων των χωριών που διδάσκουν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ένα ακόμη στοιχείο που αναδεικνύει την ανάμειξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου βρίσκεται σε τηλεγράφημα του Ι. Δραγούμη προς την ΕΕΕΠ στις 3 Ιουλίου 1906, όπου αναφερόμενος στα σχολικά βιβλία αναφέρει πως αυτά συντάσσονται είτε από το Υπουργείο Παιδείας της Ελλάδας είτε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Επομένως, καταλήγουμε πως υπάρχει δραστηριοποίηση της εκκλησιαστικής αρχής στα εκπαιδευτικά ζητήματα του Δεδεαγάτς.

Οι εγκρίνοντες τοιαύτα (αναγνωστικά) βιβλία προς γενικήν χρήση, δηλαδή οι αποτελούντες τας επί των διδακτικών βιβλίων επιτροπάς είτε παρά τω Υπουργείω

¹⁴⁰ Βλ. Σολδάτο, ό.π., σ. 157.

¹⁴¹ Ό.π., σ. 253.

*της Παιδείας είτε παρά τω Πατριαρχείω, εγκληματούσιν υποστηρίζοντες την βιβλιεμπορίαν των συγγενών ή φίλων αυτών αδιαφορούντες περί των περαιτέρω.*¹⁴²

Επόμενο βήμα είναι να εξεταστεί η σχέση μεταξύ Υποπροξενείου Δεδεαγάτς και Μητρόπολης Αίνου ώστε να εξακριβωθεί αν υπάρχει ταύτιση συμφερόντων τόσο γενικά όσο και ειδικά στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Πληροφόρηση σχετικά με αυτή την σχέση δίνεται από τον Υποπρόξενο Ίωνα Δραγούμη στις 21 Ιουνίου 1906 σε τηλεγράφημα προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας στο οποίο αναφέρει, «νομίζω σκόπιμον να απονεμηθή αυτώ (Μητροπολίτη Αίνου) το ελληνικόν παράσημον, και τούτο, ουχί ένεκα προσφοράς υπό τούτου μέχρι τούδε ιδιαιτέρων υπηρεσιών εις το έθνος, αλλά διότι φιλοτιμούμενος δύναται να προσφέρη τοιαύτας εις το μέλλον».¹⁴³ Παρατηρείται λοιπόν πως ο Υποπρόξενος Δεδεαγάτς, εκπρόσωπος του ελληνικού εθνικισμού, αναφέρεται στον Μητροπολίτη Αίνου Λεόντιο, εκπρόσωπο της οικουμενικής αντίληψης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ως εν δυνάμιν σύμμαχο στην προώθηση των ελληνικών πολιτικών συμφερόντων αφήνοντας παράλληλα αιχμές για την προσφορά του στο εθνικό έργο μέχρι εκείνη την στιγμή.

Από το απόσπασμα αυτό αποδεικνύεται ότι δεν υπήρχε αυτονόητη ταύτιση συμφερόντων μεταξύ ελληνικού κράτους και Οικουμενικού Πατριαρχείου στην οθωμανική επικράτεια και πως τυχόν σύγκλιση θα ήταν αποτέλεσμα επιδίωξης από τη μια πλευρά, στην συγκεκριμένη περίπτωση βλέπουμε πως ο Υποπρόξενος επιδιώκει να προσεγγίσει πολιτικά το Μητροπολίτη. Παρακάτω στο έγγραφο, «χωρίς δε να κεντάται εκάστοτε δια παντοίων μέσων, δεν φαίνεται πρόθυμος προς ενέργειαν...είχον προτείνει την παροχήν αυτώ επιδόματος...την εύρυνσιν των ορίων της επαρχίας αυτού προς αύξησιν των εισοδημάτων αυτού.»¹⁴⁴ Ο Υποπρόξενος λοιπόν φανερώνει πως ο Μητροπολίτης Αίνου, τουλάχιστον μέχρι εκείνο το σημείο, δεν τασσόταν στο πλευρό των προξενικών αρχών και του ελληνικού εθνικισμού και πως η μεταστροφή της πολιτικής θέσης του θα πραγματοποιούνταν με παροχές που θα βελτίωναν την θέση του σε δικαιοδοτικό και οικονομικό επίπεδο, «την παροχήν αυτώ επιδόματος... την εύρυνσιν των ορίων της επαρχίας αυτού προς αύξησιν των εισοδημάτων αυτού».

¹⁴² Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 354.

¹⁴³ Ο.π., σ. 351.

¹⁴⁴ Ο.π., σ. 351.

Εστιάζοντας ειδικά στη σχέση Υποπροξενείου και Μητροπολίτη όσον αφορά την εκπαίδευση είναι διαφωτιστική η έκθεση του επιθεωρητή Χ. Σκαλισιάνου σε τηλεγράφημα της 6^{ης} Ιουνίου 1907 προς το Προξενείο Αδριανούπολης. Σε αυτήν, αναφερόμενος στην εκπαίδευση των σχολείων του Δεδεαγάτς σημειώνει πως «Η περί του σχολείου τούτου (αρρεναγωγείου Δεδεαγάτς) γνώμη μου είναι αντίκρυς αντίθετος προς την του Π(ανιερωτάτου) αγίου Αίνου κ. Λεοντίου».¹⁴⁵ Ευθύς εξαρχής λοιπόν τονίζεται η αντίθεση άποψης μεταξύ του εντεταλμένου επιθεωρητή από το Προξενείο Αδριανούπολης και του Μητροπολίτη Αίνου για το αρρεναγωγείο του αστικού κέντρου. Συνεχίζοντας, τίθεται ξεκάθαρα η κριτική στάση του Μητροπολίτη απέναντι στους δασκάλους του αρρεναγωγείου Δεδεαγάτς και το διδακτικό τους έργο.

*όστις εν τινι ιδιαιτέρα μου προς αυτόν συνδιαλέξει κατηγορεί τους διδάσκοντας ως αμαθείς και φηγοπόνους, διότι δεν εργάζονται 7 ώρας καθ' εκάστην αλλά μόνον 6, και ταύτα ενώ το εξάωρον θεωρείται παρά πάντων ως το ανώτατο όριον του ημερησίου προς διδασκαλίαν χρόνου. Η Α.Π. αποδίδει σημασίαν εις το ποσόν μάλλον ή το ποιον της διδασκαλίας.*¹⁴⁶

Ωστόσο, το πλέον αποκαλυπτικό στοιχείο βρίσκεται στη συνέχεια όπου ο επιθεωρητής αναφέρει πως οι δάσκαλοι τον πληροφόρησαν πως ο Μητροπολίτης δεν επισκέφθηκε ποτέ το σχολείο για να παρακολουθήσει τη διδασκαλία, «Διότι, κατά την ομολογίαν των διδασκάλων, ουδέποτε παρηκολούθησε την εν τω σχολείω διδασκαλίαν, όπως μορφώση γνώμην περί αυτής»¹⁴⁷, κάτι που δηλώνει αδιαφορία για τα εκπαιδευτικά ζητήματα, «καίτοι το σχολείον ολίγα βήματα μόνον απέχει της Μητροπόλεως.»¹⁴⁸ Κατά τον επιθεωρητή των προξενικών αρχών λοιπόν, παρατηρείται μια επιφανειακή προσέγγιση της εκπαίδευσης από το Μητροπολίτη, ο οποίος δεν μπαίνει στη διαδικασία να αφιερώσει χρόνο και κόπο για αυτήν, «Ηρκέσθη δε μόνον κατά τας αρχάς του σχολικού έτους να ζητήση το πρόγραμμα και ιδών, ως μοι είπεν ο ίδιος, αναγεγραμμένην εν αυτώ εν πάσαις ταις τάξεσιν εξάωρον διδασκαλίαν, εξεμάνη.»¹⁴⁹ Στο σημείο αυτό, με φόντο την εκπαίδευση, μπορούμε να εντοπίσουμε μια περίπτωση διαφωνίας μεταξύ τοπικού εκκλησιαστικού παράγοντα και εκπροσώπων του ελληνικού εθνικισμού που αντανακλά μια γενικότερη αναντιστοιχία

¹⁴⁵ Ο.π., σ. 383.

¹⁴⁶ Ο.π., σ. 383.

¹⁴⁷ Ο.π., σ. 383.

¹⁴⁸ Ο.π., σ. 383.

¹⁴⁹ Ο.π., σ. 383.

ιδεολογικών θεωρήσεων που αμφότερες έχουν τον ίδιο στόχο, την ενότητα των ελληνορθόδοξων υπό διαφορετικό πρίσμα. Από τη μία υπάρχει η οικουμενική αντίληψη του εκπροσώπου του Οικουμενικού Πατριαρχείου και από την άλλη η εθνική των εκπροσώπων του ελληνικού κράτους.¹⁵⁰

Το πλέον αξιοσημείωτο είναι πως στο σύνολο των προξενικών εγγράφων δεν υπάρχει καμία αναφορά στο Οθωμανικό Υπουργείο Παιδείας και σε ανάμειξη του στην εκπαίδευση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων. Μέχρι το 1880 η ανάμειξη του οθωμανικού κράτους στην εκπαίδευση περιοριζόταν σε συγκριμένα σημεία, όπως η ανέγερση ή επισκευή των σχολείων, η έγκριση αδειών λειτουργίας και η λογοκρισία στην εκπαιδευτική λειτουργία. Με την πρώτη φάση του προνομιακού ζητήματος το 1883/84 θεσμοθετήθηκε η θέση ενός σχολικού επόπτη στα σχολεία των μη μουσουλμάνων με αρμοδιότητες τον έλεγχο σχολείων και εγχειριδίων. Η εκκλησιαστική αρχή είχε το δικαίωμα του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής πολιτικής εν γένει, επικυρώνοντας τα επιθεωρούμενα από τον επόπτη και είχε το αποκλειστικό δικαίωμα απόλυσης διδακτικού προσωπικού ή απόσυρσης βιβλίου. Σκοπός της οθωμανικής κυβέρνησης σε αυτή την φάση ήταν η γενικότερη ένταξη τομέων των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων υπό τον άμεσο έλεγχο του.¹⁵¹

Με τη δεύτερη φάση του Προνομιακού ζητήματος το 1890/91, που είχε ως σκοπό τον περιορισμό της δράσεως παραγόντων των εθνικισμών στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό την κάλυψη της διδακτικής ιδιότητας, τα κοινοτικά σχολεία εντάχθηκαν στην άμεση εποπτεία του Οθωμανικού Υπουργείου Παιδείας από το οποίο έπρεπε να λάβουν την απαραίτητη διδακτική άδεια ώστε να λειτουργήσουν και όφειλαν να ακολουθούν ένα κοινό πρόγραμμα σπουδών και να χρησιμοποιούν κοινά διδακτικά εγχειρίδια. Επομένως, η απουσία αναφοράς στο Οθωμανικό Υπουργείο Παιδείας κρίνεται εσκεμμένη και εκτιμάται πως η συγκεντρωτική εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθεί η Εκκλησία, υπό την πίεση του οθωμανικού κράτους, χρησιμοποιείται από τους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους ως μέσο για να θιγεί η μη ενεργή συμμετοχή τους στο έργο του ελληνικού εθνικισμού, εν προκειμένω στον εκπαιδευτικό τομέα.¹⁵²

¹⁵⁰ Χ. Εξερτζόγλου, *Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, 1861-1912.*, Αθήνα, 1996, σ. 93.

¹⁵¹ Βλ. Μπέτσα ό.π., σ. 94-95, 98.

¹⁵² Βλ. Μπέτσα ό.π., σ. 101 και βλ. Χολέβα, ό.π., σ. 569.

Όσον αφορά την συμμετοχή των συλλόγων στην εκπαιδευτική δραστηριότητα του Δεδεαγάτς, δεν παρατηρείται στα προξενικά έγγραφα αναφορά σε αυτούς παρά μόνο σε ένα τηλεγράφημα της 9^{ης} Νοεμβρίου 1907 του Υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Αλέξανδρου Σκουζέ προς τον Πρόεδρο του Θρακικού Συλλόγου στην Αθήνα στον οποίο γράφει, «Οι εν Δεδεαγάτς αρμόδιοι τηλεγραφούσιν ημίν σήμερον όπως σας ειδοποιήσωμεν και αποστείλητε εκεί το ταχύτερον τρεις διδασκάλους. Σας παρακαλούμεν να μεριμνήσετε περί της αποστολής αυτών και πληροφορήσετε ημάς περί τούτου ίνα το ανακοινώσωμεν τοις εν Δεδεαγάτς.»¹⁵³ Παρότι είναι η μόνη αναφορά που απαντάται στα έγγραφα μπορούμε να εκτιμήσουμε πως τέτοιου είδους επικοινωνία υπήρχε και το προηγούμενο διάστημα, κρίνοντας μάλιστα από την προσφώνηση του Υπουργού προς τον Πρόεδρο σε ιδιόγραφο σημείωμα του, «Φίλε κύριε Πανά»¹⁵⁴. Εξ αυτών κρίνεται πως ο Θρακικός Σύλλογος στην Αθήνα συμμετείχε στην οργάνωση της εκπαίδευσης του Δεδεαγάτς, τουλάχιστον στο κομμάτι της εύρεσης διδακτικού προσωπικού για τα σχολεία. Σε αυτό το κομμάτι, όπως διαφαίνεται και στο έγγραφο, ο Σύλλογος ήταν ταγμένος με τα συμφέροντα του ελληνικού εθνικισμού με επικουρικό ρόλο στο εγχείρημα του ελληνικού κράτους. Επιβεβαιώνεται λοιπόν πως η σύνδεση των συλλόγων με την εκπαίδευση στον οθωμανικό χώρο γίνεται με σκοπό την κάλυψη των αναγκών των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων απέναντι στην απειλή του βουλγαρικού εθνικισμού.¹⁵⁵

4. Η αποτίμηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στην Θράκη

Το ζήτημα το οποίο συμπληρώνει και ουσιαστικά συμπυκνώνει τα προηγουμένως αναφερθέντα είναι το πως αποτιμάται η εκπαίδευση στο Δεδεαγάτς, και εν γένει στην Θράκη, μέσα από τα προξενικά έγγραφα. Το γεγονός ότι η εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Δεδεαγάτς αποτελεί ένα μέρος μιας γενικότερης εθνικής δραστηριοποίησης που αφορά τον γεωγραφικό χώρο της Θράκης είναι ο λόγος που δεν μπορεί να απομονωθεί σε αυτή την εξέταση.

Η πρώτη αποτύπωση μιας γενικής θεώρησης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας δίνεται από τον Υποπρόξενο Δεδεαγάτς Μ. Φραγκίστα σε

¹⁵³ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ., Τ. Γ', σ. 419-420.

¹⁵⁴ Ο.π., σ. 420.

¹⁵⁵ Βλ. Εξερτζόγλου, ό.π., σ. 12-13.

τηλεγράφημα προς το Υπουργείο Εξωτερικών στις 29 Ιουνίου 1904, όπου θεωρεί πως η επιμονή και ανθεκτικότητα του βουλγαρικού εθνικισμού στην Θράκη, «ο πατριωτικός φανατισμός των υποδούλων Βουλγάρων των τοιαύτα και τηλικαύτα της αυταπαρνήσεως δείγματα τελευταίως παρασχόντων»¹⁵⁶, είναι προϊόν της εκπαιδευτικής προσπάθειας και συμβολής των δασκάλων όπως και των ιερέων της Βουλγαρικής Εξαρχίας στον εθνικό προσηλυτισμό, «είναι δημιουργήματα των διδασκάλων και των ιερέων επιμελώς μεταξύ των θερμότερων πατριωτών εκλεγομένων και καταλλήλως κατηχουμένων και φανατιζομένων.»¹⁵⁷ Κατά τον γράφοντα, ο λόγος αυτής της άμεσης συσχέτισης με την εκπαίδευση είναι διττός, καθώς θέλει να θίξει τόσο την απειλή του βουλγαρικού εθνικισμού και ταυτόχρονα, θέτοντας την εκπαίδευση ως σημαντικό παράγοντα αυτού, έμμεσα τονίζει την σημασία της για τη δυνητική επιτυχία του ελληνικού εθνικισμού. Συνεχίζει στο έγγραφο:

Η γνώμη αυτή, αν και κάπως υπερβολική, καθόσον μέγα μέρος του επιτευχθέντος παρά των Βουλγάρων αποτελέσματος αποδοτέον εις τους εκ Βουλγαρίας ορμωμένους Πράκτορας, οίτινες και μέχρι σήμερον ακόμη δεν παύουσι περιτρέχοντες τα ανά την Μακεδονίαν και Θράκην χωρία να κατηχώσι και εμπνέωσι καταλλήλως τους ομοφύλους των¹⁵⁸

Στο σημείο αυτό που αναφέρεται στους Βούλγαρους πράκτορες οφείλουμε να αναρωτηθούμε αν ο Υποπρόξενος έχει στην σκέψη του την ταύτιση των ιδιοτήτων δασκάλου/ιερέα και πληροφοριοδότη, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ή αν είναι αποτέλεσμα μεταγενέστερης διεργασίας. Τουλάχιστον σε επίσημο επίπεδο φαίνεται πως οι ρόλοι είναι διακριτοί. Παρακάτω:

Η γνώμη, λέγω, αυτή, αν και υπερβολική, αποδεικνύει όμως την εις τον ιερέα και διδάσκαλον σημασίαν και την επί των δύο τούτων εθνικών παραγόντων στηριζομένην πεποίθησιν προς ην αμελώς πάνυ και αδιαφόρως οι ημέτεροι, ως μη όφελον, διάκεινται.¹⁵⁹

Θέτοντας στο επίκεντρο λοιπόν τη δραστηριότητα δασκάλων και ιερέων στην προώθηση του βουλγαρικού εθνικισμού ασκεί κριτική στην, κατ' αυτόν, λάθος διαχείριση τους από το ελληνικό κράτος που χαρακτηρίζεται από αμέλεια και

¹⁵⁶ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 255.

¹⁵⁷ Ο.π., σ. 255.

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 255.

¹⁵⁹ Ο.π., σ. 255.

αδιαφορία. Προτού σχολιαστεί η στάση του Υποπρόξενου ας δούμε το πως κρίνει τη βουλγαρική εκπαιδευτική δραστηριότητα. Εξαρχής θέτει τη βουλγαρική εκπαίδευση στο επίκεντρο της προώθησης του βουλγαρικού εθνικισμού στη Μακεδονία και την Θράκη «Τα ανά την Θράκην και Μακεδονίαν βουλγαρικά σχολεία... σκοπούντων προς τοις γράμμασι να εξεγείρωσι και φανατίσωσι την εθνικήν των ομοφύλων των συνειδήσιν»¹⁶⁰. Όσον αφορά την εκπαίδευση, προβάλλει την εικόνα ενός συγκροτημένου και οργανωμένου βουλγαρικού εκπαιδευτικού δικτύου με δασκάλους οι οποίοι έχουν ενστερνιστεί τον εθνικό ρόλο τους, «φαίνονται διεπόμενα υπό ενιαίου κέντρου, ενιαίου συστήματος και ενιαίου προγράμματος υπό εμπνευσμένων εφαρμοζομένων διδασκάλων.»¹⁶¹

Προβάλλοντας τη βουλγαρική εκπαίδευση και τα ισχυρά της προτερήματα της, «Ενιαία λοιπόν διεύθυνσις μετά ενιαίου προγράμματος και τακτικής υπό αγρύπνων επιθεωρητών των σχολείων επιβλέψεως»¹⁶² στοχεύει στην σύγκριση και επισήμανση των αντίστοιχων μειονεκτημάτων της ελληνικής εκπαίδευσης, «ιδού τα πλεονεκτήματα των Βουλγάρων επί των ημετέρων, παρ' οίς αληθής διδασκαλική βαβυλωνία καταστρέφει το μεγαλύτερον μέρος της εκπαιδευτικής ημών δράσεως.»¹⁶³ Πρόκειται λοιπόν για μια αναφορά στη βουλγαρική εκπαίδευση, εναρμονισμένη με τα εθνικά συμφέροντα των Βουλγάρων, που προβάλλεται με θετικό πρόσημο σε αναντιστοιχία προς την ελληνική, η οποία προβάλλεται κατώτερη των περιστάσεων και κατά συνέπεια αναποτελεσματική. Στην συνέχεια ο Υποπρόξενος θίγει το ζήτημα της σχέσης του Κλήρου με την εκπαίδευση σημειώνοντας πως η Βουλγαρική Εξαρχία συστρατεύεται με το βουλγαρικό εθνικισμό, «Εκ του αυτού δε ενιαίου βουλγαρικού κέντρου φαίνεται ότι εξήρτηται και ο κλήρος εν γένει»¹⁶⁴, και παρατηρεί την σύμπνοια μεταξύ εξαρχικών ιερέων και δασκάλων στα βουλγαρικά σχολεία, «διότι άλλως δεν εξηγείται η επιτυχής ως προς τον επιδιωκόμενον σκοπόν εκλογή των απανταχού Βουλγάρων ιερέων και η μεταξύ τούτων και διδασκάλων αρμονία»¹⁶⁵. Το συγκεκριμένο απόσπασμα, και πιο συγκεκριμένα η φράση «διότι άλλως», φανερώνει πως οι ελληνικές προξενικές αρχές δεν έχουν άμεση αντίληψη της εκπαιδευτικής κατάστασης στα βουλγαρικά σχολεία. Επίσης, αναφέρει ως κεντρικό φορέα

¹⁶⁰ Ο.π., σ. 256.

¹⁶¹ Ο.π., σ. 256.

¹⁶² Ο.π., σ. 256.

¹⁶³ Ο.π., σ. 256.

¹⁶⁴ Ο.π., σ. 256.

¹⁶⁵ Ο.π., σ. 256.

οργάνωσης και πραγματοποίησης της συστράτευσης του κλήρου και των δασκάλων τους εθνικούς φορείς στο βουλγαρικό κράτος και όχι τη Βουλγαρική Εξαρχία στην Κωνσταντινούπολη, «ήτις δεν θα καταρωθούτο αν τα νήματα της διευθύνσεως κατέληγον εις την εν Κωνσταντινουπόλει Εξαρχίαν και ουχί εις το εν Βουλγαρία ενιαίον κέντρον.»¹⁶⁶ Η αναφορά αυτή εκτιμάται πως γίνεται για να θιχτεί η σχέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με το ελληνικό κράτος και το ρόλο του στην προώθηση του ελληνικού εθνικισμού, που ο Υποπρόξενος έμμεσα κρίνει ως ανεπαρκή.

Όπως γίνεται εμφανές τα προξενικά έγγραφα αποτυπώνουν μια εξιδανικευμένη εικόνα της βουλγαρικής εκπαίδευσης στην Θράκη η οποία ωστόσο θα πρέπει να αντιπαραβληθεί με τα ιστορικά αποδεκτά στοιχεία. Στο Βιλαέτι Αδριανουπόλεως η Εξαρχία χωριζόταν σε 14 αρχιερατικές επιτροπές που η κάθε μια συνέπιπτε με σχολική περιφέρεια, στις οποίες ισάριθμοι δάσκαλοι επιθεωρούσαν την εκπαίδευση ενώ υπήρχε ένας γενικός επιθεωρητής που επέβλεπε συνολικά το εκπαιδευτικό έργο. Η εκπαίδευση αποτελούσε έναν από τους παράγοντες που συνέβαλλαν στην ενίσχυση του εκκλησιαστικού και εθνικού βουλγαρικού κινήματος με σημαντικά αποτελέσματα ιδίως από το 1878 και έπειτα καθώς σταδιακά εγκαθιδρύθηκε ένα δίκτυο σχολείων στην ύπαιθρο της Θράκης όπου η διδασκαλία γινόταν στα βουλγαρικά και το οποίο χρηματοδοτούνταν από τη Βουλγαρική Εξαρχία η οποία διατηρούσε στενές σχέσεις με τους παράγοντες του βουλγαρικού εθνικισμού. Η κυβέρνηση του βουλγαρικού κράτους παρείχε την στήριξη της δίνοντας τις κατευθυντήριες γραμμές του εκπαιδευτικού εγχειρήματος τονίζοντας το πατριωτικό αίσθημα που θα έπρεπε να έχουν οι δάσκαλοι και την ενότητα του βουλγαρικού έθνους. Τα κύρια προβλήματα που διαχρονικά αντιμετώπιζε το βουλγαρικό εκπαιδευτικό εγχείρημα ήταν η απουσία επαρκών οικονομικών πόρων, οι χαμηλοί διδακτικοί μισθοί, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων στα χωριά και η έλλειψη υπευθυνότητας τους, η απουσία ικανού επιθεωρησιακού θεσμού και τέλος η γενική αδιαφορία των αγροτικών πληθυσμών για την παιδεία. Πιο συγκεκριμένα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η εικόνα της βουλγαρικής εκπαίδευσης χαρακτηριζόταν από την προσπάθεια αύξησης των σχολείων, μαθητών και μαθητριών, και ενίσχυσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ συνέχιζε να υπάρχει το πρόβλημα της απουσίας οικονομικών πόρων με τη Βουλγαρική Εξαρχία να ασκεί πίεση στις κοινότητες για την συνεισφορά τους στο εκπαιδευτικό εγχείρημα.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Ο.π., σ. 256.

¹⁶⁷ Βλ. Χολέβα, ό.π., σ. 88, 94, 520, 609, 674, 679-680, 684.

Επομένως, η θετική αποτύπωση της βουλγαρικής εκπαίδευσης στα προξενικά έγγραφα δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και κρίνεται πως γίνεται σκόπιμα ώστε να ασκηθεί πίεση είτε για τη βελτίωση της ελληνικής εκπαιδευτικής κατάστασης είτε για άλλους λόγους, όπως τη διεκδίκηση επιπλέον οικονομικών πόρων.

Προχωρώντας στην κριτική της ελληνικής εκπαίδευσης ο Υποπρόξενος τίθεται ιδιαίτερα επικριτικός απέναντι στο διδακτικό προσωπικό των σχολείων υπογραμμίζοντας το χαμηλό κοινωνικό επίπεδο τους, «Συρφετός διδασκάλων περισυλλεγόμενος είτε εκ κοινωνικών ναυαγίων... είτε εκ σχολαστικών του Γυμνασίου αποφοίτων... ανίκανων δια την βιωτικήν πάλην»¹⁶⁸, την ανικανότητα τους για διδασκαλία, «μη δυναμένων δύο επί του χάρτου να ρίψωσι φράσεις χωρίς να προκαλέσωσι τον άσβεστον του αναγνώστου γέλωτα»¹⁶⁹ καθώς και το ότι την πραγματοποιούν με βραχυπρόθεσμο σκοπό την εξοικονόμηση χρημάτων και για να βγάλουν τα προς τα ζην, «επιδιδόμενων εις το διδασκαλικόν προσωρινώς και μέχρι εξοικονομήσεως των περιστάσεων»¹⁷⁰. Όπως γνωρίζουμε, το καταρτισμένο εκπαιδευτικό προσωπικό κατευθυνόταν στα αστικά κέντρα του οθωμανικού χώρου για διδακτικό έργο ενώ στην ενδοχώρα τα σχολεία απαρτίζονταν κυρίως από αυτοδίδακτους δασκάλους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως το καταρτισμένο διδακτικό προσωπικό αποζητούσε κατάλληλες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης.¹⁷¹ Συνεχίζοντας θέτει στο προσκήνιο τη διαδικασία επιλογής των δασκάλων:

Εκ τοιαύτης δε διδασκαλικής ζύμης αντλούσιν αδιακρίτως και σχεδόν ανεξελέγκτως, της εξελέγξεως αδυνάτου υπό τοιαύτης συνθήκης αποβαινούσης, το διδασκαλικόν προσωπικόν Μητροπολίται, Πρόξενοι, Βιβλιοκάπηλοι και χωρικοί πρόκριτοι (τζορμπατζίδες) αλληλοσυγκρουόμενοι εν τη εκλογή και αλληλοϋποστηριζόμενοι εν τη υπερισχύσει της γνώμης, καθόσον έκαστος τούτων εναμίλλως έχεται της επί των διδασκάλων ηγεμονίας και του επί της τύχης τούτων δικαιώματος, δικαιώματος όμως απηλλαγμένου του καθήκοντος της εξελέγξεως του διορισθέντος.¹⁷²

Ο Υποπρόξενος δίνει την εικόνα επιλογής του διδακτικού προσωπικού στα κοινοτικά σχολεία της οθωμανικής επικράτειας συνθέτοντας ένα τοπίο ύπαρξης πολλών παραγόντων που συνυπάρχουν, συνεργάζονται και συγκρούονται στην

¹⁶⁸ Ο.π., σ. 256.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 256.

¹⁷⁰ Ο.π., σ. 256.

¹⁷¹ Βλ. Βούρη, ό.π., σ. 154.

¹⁷² Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Β', σ. 256.

οθωμανική κοινωνική πραγματικότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιλογή των δασκάλων γίνεται με γνώμονα τον συγκερασμό των βουλήσεων των τοπικών παραγόντων συμπεριλαμβανομένων και των Προξένων, των επίσημων εκπροσώπων του ελληνικού εθνικισμού, καθώς αποτελούν ένα συστατικό μέρος της κοινότητας. Φέρνοντας στην επιφάνεια αυτό το πλαίσιο ο Υποπρόξενος αλλάζει την αφήγηση του, καθώς περιγράφει πλέον την θέση του δασκάλου με ένα πιο συμπαθητικό ύφος λέγοντας πως η απουσία ενός σταθερού εθνικού άξονα, αντίστοιχου με το βουλγαρικό προηγούμενος, είναι η αιτία του ανεπαρκούς διδακτικού έργου και του εξαναγκασμού του να προσφεύγει σε τακτικές δημοσίων σχέσεων με τους τοπικούς παράγοντες που το επέλεξαν ώστε να διατηρήσει την θέση του. Παράλληλα, θέτει το ζήτημα της εκπαίδευσης ως πεδίου σύγκρουσης των τοπικών παραγόντων που φέρνει αρνητικό αντίκτυπο σε αυτήν:

Εν μέσω δε τοιαύτης αναρχίας ο δυστυχής διδάσκαλος στερούμενος σταθερού σημείου προσανατολισμού και της ελαχίστης εστερημένος επιβλέψεως, δεν βραδύνει να κατανοήσει ότι το μόνον μέσον προς διατήρησιν εν τη θέσει του δεν είναι η ευσυνείδητος του καθήκοντος εκπλήρωσις αλλ' η χαμερπής καλλιέργεια της φιλίας του ισχύοντος τζορμπατζή, καλλιέργεια εξεγείρουσα τας αντιζηλίας και διασπείρουσα τας διαιρέσεις και διχονοίας επί μεγίστη βλάβη των σχολείων, υφ' ων πάντοτε η εκδίκησης των αντιμαχομένων εκρήγνυται.¹⁷³

Αυτή η κατάσταση που σκιαγράφεται από τον Υποπρόξενο είναι η κυρίαρχη πραγματικότητα στα χωριά του Δεδεαγάτς, «Την εκ της αβελτηρίας ταύτης προκύπτουσαν κατάστασιν δεν θα είστευον αν ο ίδιος δεν επεσκεπτόμην όλα τα κατά την περιφέρειαν του Δεδεαγάτς ευρισκόμενα σχολεία*»¹⁷⁴, όπου πραγματοποιεί επιθεώρηση και πληροφορεί το Υπουργείο πως εκεί βρίσκεται το σημαντικότερο πρόβλημα για την ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα, «παρευρεθείς κατά την διεξαγωγή των εξετάσεων αυτών και δεν εβεβαιούμην περί της απελπιστικώς προϋούσης αυτών εκλύσεως, απειλούσης την παντελή καταστροφήν των εν τοις χωρίοις σχολείων»¹⁷⁵, και όχι στο αστικό κέντρο του Δεδεαγάτς όπου η ελληνική ιδιωτική πρωτοβουλία έχει συνεισφέρει στην επιτυχή διεξαγωγή της εκπαίδευσης και συνεπώς στην προώθηση του ελληνικού εθνικισμού, «διότι περί αυτών κυρίως πρόκειται και ουχί περί των εν ταις πόλεσι, ένθα η ιδιωτική πρωτοβουλία επαρκώς οπωσούν

¹⁷³ Ο.π., σ. 256.

¹⁷⁴ Ο.π., σ. 256.

* Η υπογράμμιση εμφανίζεται στο έγγραφο.

¹⁷⁵ Ο.π., σ. 257.

αναπληροί την ελλειπούσαν επίσημον επίβλεψιν.»¹⁷⁶ Οι εξετάσεις που διεξάγονταν στα κοινοτικά σχολεία δεν αποτελούσαν υπόθεση που περιοριζόταν στον χώρο του σχολείου αλλά ένα κοινοτικό θέμα μέσω του οποίου αξιολογούνταν τόσο οι μαθητές όσο και το διδακτικό προσωπικό. Ειδικά για τα σχολεία της υπαίθρου, οι ετήσιες εξετάσεις γίνονταν νωρίτερα ούτως ώστε οι μαθητές να μπορούν να βοηθούν στις γεωργικές εργασίες με τη λήξη του σχολικού έτους, κάτι που σήμαινε πως μοιραία το σχολικό έτος ήταν μικρότερο σε διάρκεια με μειωμένη διδακτική ύλη.¹⁷⁷

Κύριο θέμα στην αναφορά του παραμένει η απουσία της επίσημης ελληνικής αρχής στην επίβλεψη της ελληνικής εκπαίδευσης, η οποία παρακμάζει εξαιτίας της κοινωνικής δυναμικής στις κοινότητες. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του για την κατάσταση του σχολείου στο Ρουμτζίκι. Στο παρελθόν το σχολείο στηριζόταν από την “Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα Αγαπάτε Αλλήλους”, η οποία είχε συσταθεί το 1880 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ Γ’ ως συντονιστικό εκπαιδευτικό φορέα με σκοπό την οργάνωση σχολείων σε πόλεις και κωμοπόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την οικονομική ενίσχυση σε σχολεία φτωχών κοινοτήτων¹⁷⁸, «Εις το τετράωρον μόλις εντεύθεν απέχον χωρίον Ρουμτζούκι ενώ η σχολή τούτου καθ’ήν εποχήν εξήρητο εκ της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος»¹⁷⁹ και βρισκόταν σε ικανοποιητική εκπαιδευτική λειτουργία, «ηριθμει περί τους 80 μαθητάς, ου οι απόφοιτοι ηδύναντο εις την προγυμνασιακήν να καταταχθώσιν τάξιν»¹⁸⁰, πλέον υπολειτουργεί, «σήμερον λέγω, η σχολή αύτη εις εντελή ευρίσκεται αποσύνθεσιν ως μη αριθμούσα πλειοτέρους των 5-10 μαθητών και τούτων μόλις δυνάμενων να συλλαβίσωσιν.»¹⁸¹ Τις ευθύνες για αυτήν την κατάσταση επιρρίπτει στην απουσία επίσημου ελέγχου από τις προξενικές αρχές, «ελλείπει επιβλέψεως»¹⁸² και στο διδακτικό προσωπικό, «ως εκ του διορισμού διδασκάλων πάσης προελεύσεως οκνηρών, μεθύσων, αγραμμάτων, ουδέν αίσθημα πατριωτισμού και ουδεμίαν της αποστολής των συνείδησιν έχόντων»¹⁸³, το οποίο κατά τον Υποπρόξενο δεν έχει τα

¹⁷⁶ Ο.π., σ. 257.

¹⁷⁷ Βλ. Τσουρή, ό.π., σ.126-127. και Ξ. Κοτζαγεώργη, «Χαρακτήρας και είδος της εκπαίδευσης του περιφερειακού ελληνισμού. Τα ελληνικά σχολεία στην Ανατολική Ρωμυλία (Νότια Βουλγαρία) αρχές 19ου αι.-1885», Βαλκανικά Σύμμεικτα 7, 1995, σ. 76.

¹⁷⁸ Βλ. Μπονίδη ό.π., σ. 50-51.

¹⁷⁹ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ., Τ. Β’, σ. 257.

¹⁸⁰ Ο.π., σ. 257.

¹⁸¹ Ο.π., σ. 257.

¹⁸² Ο.π., σ. 257.

¹⁸³ Ο.π., σ. 257.

απαραίτητα προσόντα και το επαρκές κοινωνικό επίπεδο πολλώ δε μάλλον την συναίσθηση του λειτουργήματος που επιτελεί και την προσφορά του στον ελληνικό εθνικισμό.

Προς το τέλος του εγγράφου, ο Υποπρόξενος εκφράζει τις σκέψεις του για τα μέτρα που μπορούν να ληφθούν ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση της εκπαίδευσης κάνοντας σαφές πως, «πάσα βελτίωσις είναι αδύνατος εφ' όσον δεν ιδρύεται ενιαίον εκπαιδευτικόν κέντρον και δεν εφαρμόζεται το εν πάση γωνία γης ισχύον σύστημα της επιθεωρήσεως»¹⁸⁴. Παρατηρείται λοιπόν πως τα προτερήματα της βουλγαρικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας που παρουσιάστηκαν στην αρχή του εγγράφου αποτελούν το πρότυπο για την αλλαγή στην αντίστοιχη ελληνική. Πέραν όμως της γενικής παρατήρησης ο Υποπρόξενος προτάσσει ένα συγκεκριμένο μέτρο το οποίο μπορεί να εφαρμοσθεί:

Υπό την επωνυμίαν Εκπαιδευτική Αδελφότης υπάρχει εν Κων-πόλει σωματείον έχον υπό την δικαιοδοσίαν σχολεία τινά εις ά παρέχει την χρηματικήν αυτής υποστήριξιν. Το Σωματείον τούτο διαρρυθμιζόμενον επ' ευρύτερων βάσεων και δια δυο Επιθεωρητών των σχολείων εφοδιαζόμενον του μεν δια τας ανά την Θράκην σχολεία προοριζόμενου, του δε δια τα ανα την Μακεδονίαν, δύναται να αποβή εκπαιδευτικόν κέντρον με ενιαίον πρόγραμμα και ενιαίον εθνικόν σκοπόν προς τον οποίον οι διοριζόμενοι παρ' αυτού διδάσκαλοι καταλλήλως θα προσανατολίζονται.¹⁸⁵

Προτείνει λοιπόν την χρησιμοποίηση και τον έλεγχο της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας "Αγαπάτε Αλλήλους" από το ελληνικό κράτος ώστε να αποτελέσει τον κύριο φορέα μέσω του οποίου θα επιτελείται η οργάνωση και ο έλεγχος των σχολείων. Ασφαλώς, εφόσον η αδελφότητα ανήκει στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στην ουσία προτάσσεται η σύμπνοια μεταξύ ελληνικού κράτους και Οικουμενικού Πατριαρχείου για την στήριξη του εκπαιδευτικού δικτύου, συνεπώς της προώθησης του ελληνικού εθνικισμού, με την προϋπόθεση ότι αυτό (το ελληνικό κράτος) θα είναι ο επικεφαλής του εγχειρήματος με το Πατριαρχείο να παραιτείται της εξουσίας που έχει επί της λειτουργίας της αδελφότητας. Άρα, και σε αυτή την περίπτωση το βουλγαρικό παράδειγμα περί συνεργασίας βουλγαρικού κράτους και Βουλγαρικής Εξαρχίας αποτελεί το πρότυπο για την πρόταση αλλαγής.

¹⁸⁴ Ο.π., σ. 258.

¹⁸⁵ Ο.π., σ. 258.

*Αρκεί μόνον η Εκκλησία, θεωρούσα αυτό ως εκπαιδευτικό της παράρτημα, να παραιτηθή υπέρ αυτού της εφ' όλων των σχολείων επιβλέψεως και του επί του διορισμού και της παύσεως των διδασκάλων δικαιώματος, το οποίον η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης έχει σήμερα μόνον επί των υπ' αυτής μισθοδοτουμένων ολίγων διδασκάλων.*¹⁸⁶

Επιπλέον, με την ίδρυση ενός κεντρικού φορέα για την εκπαίδευση μπορεί να δημιουργηθεί ένα ταμείο μέσω του οποίου οι δάσκαλοι θα μπορούν να συνταξιοδοτούνται ώστε να αλλάξει η βραχυπρόθεσμη οπτική που το διδακτικό προσωπικό έχει για τη λειτουργία του, «Η ίδρυσις ενιαίου εκπαιδευτικού κέντρου καθιστά δυνατήν και την ίδρυσιν ταμείου συντάξεως προς το οποίον οι διδάσκαλοι αποβλέποντες θα παύσωσι θεωρούντες το επάγγελμα των ως προσωρινόν και δὴ παραμελητέον ως ανεπαρκώς το γήρας εξασφαλίζον.»¹⁸⁷

Σημαντική συμβολή για την προβολή της αποτίμησης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας παρέχει η προβολή της εξέλιξης της στο εξεταζόμενο διάστημα. Όπως αναφέρει ο Υποπρόξενος Δεδεαγάτς Ί. Δραγούμης σε τηλεγράφημα προς την ΕΕΕΠ στις 26 Αυγούστου 1906, ιδιαίτερη ανάγκη για την βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης έχει η ενδοχώρα της Θράκης, «το πλήρες χωρίων εσωτερικόν της Θράκης, το έχον απόλυτον ανάγκην επιθεωρήσεως των σχολείων, μελέτης των ελληνικών δυνάμεων, και αφυπνίσεως ή ενισχύσεως του φρονήματος δια βελτιώσεως των σχολειακών πραγμάτων.»¹⁸⁸, όπου και εδώ τονίζεται άμεσα η λειτουργία της εκπαίδευσης στην προώθηση της εθνικής ιδεολογίας και την εισχώρηση του ελληνικού εθνικού κράτους στο οθωμανικό κράτος, «Καιρός να γνωρίσωμεν και το έσχατον ελληνικόν χωρίδιον και να γνωρισθώμεν υπ' αυτού.»¹⁸⁹ Επίσης, βλέπουμε και πάλι δήλωση για επιθεώρηση της εκπαίδευσης, όπως συνέβη και με τον προηγούμενο Υποπρόξενο Μ. Φραγκίστα, κάτι που μας δείχνει ότι στο μεσοδιάστημα δεν υπήρξε εξέλιξη σε αυτό το ζήτημα, «Κατά την γνώμην μου, εκφρασθείσαν πολλάκις η Θράκη χρήζει δύο τουλάχιστον επιθεωρητών ειδικώς* εις το έργον τούτο καταγινομένων και μετ' αφοσιώσεως επιτελούντων αυτό.»¹⁹⁰ Η πρόταση του Δραγούμη επιβεβαιώνεται και σε τηλεγράφημα προς το Υπουργείο Εξωτερικών στις 22 Οκτωβρίου 1906 όπου

¹⁸⁶ Ο.π., σ. 258.

¹⁸⁷ Ο.π., σ. 259.

¹⁸⁸ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ. Τ. Γ', σ. 364.

¹⁸⁹ Ο.π., σ. 364.

* Η υπογράμμιση εμφανίζεται στο έγγραφο.

¹⁹⁰ Ο.π., σ. 364.

ανάμεσα στα μέτρα που προτείνει για τη βελτίωση των εθνικών προσπαθειών στην Θράκη προτείνει δύο συγκεκριμένα πρόσωπα που θα επιτελέσουν τους ρόλους του επιθεωρητή και του καθηγητή της εθνικής ιδεολογίας, «Διορισμός ειδικών επιθεωρητών των σχολείων και καθηγητών συνάμα. Ως τοιούτους υποδεικνύω δύο, τον θεολόγον και νομικόν Σταμούλην, και τον ιατρόν και φιλόλογον Κουρτίδην.»¹⁹¹

Τις σκέψεις του για την εκπαιδευτική κατάσταση στην Θράκη παραθέτει με τηλεγράφημα στο Προξενείο Αδριανούπολης ο επιθεωρητής Χ. Σκαλισιάνος στις 20 Ιανουαρίου 1907 ο οποίος περιοδεύει στα Σαντζάκια Δεδεαγάτς και Γκιουμουλτζίνας. Αφού έχει ολοκληρώσει τις αναφορές του για τα χωριά που επισκέφθηκε, στο τέλος του εγγράφου παραθέτει κάποιες γενικές σκέψεις σχετικά με την εκπαιδευτική κατάσταση της Θράκης, «Αφού δια των προειρημένων εξέθηκα τα της αντιλήψεως μου περί ενός εκάστου ιδία των υπ' εμού επιθεωρηθέντων σχολείων, αναγκαίον θεωρώ να υποβάλω τω Β. Προξενείω γενικωτέρας τινάς σκέψεις μου επί της καταστάσεως της Ελληνικής Παιδείας εν Θράκη».¹⁹² Ο Σκαλισιάνος μοιράζει τις σκέψεις του σε τρεις θεματικές ενότητες, στην εκπαίδευση στα αλλόγλωσσα και αντίστοιχα στα ελληνόφωνα χωριά και στον θεσμό της επιθεώρησης. Ξεκινώντας από τα αλλόγλωσσα χωριά, που σημειολογικά δείχνει ότι εκεί βρίσκεται η προτεραιότητα λήψης μέτρων για βελτίωση, σημειώνει πως το βάρος πρέπει να δοθεί στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας καθώς μέσω αυτής θα μπορέσει να γίνει η σύνδεση με τους υπόλοιπους πληθυσμούς της Θράκης, άρα όχι μέσω της θρησκείας όπως μέχρι τότε, αυτούς που οι εκπρόσωποι του ελληνικού εθνικισμού αναγνωρίζουν και διεκδικούν ως Έλληνες, και θα αποκτήσουν το κύριο γνώρισμα της ελληνικότητας:

Εν τοις αλλογλώσσοις χωρίοις η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσης δέον να γίνηται κατά τρόπον πρακτικόν και εποπτικώς, άνευ λεπτολογιών και σχολαστικών γραμματικών παρατηρήσεων, να διδάσκεται δ' εν αυτοίς η γλώσσα η ομιλουμένη, η ζωντανή, ήν και μόνην θα χρησιμοποιήσωσιν οι χωρικοί εν ταις συναλλαγαίς αυτών μετά των ελληνοφώνων πληθυσμών.¹⁹³

Ως συμπλήρωμα προς αυτό τον σκοπό ο Σκαλισιάνος προτείνει και την χρήση διαφορετικών σχολικών βιβλίων, γραμμένα σε πιο απλή γλώσσα και πιο κατάλληλων για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας σε αλλόγλωσσους, «Προς τούτο εκτός των

¹⁹¹ Ο.π., σ. 366.

¹⁹² Ο.π., σ. 397.

¹⁹³ Ο.π., σ. 397.

επί τούτω καταλλήλων οδηγιών προς τους διδασκάλους αναγκαίαν θεωρώ την σύνταξιν και χρήσιν εν τοίς σχολείοις τούτοις αναγνωστικών βιβλίων εν γλώσση κοινή και με ηπλοποιημένην, εφ' όσον είναι δυνατόν, την ορθογραφίαν».¹⁹⁴

Παρατηρείται λοιπόν πως στόχος των προξενικών αρχών είναι να δημιουργηθεί μέσω της εκπαίδευσης μια ελληνική κοινότητα που θα διέπει όλο το γεωγραφικό χώρο της Θράκης, με κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα την ελληνοφωνία, καθώς μέσω της διδασκαλίας της στα σλαβόφωνα χωριά οι κάτοικοι τους θα διεκδικηθούν από το ελληνικό κράτος ως Έλληνες. Για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ο Σκαλισιάνος προτείνει το διορισμό γυναικών δασκάλων καθώς με αυτές θα είναι πιο αποτελεσματική η εκμάθηση της γλώσσας.

Σε διαφορετικό μήκος κινείται η κρίση του Σκαλισιάνου για τα σχολεία στα ελληνόφωνα χωριά καθώς σε αυτά δεν υπάρχει ο κίνδυνος της εισχώρησης του βουλγαρικού εθνικισμού και της προσχώρησης τους στην Εξαρχία, «Εν τοις ελληνοφώνοις χωρίοις, ων οι κάτοικοι έχουσι πλήρη την συναίσθησιν της ελληνικής αυτών καταγωγής και εις α αδύνατον είναι να εισχωρήση η βουλγαρική προπαγάνδα, όλως διάφορος, νομίζω, είναι η αποστολή του σχολείου.»¹⁹⁵ Σε αυτά, εφόσον η καθομιλουμένη είναι η ελληνική και υπάρχει ασφάλεια από το βουλγαρικό εθνικισμό, η διδασκαλία μπορεί να προσανατολιστεί στην ανάπτυξη της γλωσσικής έκφρασης, σκέψης και κρίσης καθώς και στην καλλιέργεια του ελληνικού εθνικού φρονήματος:

Εν τούτοις το σχολείον σκοπόν έχει ν' αναπτύξη μεν τας γλωσσικάς των μαθητών γνώσεις και δι' αυτών να λεπτύνη την κρίσιν αυτών και την έκφρασιν, προ πάντος δε να εμπεδώση εις τας απαλάς των μικρών Ελλήνων καρδιάς ελληνοπρεπές και αρρενωπόν φρόνημα [...] αναγκαίον νομίζω να ληφθώσι και μέτρα τινά προς τελεσφόρον διδασκαλίαν των Ελληνικών, της Ιστορίας και της Γεωγραφίας, καθ' όσον η των μαθημάτων τούτων προ πάντων σκόπιμος και μεθοδική διδασκαλία κατεργάζεται την εθνικήν των μαθητών αγωγήν»¹⁹⁶

Αναφέρει επίσης πως θα πρέπει να εφαρμοσθεί ένα ενιαίο σχολικό πρόγραμμα που θα αφορά το σύνολο των σχολείων στα ελληνόφωνα χωριά της Θράκης, «ν' ανατεθή εις άνδρας ειδικούς και γνώστας των αναγκών της εν Θράκη εκπαιδεύσεως και των όρων, υφ' ους αυτή λειτουργεί, η σύνταξις προγράμματος ενιαίου δι' άπαντα

¹⁹⁴ Ο.π., σ. 397.

¹⁹⁵ Ο.π., σ. 398.

¹⁹⁶ Ο.π., σ. 398.

τα είδη των σχολείων της κατωτέρας εκπαιδύσεως, να επιβληθή δε η χρήσις αυτού καθ'άπασαν την Θράκην.»¹⁹⁷ Επιπλέον, αντίστοιχα με τα σχολεία στα αλλόγλωσσα χωριά προτείνει την διανομή κατάλληλων σχολικών βιβλίων για τις διαφορετικές ανάγκες που έχουν οι μαθητές στα σχολεία των ελληνόφωνων χωριών, «επί τη βάσει του ούτω συνταχθησομένου προγράμματος ν'ανατεθή εις άνδρας επίσης ειδικούς η συγγραφή αναγνωστικών βιβλίων, πατριδογραφίας της Θράκης και εγχειριδίων ιστορικών και γεωγραφικών και να επιβληθή η χρήσις αυτών εν απασι τοις σχολείοις»¹⁹⁸.

Τέλος, όπως και στα προγενέστερα προξενικά έγγραφα, ο Σκαλισιάνος τονίζει την σημασία της θεσμοθέτησης της εκπαιδευτικής επιθεώρησης, «Υπέρ πάσας όμως τας ανάγκας...εξαιρείται, νομίζω, και επιβάλλεται υπό της βίας των πραγμάτων η ανάγκη της ιδρύσεως του θεσμού της επιθεωρήσεως.»¹⁹⁹, καθώς την θεωρεί τον πιο σημαντικό παράγοντα για τη βελτίωση και εν γένει επιτυχία της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, «Μόνον επιθεώρησις συστηματική και πεφωτισμένη δύναται να μελετήση και να αντιληφθή την κατάστασιν της εκπαιδύσεως και να εξεύρη και υποδείξη τα τρωτά αυτής και τα μέσα της θεραπείας των.»²⁰⁰. Ουσιαστικά, ο Σκαλισιάνος εκτιμά πως μόνο ένας επίσημος θεσμός εκπαιδευτικής επιθεώρησης μπορεί να λειτουργήσει ως ο συνδετικός κρίκος που θα ενώνει το σχολικό δίκτυο και τους παράγοντες του, θα οργανώνει και θα συντονίζει την εκπαίδευση στο πλαίσιο της προώθησης της εθνικής ιδεολογίας.

Αύτη προς τούτοις, κατά φυσικόν λόγον, είναι η μόνη ενδεδειγμένη όπως πρωτοστατήση εις την εφαρμογήν των μέτρων, άτινα οι αρμόδιοι ήθελον εγκρίνει, χειραγωγούσα τους παντοίας προελεύσεως και εξαρτήσεως διδασκάλους της Θράκης εις το υψηλόν και επίμοχθον έργον των. Άνευ αυτής ούτε ενότης εν τη εκπαιδύσει ούτε έλεγχος της εργασίας των λειτουργών αυτής δύναται να υπάρξη. Άνευ δ' ελέγχου και ενότητος αδύνατον, ως εικός, ν' αποκτήσωμεν εκπαιδευσιν ανταξίαν των μεγάλων ελπίδων, ας δικαίως επ' αυτής στηρίζει το Έθνος.²⁰¹

¹⁹⁷ Ο.π., σ. 398-399.

¹⁹⁸ Ο.π., σ. 399.

¹⁹⁹ Ο.π., σ. 399.

²⁰⁰ Ο.π., σ. 399.

²⁰¹ Ο.π., σ. 399.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, μέσα από τη μελέτη των εξεταζόμενων προξενικών εγγράφων προβάλλεται η ύπαρξη ενός οργανωμένου σε σχετικό βαθμό εκπαιδευτικού δικτύου με μια ενεργή ανάμειξη των προξενικών αρχών στην ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα του Δεδεαγάτς για την περίοδο 1903-1907. Παρουσιάζεται ένα σχολικό δίκτυο οργανωμένο βάσει της διοικητικής διαίρεσης του Σαντζακίου Δεδεαγάτς υπό την θεσμική δικαιοδοσία του Μητροπολίτη Αίνου. Οι αναφορές που γίνονται στα σχολεία της περιοχής αφορούν την ανάμειξη των προξενικών αρχών στα εκπαιδευτικά ζητήματα, κυρίως όσον αφορά τα σχολεία και τις επιχορηγήσεις του διδακτικού προσωπικού σε αυτά, αλλά και τη διαχείριση των επιχορηγήσεων, το ενδιαφέρον τους για τους μαθητές που φοιτούν στα σχολεία, τα σχολικά προγράμματα που διδάσκονται και την ενασχόληση τους για την θεσμοθέτηση θέσης επιθεωρητή.

Είναι φανερό, σχεδόν στο σύνολο των σχετικών εγγράφων, πως οι προξενικές αρχές βλέπουν την εκπαίδευση υπό το πρίσμα του εθνικισμού και τη νοσηματοδοτούν ανάλογα, δηλαδή ως το μέσο με το οποίο θα πραγματοποιηθεί η μεταστροφή της θρησκευτικής συνείδησης των ορθόδοξων χριστιανών υπηκόων του Σαντζακίου Δεδεαγάτς σε εθνική ελληνική. Για τον σκοπό αυτό βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία με το ελληνικό κράτος, τον κεντρικό πυρήνα του ελληνικού εθνικισμού, και η ελληνική εθνική ιδέα επιχειρείται να διαδοθεί μέσω των ήδη υπαρχουσών εκπαιδευτικών δομών των οθωμανικών κοινοτήτων. Αυτό είναι το πλαίσιο που περιγράφεται από τα προξενικά έγγραφα και το γεγονός ότι οι εκάστοτε Υποπρόξενοι Δεδεαγάτς βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία τόσο με το ελληνικό κράτος όσο και με το Προξενείο Αδριανούπολης αποδεικνύει πως η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Δεδεαγάτς αποτελεί μέρος της συνολικής δραστηριότητας στο χώρο της Θράκης.

Συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε πως το Υποπροξενείο επιχορηγούσε σχολεία κυρίως σε αμιγώς ελληνόφωνες πατριαρχικές κοινότητες, είτε κοντά σε βουλγαρόφωνες εξαρχικές, στην περίπτωση των Καζάδων Δεδεαγάτς και Σουφλίου, είτε σε περιοχή όπου υπήρχαν συγκεντρωμένες ελληνόφωνες πατριαρχικές, στην περίπτωση του Καζά Αίνου. Σε όλο το χρονικό διάστημα 1903-1907 οι κοινότητες με τα επιχορηγούμενα σχολεία στον Καζά Δεδεαγάτς και στον Καζά Σουφλίου σχηματίζουν μια περίμετρο γύρω από την ύπαιθρο στο βόρειο μέρος του αστικού κέντρου του Δεδεαγάτς όπου υπήρχαν πολλά βουλγαρόφωνα εξαρχικά χωριά και

αποδεδειγμένα βουλγαρική εκπαιδευτική δραστηριότητα. Συνεπώς, για τους εν λόγω καζάδες εκτιμάται πως η επιχορήγηση των σχολείων γίνεται με σκοπό την αναχαίτιση της δράσης του βουλγαρικού εθνικισμού στην περιοχή και την ενίσχυση του ελληνικού εθνικού αισθήματος μέσω της παιδείας. Στην περίπτωση του Καζά Αίνου η επιχορήγηση των σχολείων εκτιμάται πως γίνεται για την εδραίωση του ελληνικού εθνικισμού σε μια περιοχή όπου οι ελληνόφωνες πατριαρχικές κοινότητες συνυπάρχουν με ένα μόνο βουλγαρόφωνο ορθόδοξο χωριό, το οποίο μάλιστα επιχορηγείται με εκτιμώμενο στόχο τη διατήρηση του στην εκκλησιαστική υπαγωγή του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Με εξαίρεση το σχολικό έτος 1904/05 οι εκπαιδευτικές επιχορηγήσεις στο Σαντζάκι του Δεδεαγάτς ακολουθούν ανοδική πορεία όμως το αστικό κέντρο του Δεδεαγάτς δεν δέχεται εκπαιδευτική επιχορήγηση, κάτι που συμβαίνει λόγω της σημαντικής κοινοτικής και ιδιωτικής συνεισφοράς στην παιδεία. Η διαφορά μεταξύ των σχολείων στο αστικό κέντρο και την ύπαιθρο είναι ξεκάθαρη στα προξενικά έγγραφα που αναφέρονται σε αυτά καθώς κατά τους Προξένους επιτελούν διαφορετικούς ρόλους σε διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες.

Όσον αφορά τους μαθητές που φοιτούν στα σχολεία του Δεδεαγάτς και πάλι διακρίνεται η διαφορά στους μαθητές μεταξύ αστικού κέντρου και υπαίθρου αφενός μέσω της διαφοράς του αριθμού των κοριτσιών στα σχολεία, όπου στο αστικό κέντρο συμμετέχουν σε ίσους αριθμούς με τα αγόρια ενώ στην ύπαιθρο οι αριθμοί των κοριτσιών είναι λιγостоί, αφετέρου δε στην συμμετοχή τους στην σχολική ζωή. Στην ύπαιθρο οι μαθητές συμμετείχαν στις αγροτικές εργασίες και αναπόφευκτα το σχολικό πρόγραμμα προσαρμοζόταν στην αγροτική ζωή. Η μικρή συμμετοχή των κοριτσιών στην εκπαίδευση της υπαίθρου ερμηνεύεται βάσει της παραδοσιακής κοινοτικής ζωής σε αντίθεση με την κοσμοπολίτικη του αστικού κέντρου και την ύπαρξη μιας αστικής τάξης που είναι παράγοντες που προωθούν τη γυναικεία εκπαίδευση.

Στο ζήτημα του διδακτικού προσωπικού, οι αναφορές των προξενικών εγγράφων φανερώνουν την προτίμηση των γυναικών δασκάλων στα σλαβόφωνα χωριά για τη μετάδοση της ελληνικής γλώσσας και την υπεροχή των αντρών δασκάλων στο έργο της προώθησης της εθνικής ιδεολογίας. Οι προξενικές αρχές προσβλέπουν στη λειτουργία του διδακτικού επαγγέλματος ως φορέα του ελληνικού εθνικισμού μέσω της διδασκαλίας των μαθητών αλλά και μέσω της δράσης τους στον ευρύτερο κοινοτικό χώρο ως κατηχητές της ελληνικής εθνικής ιδέας και ως παράγοντες

συσπείρωσης των κατοίκων για την αντιμετώπιση της θρησκευτικής απειλής της Εξαρχίας και της απειλής του βουλγαρικού εθνικισμού.

Ο διαχωρισμός αστικού κέντρου και υπαίθρου καθορίζει και την οπτική που οι προξενικές αρχές έχουν για τα σχολικά προγράμματα καθώς κύρια επιδίωξη τους είναι η κατάλληλη προσαρμογή τους στις ανάγκες των κοινοτήτων της υπαίθρου με γνώμονα την καλλιέργεια του ελληνικού εθνικού αισθήματος, χωρίς ωστόσο να επιδιώκουν μια ριζοσπαστική κοινωνική θεώρηση για τη διεκδίκηση πολιτικής ύπαρξης εκτός του οθωμανικού διοικητικού πλαισίου. Η θέση αυτή μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε πως σκοπός των Προξένων ήταν η εισχώρηση και εδραίωση του ελληνικού εθνικισμού στις κοινότητες για την αντιμετώπιση του βουλγαρικού εθνικισμού τον οποίο νοούσαν ως άμεση απειλή.

Στον τομέα των επιχορηγήσεων το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς επιχορηγείται με σημαντικά μικρότερο συνολικό ποσό συγκριτικά με άλλα Υποπροξενεία στη Μακεδονία και την Θράκη. Ωστόσο μια ενδελεχής μελέτη των επιμέρους επιχορηγήσεων στις κοινότητες, συγκρινόμενη παράλληλα με τις επιχορηγήσεις που μοιράζει το Προξενείο Αδριανούπολης στις κοινότητες του, φανερώνει ένα διαμοιρασμό επιχορηγήσεων σε λιγότερες κοινότητες με μεγαλύτερα ποσά διδακτικού μισθού και οι οποίες αυξάνονται καθ' όλη την περίοδο 1903-1907 με εξαίρεση το σχολικό έτος 1904/05. Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στην εκτίμηση πως το Υποπροξενείο Δεδεαγάτς μοιράζει τις επιχορηγήσεις σε στρατηγικά σημεία του Σαντζακίου τα οποία οριοθετούν περιοχή δράσης του βουλγαρικού εθνικισμού μέσω της παιδείας. Περαιτέρω, από τις περιγραφές των εγγράφων δίνεται η εικόνα της οικονομίας και κατάλληλης διαχείρισης των διαθέσιμων πόρων κάτι που φανερώνει σε ένα βαθμό την οικονομική κατάσταση του ελληνικού κράτους εκείνη την περίοδο και της προσπάθειας του να διαχειριστεί κατάλληλα το σύνολο των εκπαιδευτικών επιχορηγήσεων στην οθωμανική επικράτεια και από την άλλη δείχνει τη βαρύτητα που αυτές είχαν για τους Προξένους στην προώθηση του εθνικού έργου.

Αναφορικά με τον θεσμό της σχολικής επιθεώρησης απαντώνται συνεχείς εκκλήσεις για την βέλτιστη μετουσίωση του στην πραγματικότητα και τις κατάλληλες μορφές που μπορεί να λάβει, όπως και για τα κατάλληλα πρόσωπα που θα μπορέσουν να αναλάβουν το ρόλο με επιτυχία. Ειδικότερα, τα πρόσωπα που προτείνονται έχουν υψηλή μόρφωση και δίνεται ιδιαίτερη σημασία στη διακριτική δραστηριότητα τους

ώστε να μην έλκουν την προσοχή των οθωμανικών αρχών, κάτι που δείχνει πως ο ρόλος του σχολικού επιθεωρητή συνεπαγόταν και ρόλο πράκτορα και πληροφοριοδότη των προξενικών αρχών. Οι αναφορές στην ανεπαρκή επιθεώρηση του εκπαιδευτικού δικτύου σε όλο το φάσμα του ιστορικού χρόνου που μελετάται οδηγούν στο συμπέρασμα πως αυτές γίνονταν ανεπαρκώς και χωρίς συγκροτημένο σχέδιο με κατάλληλη οργάνωση και επίσης φανερώνει την αναγκαιότητα της υλοποίησης τους που θα οδηγούσε στην ομογενοποίηση του πληθυσμού με βάση την εθνική ταυτότητα, απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεκδίκηση και κατά συνέπεια την συμμετοχή του σε ένα έθνος κράτος.

Εφόσον οι προξενικές αρχές αναμειγνύονται στα εκπαιδευτικά πράγματα του Σαντζακίου του Δεδεαγάτς χρησιμοποιώντας τις εκπαιδευτικές δομές του οθωμανικού κράτους το ζήτημα που προκύπτει είναι το κατά πόσον μπορούν να νοηθούν ως επικεφαλής του εγχειρήματος. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η εκπαίδευση στις κοινότητες του Δεδεαγάτς βρισκόταν υπό τη δικαιοδοσία της Μητρόπολης Αίνου και στηρίζονταν από την κοινότητα. Σε μια εποχή που οι εθνικές ιδεολογίες επιχειρούν να διεισδύσουν σε παραδοσιακές κοινωνίες με συγκεκριμένου είδους κοινωνικές σχέσεις και κοσμοθεωρίες ήταν μοιραίο να χρειαστεί να εκμεταλλευτούν το υπάρχον πλαίσιο ώστε να πραγματοποιήσουν τις απαιτούμενες συνειδησιακές αλλαγές εκ των έσω.

Στα εξεταζόμενα προξενικά έγγραφα προβάλλεται σκόπιμα από τις προξενικές αρχές ένας υποβόσκων ρόλος της Μητρόπολης Αίνου που δεν έχει ενεργή ανάμειξη στις ελληνικές εκπαιδευτικές ενέργειες. Όταν αυτή αναφέρεται είναι στο πλαίσιο της κριτικής της εκπαιδευτικής κατάστασης και της ευθύνης που η εκκλησιαστική αρχή φέρει, με αρνητικό πρόσημο για την εθνική πολιτική. Προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω στην ανάλυση, απαντώνται έγγραφα όπου ζητείται η απομάκρυνση του Μητροπολίτη Αίνου Λεοντίου καθώς δεν συνεισφέρει στην εθνική προσπάθεια, πράγμα που υποδηλώνει τη βλέψη των προξενικών αρχών για τον προσεταιρισμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο πολιτικό στρατόπεδο του ελληνικού εθνικισμού, αφήνοντας κατά μέρος την οικουμενική ορθόδοξη αντίληψη του. Επομένως, είναι φανερό πως οι προξενικές αρχές αφαιρετικά ιδιοποιούνται την εκπαίδευση και την καθιστούν θεμελιακό κομμάτι της ελληνικής εθνικής πολιτικής. Εξίσου σημαντικό σημείο για την εικόνα που δίνουν για την εκπαίδευση οι προξενικές αρχές είναι το γεγονός ότι το Οθωμανικό Υπουργείο Δημόσιας Παιδείας απουσιάζει από τα έγγραφα και εκτιμάται πως αυτό γίνεται σκόπιμα για την ιδιοποίηση της

προστασίας και κυριαρχίας των προξενικών αρχών στην εκπαίδευση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων. Επομένως, παρατηρείται πως το ελληνικό κράτος μέσω των εκπροσώπων του στοχεύει στην προβολή του ως επικεφαλής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του ελληνορθόδοξου μιλλέτ παραγκωνίζοντας την εκκλησιαστική αρχή.

Τέλος, αναφορικά με την αποτίμηση της εκπαίδευσης στην περιοχή, οι προξενικές αρχές φαίνεται να τηρούν μια σταθερά ενεργή στάση στην κρίση τους για τα εκπαιδευτικά πράγματα δείχνοντας πως υπάρχει μια ενεργή εκπαιδευτική παρουσία με αποτελέσματα ασκώντας παράλληλα κριτική σε επιμέρους ζητήματα. Ένα σημαντικό ζήτημα είναι το αν και πόσο προβάλλεται η βουλγαρική εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Δεδεαγάτς. Στο κομμάτι αυτό, υπάρχει σιωπή από τις προξενικές αρχές καθώς δεν περιγράφεται βουλγαρικό σχολείο σε χωριό της υπαίθρου και συνδυάζοντας τη γνώση που προκύπτει από τη βιβλιογραφία αλλά και προξενικά έγγραφα συμπεραίνουμε πως πρόκειται για μια σκόπιμη αποσιώπηση που είχε ως πιθανό σκοπό να υπερεκτιμήσει τη δύναμη και επιτυχία της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας. Ωστόσο, στις αναφορές των Υποπροξένων η βουλγαρική εκπαιδευτική προσπάθεια περιγράφεται με ισχυρές δυνάμεις και πλεονεκτήματα έναντι της ελληνικής. Κατά τη γνώμη του γράφοντα αυτό συμβαίνει ώστε να δημιουργηθεί ένα πρότυπο στο οποίο θα στοχεύει η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα για την βελτίωση των αδυναμιών της αποκρύπτοντας παράλληλα τις υπαρκτές εκπαιδευτικές βουλγαρικές δομές με τις αδυναμίες τους.

Πέρα από την ετήσια αύξηση των σχολείων και συνακόλουθα των μαθητών, οι συντάκτες των εγγράφων τονίζουν την κρίσιμη συνεισφορά του διδακτικού προσωπικού στο εθνικό έργο της μεταστροφής των συνειδήσεων με βάση το κοινοτικό σχολείο όπως επίσης και την χρησιμοποίησή τους στο δίκτυο πληροφόρησης. Από την άλλη πλευρά, το κύριο σημείο στο οποίο επιμένουν είναι ότι η ελληνική εκπαίδευση μειονεκτεί σημαντικά σε σύγκριση με τη βουλγαρική και κύριος λόγος είναι η έλλειψη ενός ενιαίου εκπαιδευτικού κέντρου το οποίο θα οργανώνει και συντονίζει το σχολικό δίκτυο όπως επίσης και η απουσία του θεσμού του σχολικού επιθεωρητή, ο οποίος περιοδεύοντας στα κοινοτικά σχολεία θα ελέγχει την ευρυθμία του εθνικού προσανατολισμού της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας.

Παράρτημα

Ι) Στατιστική πληθυσμού Σαντζακίου Δεδεαγάτς, 1906²⁰²

Πληθυσμοί καζάδων και ναχιέδων

Καζάς Δεδεαγάτς

Ναχιές	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	ΣΥΝΟΛΟ
Δεδεαγάτς*	2310	369	1542	4946
Σαχινλέρ	6	2646	1915	4567
Μάκρης**	1113	846	1922	3881
Φερρών	1048	2379	4403	7830
Δογάνχισαρ		4444	581	5025
Σαμοθράκης	3500		20	3520
ΣΥΝΟΛΟ	7840	10684	10403	29789

*Στον Ναχιέ Δεδεαγάτς καταγράφονται επίσης 385 Αρμένιοι, 230 Εβραίοι και 110 Καθολικοί.

**Στον Ναχιέ Μάκρης συμπεριλαμβάνονται 137 βουλγαρόφωνοι Πατριαρχικοί, 128 από το χωριό Τσομπάνκιοϊ και 9 από τη Μάκρη.

Καζάς Σουφλίου

Ναχιές	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	ΣΥΝΟΛΟ
Σουφλίου	9988	440	645	11073
Δερβέντ		3367	1662	5029
Καμπερλέρ			5352	5352
Πισμάν	1355	915	1056	3326
Μπίτικλι	1169	893	5636	7698
Εντέ	3121	269	4720	8120
Υψάλων	1201		9654	10855
ΣΥΝΟΛΟ	16834	5884	28725	51443

Καζάς Αίνου

Ναχιές	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	ΣΥΝΟΛΟ
Αίνου*	3184		1360	4545
Αγιάσματος	975		2319	3294
ΣΥΝΟΛΟ	3989		3679	7839

²⁰² Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ., ό.π., σ. 313-320.

*Στον Ναχιέ Αίνου καταγράφονται 170 βουλγαρόφωνοι Πατριαρχικοί, 168 από το Ασαρλή και 2 από την Αίνο. Επίσης 1 Εβραίος καταγράφεται στην Αίνο.

Σαντζάκι Δεδεαγάτς

Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	ΣΥΝΟΛΟ
28970	16568	42807	89071

Πληθυσμοί οικισμών ναχιέδων με αναγραφή μητρικής γλώσσας

Καζάς Δεδεαγάτς

Ναχιές Σαχινλέρ

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Γενήκιοϊ (Γάνα)	Βουλγαρικά		1291		1291
Λιτζάκιοϊ (Λουτρός)	Βουλγαρικά	6	605	205	816
Σαχινλέρ (Άνθεια)	Τουρκικά			483	483
Ομπαλάρ (Απαλός)	Τουρκικά			445	445
Μπάδομα (Ποταμός)	Βουλγαρικά		371		371
Τσάμερεν (Πεύκα)	Βουλγαρικά			314	314
Μπέηκιοϊ (Αρίστηνο)	Τουρκικά/Βουλγαρικά		50	164	214
Δογάντζα (Αετοχώρι)	Τουρκικά			208	208
Κιόστελε (Αγνάντια)	Τουρκικά/Βουλγαρικά		15	135	150
Τουρλούκιοϊ (Δωρικό)	Τουρκικά			135	135
Τσάκμπαση	Τουρκικά			80	80
Τσεκέρ- Δεκλή (Αμφιτρίτη)	Τουρκικά			60	60

Ναχιές Δογάνχισάρ

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Δογάνχισάρ (Αισύμη)	Βουλγαρικά		1800		1800

Δερβέντι (Αβας)	Βουλγαρικά		1552		1552
Δομούζ-Δερέ (Νίψα)	Βουλγαρικά		1092		1092
Μπάτουρεν (Πάταρα)	Τουρκικά			234	234
Καρακαγιά (Μαυρόπετρα)	Τουρκικά			210	210
Χοντζάκιοϊ	Τουρκικά			137	137

Ναχιές Φερετζίκ

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Φέρραι (Φέρες)	Ελληνικά/Βουλγαρικά Τουρκικά	393	187	3167	3747
Μπαλήκιοϊ (Μελία)	Βουλγαρικά		918		918
Ουκούφ (Λυκώφη)	Βουλγαρικά		676		676
Ρουμτζίκι (Δορίσκος)	Ελληνικά	655			655
Τουρμπαλήκιοϊ (Πυλαία)	Βουλγαρικά		598		598
Κισλάκιοϊ (Κοίλα)	Τουρκικά			327	327
Σελιμιέ	Τουρκικά			287	287
Μπογιαλήκ	Τουρκικά			259	259
Μικρό Ουκούφ (Καβησσός)	Τουρκικά			193	193
Ντρεμ-Σελή (Δρυμός)	Τουρκικά			170	170

Ναχιές Μάκρης

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Μάκρη	Ελληνικά/Τουρκικά	929		408	1346
Τσομπάνκιοϊ (Συκορράχη)	Βουλγαρικά	128		831	1006
Κιοσέ- Μετζήτ (Μέστη)	Τουρκικά			211	211
Ντικελλή- Τας (Δίκελλα)	Τουρκικά			204	204
Γιουβεντίκ (Μεσημβρία)	Τουρκικά			201	201
Χαλίκιοϊ (Αλίκη)	Τουρκικά			172	172

Χασανλάρ (Αύρα)	Τουρκικά			163	163
Τασλήκ	Τουρκικά			143	143
Οταλάρ (Ατάρνη)	Τουρκικά			139	139
Σααρλάρ (Πλάκα)	Τουρκικά			93	93
Μουσάκιοϊ (Μουσάκιον)	Τουρκικά			83	83
Γκιουρεζή	Τουρκικά			64	64
Ντιβάν Ηλίας	Τουρκικά		15	41	56

Ναχιές Σαμοθράκης

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Σαμοθράκη	Ελληνικά	3500		20	3520

Καζάς Αίνου

Ναχιές Αίνου

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Αίνος* (Enez)	Ελληνικά	2054	2	797	2854
Σουλτανίτσα** (Sultaniçe)	Βουλγαρικά			503	503
Μάγιστρος (Yenice)	Ελληνικά	490			409
Αμυγδαλιά (Çavuşköy)	Ελληνικά	470			470
Ασαρλή (Hisarlı)	Βουλγαρικά	168			168
Τσατάλτεπε (Çataltepe)	Τουρκικά			60	60

*Στην Αίνο καταγράφονται 2 σλαβόφωνοι εξαρχικοί και 1 Εβραίος.

**Οι μουσουλμάνοι του συγκεκριμένου χωριού καταγράφονται ως Πομάκοι.

Ναχιές Αγιάσματος

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Αγιάσμα (Kocaali)	Ελληνικά	535			535
Μεγάλη Διασόρνα (Büyükevren)	Τουρκικά			475	475

Καραϊντιρλί (Karaincirli)	Τουρκικά			458	458
Χάσκιοϊ (Hasköy)	Τουρκικά			375	375
Κεμερλή (Şehitler)	Ελληνικά/Τουρκικά	200		140	340
Μικρά Διόσια (Küçükkenren)	Ελληνικά	304			304
Ρέμκιοϊ (Abdurrahim)	Τουρκικά			260	260
Κελτσαβούς (Gülçavuş)	Τουρκικά			240	240
Τσεριμπάς (Çeribaşı)	Τουρκικά			190	190
Βακούφ (Vakıf)	Τουρκικά			180	180
Τσαντήρ	Τουρκικά			160	160
Γιαζήρ (Yazır)	Τουρκικά			140	140
Ουμούρμπεη (Ömerbey)	Τουρκικά			85	85

Καζάς Σουφλίου

Ναχιές Σουφλίου

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Σουφλί		7900		50	8000*
Καρά-Βουνάρ (Κορνοφωλεά)	Ελληνικά	1988			1988
Γιάνουρεν (Γιαννούλη)	Βουλγαρικά		440		440
Καλαϊτζίοβα (Τρεις Μύλοι)	Τουρκικά			385	385
Ντιστίμπακ (Γαβριά)	Τουρκικά			260	260

Ναχιές Δερβέντ*

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Μικρόν Δερβέντ (Μικρό Δέρειο)	Βουλγαρικά		703	226	929

Καγιατζίκ (Κυριακή)	Βουλγαρικά		806		806
Μέγα Δερβέντ (Μέγα Δέρειο)	Βουλγαρικά		432	270	702
Δεμίρ-Ουρέν (Σιδηρώ)	Βουλγαρικά			480	480
Τας-Αγήλ- Μαχαλέ** (Πετρόλοφος)	Βουλγαρικά		262	207	469
Κουτροτζιά (Κοτρωνιά)	Βουλγαρικά		158	296	454
Δομπράβα** (Τριάδα)	Βουλγαρικά		300	52	352
Κερβάν-Τσαϊρ** (Πολύβλαστον)	Βουλγαρικά		215	77	292
Τσιουτσιούρ** (Θειάφι)	Βουλγαρικά		283		283
Φέραι-Κολυμπάρ** (Φεραί)	Βουλγαρικά		110	103	213
Σεμέρ-Βουρνού** (Σαμαράς)	Βουλγαρικά		98	85	183

*Οι μουσουλμάνοι του Ναχιέ Δερβέντ καταγράφονται στο μεγαλύτερο μέρος βουλγαρόφωνοι Πομάκοι.

** «Τα αναγραφόμενα ανωτέρω χωρία του Δήμου Δερβέντ δεν είναι κυρίως χωρία αλλ' αθροίσματα διεσπαρμένα εις απόστασιν ενός τετάρτου έως ημισείας ώρας καλυβών ή αγροικιών».²⁰³

Ναχιές Καμπερλέρ

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Μεχρικόζ* (Κέχρος)	Βουλγαρικά			1117	1117
Χαλιλβιράν*	Βουλγαρικά			738	738
Χαντζιβιράν* (Μυρσίνη)	Βουλγαρικά			481	481
Ομερλέρ	Τουρκικά			406	406
Άνω- Καμπερλέρ (Άνω Καμπή)	Τουρκικά			233	233
Μπαμπαλάρ (Γονικόν)	Τουρκικά			221	221
Καρά-Ουρέν (Ουράνια)	Τουρκικά			203	203

²⁰³ Βλ. Γεωργαντζή, Π.Α.Θ., ό.π., σ. 316.

Αρμουτλί (Απιδοχώρι)	Τουρκικά			198	198
Σαρπ-Ντερέ (Σαρπηδωνία)	Τουρκικά			152	152
Μασχαλάρ	Τουρκικά			143	143
Κάτω Καμπερλέρ (Κάτω Καμπή)	Τουρκικά			125	125
Μεσημλέρ (Μεσημέριον)	Τουρκικά			117	117
Γιλανλί (Γελάνθη)	Τουρκικά			116	116
Ιμαμλάρ (Αγραφιώτικα)	Τουρκικά			110	110
Τσιοκεκλή	Τουρκικά			102	102
Μπαλή-Καγιά (Μελόπετρα)	Τουρκικά			98	98
Αχλατζήκιοϊ	Τουρκικά			93	93
Ρουσλενέρ	Τουρκικά			87	87
Τσιλεμπιλέρ	Τουρκικά			83	83
Κιοσιλέρ	Τουρκικά			79	79
Κιουτσουκλή (Μικράκιον)	Τουρκικά			74	74
Γένιτζε	Τουρκικά			67	67
Σουθσιακλέρ	Τουρκικά			64	64
Ραμαντάν- Μαχαλέ	Τουρκικά			64	64
Κιοσέκιοϊ (Σπανόν)	Τουρκικά			52	52
Ασιά-Μαχαλέ (Ασία)	Τουρκικά			47	47
Ντικιλή Ταρ (Δίκελλα)	Τουρκικά			45	45
Σεπαχιλέρ	Τουρκικά			37	37

*Οι μουσουλμάνοι των συγκεκριμένων χωριών καταγράφονται ως βουλγαρόφωνοι Πομάκοι.

Ναχιές Πισμάν

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Καβατζίκ (Λευκίμμη)	Ελληνικά	1355			1355
Πισμάνκιοϊ (Πισάνη)	Βουλγαρικά		735		735

Τσικούρ-Βερέν (Βυρίνη)	Τουρκικά			332	332
Σειροβα	Τουρκικά			309	309
Μουκατές*	Βουλγαρικά			224	224
Σαρή-Κοτζιά (Κιτρινόπετρα)	Τουρκικά			191	191
Ταχτατζίκ (Σανιδοχώριον)	Βουλγαρικά		180		180

*Οι μουσουλμάνοι του συγκεκριμένου χωριού καταγράφονται ως βουλγαρόφωνοι Πομάκοι.

Ναχιές Μπίτικλι

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Δαδιά	Ελληνικά	737			737
Τσουμλεκτοή (Λαγινάς)	Τουρκικά			512	512
Τσοσμεντζίκ (Βρυσούλα)	Τουρκικά			483	483
Μαρχανλί (Πέπλος)	Βουλγαρικά		475		475
Πασμακσί (Τριφύλλι)	Ελληνικά	432			432
Οκούφ (Λυκόφη)	Τουρκικά			423	423
Σειμενλί (Φυλακτόν)	Τουρκικά			421	421
Τεκές (Ταύρη)	Βουλγαρικά		418		418
Καβά-Κουρού (Ξηρόδενδρο)	Τουρκικά			346	346
Ελκεντζί (Λύρα)	Τουρκικά			351	351
Χαντζιάζ (Τάρσιο)	Τουρκικά			317	317
Κουγιούν-Γερί (Προβατών)	Τουρκικά			281	281
Τσακιρτζί (Πυρόλιθος)	Τουρκικά			278	278
Χαμιδιέ (Χλόη)	Τουρκικά			269	269
Μπαχτσή Μπέη (Κήποι)	Τουρκικά			264	264
Καλντιρκόζ (Πόρος)	Τουρκικά			253	253
Σαρχανλί Φερρών (Αρδάνιο)	Τουρκικά			228	228

Μπίτικλι (Τύχιο)	Τουρκικά			225	225
Γκεμετζήκιοϊ (Γεμιστή)	Τουρκικά			223	223
Μουσελίμ (Αμυγδαλιά)	Τουρκικά			204	204
Κιοπεκλί (Θυμαριά)	Τουρκικά			195	195
Οσμάντζα (Μάνθεια)	Τουρκικά			186	186

Ναχιές Εντέ

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Κιουπλή (Küplü)	Ελληνικά	2419			2419
Σουμπάκιοϊ* (Subaşı)	Βουλγαρικά			981	981
Εντέκιοϊ	Τουρκικά			915	915
Αντά Σαρχανλή (Adasarhanlı)	Τουρκικά			740	740
Δογαντζή (Büyükdoganca)	Ελληνικά	702			702
Μπουγιούκ Αλτάκ (Büyükdaltıtaş)	Τουρκικά			544	544
Μπεηκιοϊ	Τουρκικά			351	351
Ουμουρτζά-Κιοϊ (Umurca)	Τουρκικά			339	339
Αλί Μπέηκιοϊ (Alibey)	Τουρκικά			332	332
Ντουραντζή Οσμάν (Küçük Doğanca)	Τουρκικά			316	316
Καντήκιοϊ (Kadıncıdurma)	Βουλγαρικά		269		269
Κιουτσούκ Αλτάκ (Küçükaltıtaş)	Τουρκικά			202	202

*Οι μουσουλμάνοι του συγκεκριμένου χωριού καταγράφονται ως βουλγαρόφωνοι Πομάκοι, πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία.

Ναχιές Υψάλων

Οικισμός	Μητρική γλώσσα	Πατριαρχικοί	Εξαρχικοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Ύψαλα* (İpsala)	Τουρκικά/Βουλγαρικά			2963	2963
Καρπουζλού* (Karpuzlu)	Βουλγαρικά			1216	1216

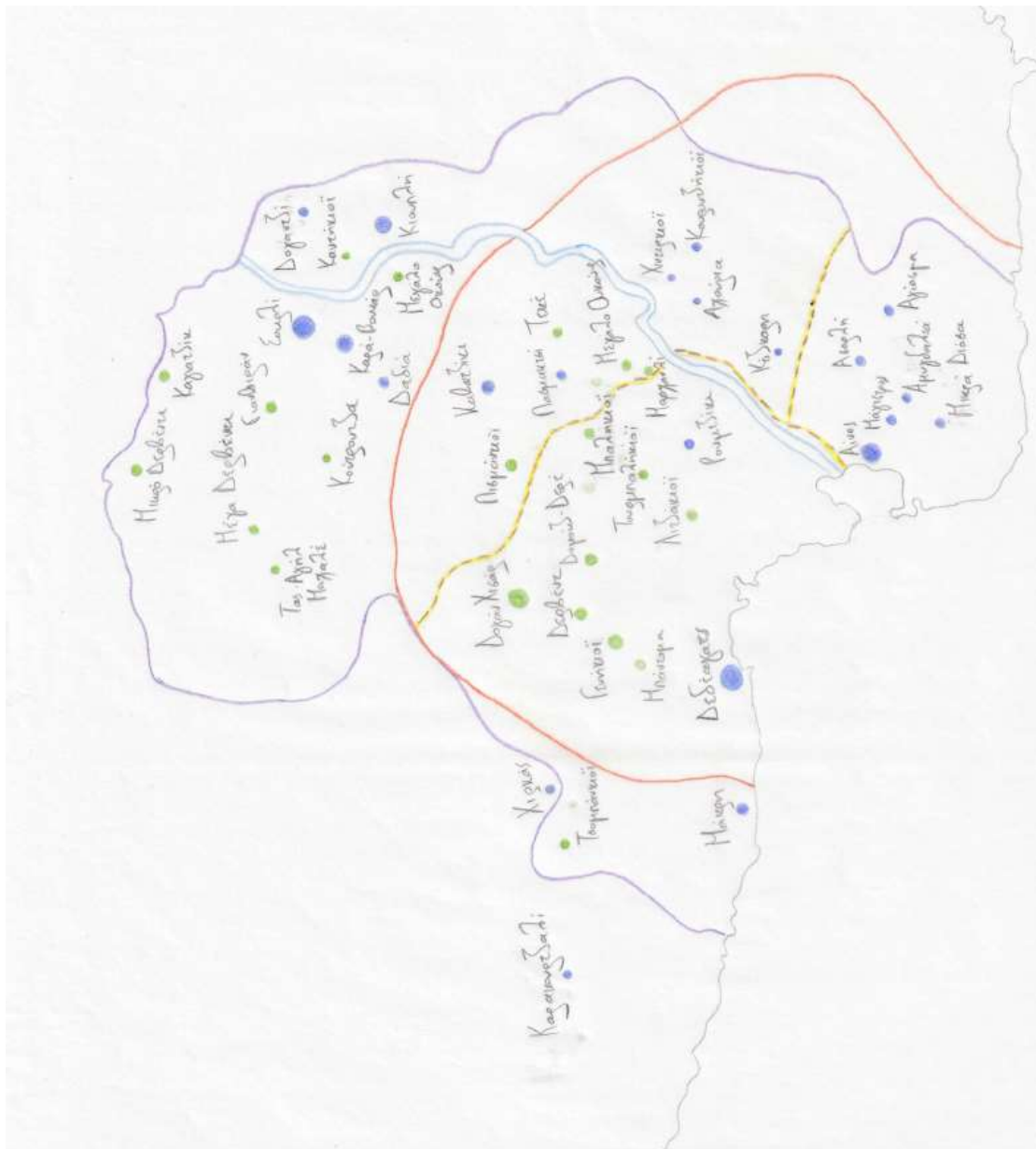
Σαρίτσαπλι* (Saricaali)	Βουλγαρικά			952	952
Κογιούν Γερέ* (Aliço Pehlivan)	Βουλγαρικά			844	844
Τουρπουτλάρ* (Turrcular)	Βουλγαρικά			762	762
Κουγιούντεπέ (Koyuntere)	Τουρκικά			680	680
Πασάκιοϊ (Paşaköy)	Τουρκικά			655	655
Κουρουτζήκιοϊ (Korucu)	Ελληνικά	542			542
Εσετζέ* (Esetçe)	Βουλγαρικά			533	533
Κουμντερέ (Kumdere)	Τουρκικά			484	484
Σαρπντερέ (Sarpdere)	Τουρκικά			395	395
Χιντρίκιοϊ (Hıdır)	Ελληνικά	291			291
Αχούρια (Ahir)	Ελληνικά	237			237
Μπαλαμπατζίκ* (Balabancık)	Βουλγαρικά			170	170
Κόζκορη (Kocahıdır)	Ελληνικά	131			131

* Οι μουσουλμάνοι των συγκεκριμένων χωριών καθώς και μέρος των μουσουλμάνων των Υψάλων καταγράφονται ως βουλγαρόφωνοι Πομάκοι, πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία.

II. Αυτοσχέδιος χάρτης του Σαντζακίου Δεδεαγάτς

Με μπλε χρώμα απεικονίζονται οι οικισμοί με πατριαρχικό πληθυσμό και με πράσινο χρώμα οι οικισμοί με εξαρχικό πληθυσμό το 1906.

Η εξωτερική μωβ γραμμή ορίζει τα όρια του Σαντζακίου Δεδεαγάτς, η κίτρινη-καφέ τα όρια των καζάδων και η κόκκινη τα όρια δικαιοδοσίας της Μητρόπολης Αίνου.

Βιβλιογραφία

Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, 1997

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Απ., *Ο πολιτισμικός χάρτης των βαλκανικών ορίων του ελληνισμού. Ο ιστορικός χρόνος έναντι της ιστορικής συνύπαρξης*, Θεσσαλονίκη, 2019

Βούρη Σοφία, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα, 1992

Danova Nadia, *Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της Βουλγαρικής κοινωνίας του 19^{ου} αι.*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών 2008

Davison Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, 1963

Εξερτζόγλου Χάρης, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*, Αθήνα, 1996

Εξερτζόγλου Χάρης, *Εκ Δυσμών το Φως: Εξελληνισμός και οριενταλισμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα 19ου - αρχές 20ού αιώνα*, Αθήνα, 2015

Εξερτζόγλου Χάρης, «Το προνομιακό ζήτημα», Τα Ιστορικά 16, 1992

Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα, 1992

Gellner Ernest, *Εθνικισμός. Πολιτισμός, πίστη και εξουσία*, Αθήνα, 2002

Inalcik Halil και Quataert Donald (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Β': 1600-1914*, Αθήνα, 2011

Jelavich Barbara, *History of the Balkans Vol.1: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge 1995

Jenkins Richard, *Κοινωνική ταυτότητα*, Αθήνα, 2007

Καμούζης Δημήτρης, *Elites and the formation of national identity. The case of the Greek Orthodox millet (mid-nineteenth century to 1922)*, B. C. Fortnas, S. Katsikas, D. Kamouzis, P. Konortas, *State-Nationalism in the Ottoman Empire, Greece and Turkey. Orthodox and Muslims 1830-1945*, New York, 2013, p. 13-46

Κάννερ Έφη, *Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας Ελληνίδας χριστιανής δασκάλας*, Αθήνα, 2004

Κεχαγιάς Βασίλης, «Επιστήμες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», Κριτική: Επιστήμη και Εκπαίδευση 3, 2006

Κιτρομηλίδης Πασχάλης., «Imagined communities and the origins of the national question in the Balkans», M. Blinkhikn-Th. Veremis (Ed.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Αθήνα, 1990

Karpat, Kemal, «Ottoman population records and the census of 1881/2-1893», *International Journal of Middle East Studies* 9, 1978, p. 237-274.

Κονόρτας Παρασκευάς, «Από τα μιλλέτ στα έθνη. Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη 19ος-αρχές 20ου αιώνα», *Θράκη. Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, 2000, σ. 169-195.

Κονόρτας Παρασκευάς, «Δεδέαγατς Σαντζάκι (1878 - 1912) (νεοελληνική εποχή)», Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός, στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?periochid=N0006>, τελευταία προσπέλαση 02-05-2021

Κονόρτας Παρασκευάς, «Nationalist infiltration in Ottoman Thrace (ca. 1870-1912). The case of the Kaza of Gumuljina», B. C. Fortnas, S. Katsikas, D. Kamouzis, P. Konortas, *State-Nationalism in the Ottoman Empire, Greece and Turkey. Orthodox and Muslims 1830-1945*, New York, 2013, p. 73-95.

Κοτζαγεώργη Ξανθίππη, «Χαρακτήρας και είδος της εκπαίδευσης του περιφερειακού ελληνισμού. Τα ελληνικά σχολεία στην Ανατολική Ρωμυλία (Νότια Βουλγαρία) αρχές 19ου αι.-1885», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 7, 1995, σ. 61-112

Κωστής Κώστας «Κοινότητες εκκλησία και μιλλέτ στις 'ελληνικές' περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων, Μνήμων 14, 1991, σ. 57-75

Λέκκας Παντελής Ε., *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, 1996

Λέκκας Παντελής Ε., *Το παιχνίδι με τον χρόνο. Εθνικισμός και νεοτερικότητα*, Αθήνα, 2011

Μπακιρτζής Ιωάννης, *Ο νότιος Έβρος σε μετασχηματισμό (τέλη 19ου - αρχές 20ού αι.)*. Η αγροτική Μάκρη και ο κόμβος του Ντεντέαγας στην ύστερη οθωμανική περίοδο, Θεσσαλονίκη, 2019

Μπέτσας Γιάννης, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας. Από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, Θεσσαλονίκη, 2005

Μπονίδης Κυριάκος, *Οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία 1869-1914*, Θεσσαλονίκη, 1996

Παπούλια Βασιλική, *Από την αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος. Ιδεολογικές και κοινωνικές προϋποθέσεις της πολιτικής οργάνωσης των χωρών της χερσονήσου του Αίμου*, Θεσσαλονίκη, 1992

Πλουμίδης Σπυρίδων, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Αθήνα, 2006

Σολδάτος Χρίστος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922) Τόμ.Β': Η οργάνωση και η λειτουργία των σχολείων*, Αθήνα 1989

Τσουρής Νίκος Β., *Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη, 2015

Fortna Benjamin, *Imperial classroom*, Oxford, 2002

Χολέβα Ευαγγελία, Διατριβή, *Εθνικές αντιπαραθέσεις στη Νότια Θράκη: κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές παράμετροι. Η περίπτωση της Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως, 1870-1912*, Αθήνα 2015

Zurcher Erik J., *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα, 2004

Πηγές

Γεωργαντζής Π. Α., *Προξενικά Αρχεία Θράκης Τ. Α΄*, Ξάνθη, 1998

Γεωργαντζής Π. Α., *Προξενικά Αρχεία Θράκης Τ. Β΄*, Ξάνθη, 1999

Γεωργαντζής Π. Α., *Προξενικά Αρχεία Θράκης Τ. Γ΄*, Ξάνθη, 2000

Ψάλτης Στ. Β., *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου*, Αθήνα, 1919

